

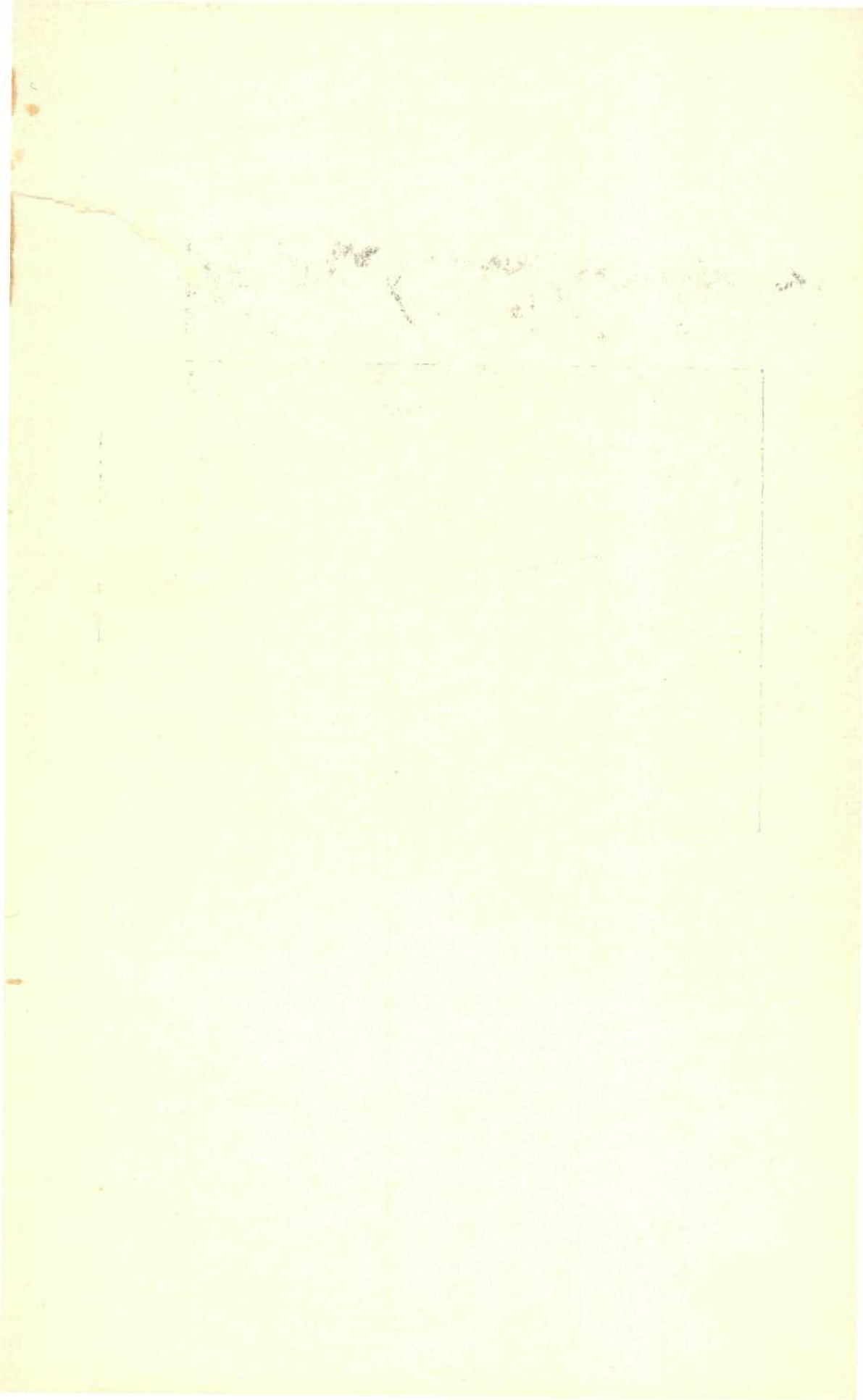
LOOMING

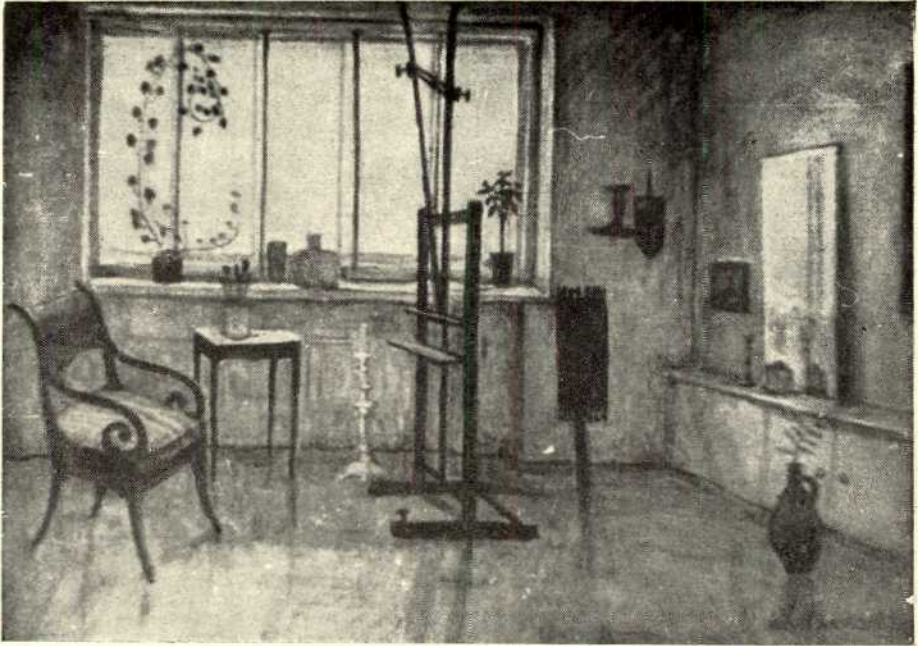


DETSEMBER 1969

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

12





L. Mutugč

Ateljĵee (Ōli) 1969

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

12 DETSEMBER 1969

Kahekümnendal aastal

Kahekümnendal aastal — nii karm oli see —
 tuisud tormasid punase Vene pealinnas,
 linnud langesid lennult, surm tabas nad teel,
 kuna pakane jäätas neil südame rinnas.
 Oli vabrikuaknad eest rabanud raev,
 lumes tööpingid, mootorid vaikisid aralt.
 Leiba nappis ja kahele jagati nael.
 Polnud puid, sestap koldesse tassiti tarad.
 Kraanid vett andsid korratult; iial ei tea,
 millal valgusest jääda võid nädalaks ilma.
 Seda pealinnas juhtus, mis loota veel seal
 kaugel Moskvast kesk küünlakuu tuisku ja külma...
 Nõnda mõtles too inglasest reisimees küll,
 karmist linnast ta sedavõrd meeles vaid pidas:
 auto valgustab tuisku, teel lumevaip üll,
 kõrvaltänavail plakateilt tolknevad ribad,
 umblumes on rööpad, sest trammid ei käi, —
 Kremli tornistik ainsana taevast veel nõelub.
 Oli Wells küll fantast, aga tema jaoks näis
 liiga hirmus ja kohutav toonane tõelus.
 Kremli värava taga tas küpses see tees —
 algav vestlus võib lisada tühiselt vähe:
 metsik rahvas on Venemaal, pimedus ees,
 nõnda otseteed hävingu poole ta läheb.
 Polnud sellist maailmade sõda ta vaim
 oma vaimustustundidel esile manand.
 Mitte marslaste tühjusse, hämusse, vaid
 mööda treppisid ülesse viisid ta jalad, —
 kõrget kasvu ning mundrites saatjate paar
 teda peauksest saalini juhatas kiirelt
 koridoridest läbi, kus võlvide kaar
 neelas talvise valguse hämarad kiired,
 kuna räämas parkett kõmas jalgade all.
 Raskest uksest läks sisse mees inglaste hõimust...
 «Mida mõtleb too hämmastav aju küll tal
 oma varemeis Venemaast, punasest võimust?»
 Eile kõeti siin ahju ja ruum oli soe,
 aga täna on Lenini kabinet jahe.
 Mantel õlgadel, koiduni töötab ja loeb,
 sekka vabast planeedist ta mõtiskleb vahel.

Lihtsa viipe ta külalist silmates teeb,
 võtku istet, vast talle nahktugitool meeldib:
 «Kas ei sooviks te teed, kuni palav veel see,
 tore tee, ehkki pakkuda pole mul keedist . . .»
 Lumi vuhiseb akende vastu kui piits,
 seinaga taga keeb ääretu maa nagu tiiglis . . .
 «Aga mida siis teie, Vladimir Iljitš,
 ette loodate võtta ses hukkuvas riigis? . . .»
 Tõmbub pingule vestluse peenike niit,
 võõras britlane kahetseb täiesti siiralt:
 «Meie tahaks, et valgust saaks noor vabariik,
 et teil töö jaoks ja elukski valgusest piisaks . . .» —
 Pinski soodest on Kremlini rohkesti maad,
 Kremlist taigani . . . mõttegi haaretest kaob ta,
 ega selline maa tõesti hukkuda saa,
 ega teda saa määrata vajuma hauda.
 Kaarti mööda käib hoogsalt Iljitši käes kepp,
 riigi avarust mõõtes vaob õlgadelt palit.
 On kabinet tulvil neist: taiga ja stepp,
 mõtted, muinaslood saabuvast, tohutu valik.
 Nendes ääretu Siberi metsikud jõed
 juba valjastes meie betoontammi taga,
 hoovab vetest turbiinasse tohutu jõud,
 juhtmed postidel kulgevad kauguste taha.
 Nendes taigasse kerkimas vabrikutoss,
 põlislaantesse süttivad tehasetuled,
 inimvaimule juba seal kuuletub kook,
 jõgi taltsana määratud kaldaisse tuleb.
 Nendes januse stepini vulavad veed,
 kuni öitsema puhkevad sidruniaiad,
 linnad endistes kõrbetes, linnad ja teed, —
 üle linnade lendavad lennukid laialt.
 Wellsi vapustas kõik. Tuldi Londonis vist
 hulgi kuulama intervjuud teekonnast sinna
 piiri taha, kus Lenin, fantast-utopist,
 Kremlis varjul on Aasia riigi pealinnas.
 Meie vaidlust ei vaja, aeg kevadet käib,
 rõõmust tulvame ulmas ja loomise aegu,
 aga hing sellist hõiskamist pilgeni täis,
 mis mind hõiskama sunnib just nüüsi praegu:
 «Hallo, fantasöör Wells, kas sa kuuled mu häält
 haua roostes ja sammaldund tähise alla?
 Ons nüüd pimedus Venemaal? — Tuled on sääl.
 Nende sädelus kuulsust me võimule kallab!
 Nõukogude lipp leegib, varjud ning öö
 Austraaliast, Aasiast peletab pakku.
 Aga unistus Marsist? Ka see on me töö.
 Kommunistide jaoks pole saavutamatu.»

Tõlkinud V. VILLANDI

Tooma surm *

Pühendus väikesele sõbrale.



us kaubajaam helendas kaugele nagu valge loss.

Seda hakkasid ehitama venelased juba enne sõda. Sõja ajal aga paisutas tähtsusetu kaubajaam end mitmekordseks. Seal seisis laulvate soldatitega sõjaväeeselonid või punased kaubarongid, mida piirasid täägistatud püssidega vahipostid. Rennenkampf sai siit hobustele kaeru, püssikuule ja priskeid maapoisse, lilled kõrvade taga, keda saadeti Ida-Preisimaa soodesse.

Nüüd olid sakslased kogu selle ala ümbritsenud mitmekordse okasraadiga. See oli hea saksa okastraat, mille okkad hakkasid pükstesse kinni nagu õmblusnõelad. Uus kaubajaam lõhnas veel praegugi pärast vihma männivaigust ning hoone taga õitses suurte lillakate või valgete laikudena kartul.

See oli raskete sõja-aastate kartul, vilets, vaene ja kidur, mida tööst vaevatud käed sõtkusid leivasse lisaks või mida pruunistati õhukeste liistakutena tulistel pliidirõngastel. Aga see oli tol ajal paljudele jõnglastele maitsvam kui sulav kompeks suulael. Neid pikki ja kitsaid kartulipõlde harisid käsitsi soldatinaised ja vaesed agulielanikud, kellel polnud vahel jõudu kivigi maast üles tõsta, kuid kellel jätkus sitkust, et siiski selle tööga toime tulla. Siin kasvas sadade inimeste peamine toit, mis aitas neid visalt heidelda surma ja elu vahemaal.

Hobuseid oli harva näha. Nad olid kas söödud või veetud musta triibuga punastes vagunites Ida-Preisimaale, kus neid sõid näljased soldatid. Sagedasti vedasid enda taga puuatra Riia frondilt tulnud invaliidid. Neid oli näha kobaras turul, uulitsanurkadel ja jõe ääres. Nende töö oli veel odavam kui hobusekronudel ega maksnud rohkem kui vilets kõhutäis süüa ning klaasike sogast puskarit. See oli peaaegu kõik, mis nende näljast korisevaid kõhte täitis.

Invaliide abistades askeldasid kartulipõldudel jõnglased, kriimulised tüdrukud ja poisid, poolalasti luukered, päikeselõõsast kollakad-pruunid nagu sulavask. Nad olid südid ja visad, selle äraseletamatu tahtejõuga, mis loodus on andnud igale pisemalegi inimõistusega olendile.

Alalõpmata tegid ja toimetasid nad midagi — kandsid paaride all

* Oma elu lõpuaastail pöördus Eduard Männik lapsepõlvemälestuste poole. 1963. a. avaldas «Looming» autobiograafilise jutustuse «Ajalehepoisid», samasse tsüklisse kuuluva «Tooma surma» kirjutamisel peatus kirjaniku sulg just lõpplahenduse eel, milleks, nagu pealkirjastki nähtub, pidi kujunema Tooma hukumine.

küürus eemalt savi aukudest sogast vett, kobestasiid väikeste puulabi-
datega mulda või olid tundide viisi kükakil, kitkudes umbrohtu. See
vana, kurnatud, Maarjamõisast mahajäetud põld kasvatas nagu vaeste
ja näljaste inimeste kiuste rohkem umbrohtu kui kartuleid.

Kivikõvadel peenardelt umbrohu kitkumine, hoolimatu vihaga hävi-
tamine pani käed punetama ja juba samal õhtul või järgmisel päeval
tekkisid nahale vistrikud või sügelevad haavandid. Neid arstiti õõsiti
kusesse kastetud räbalatega või ei arstitud üldse.

Kartulipõllul ja peenarde servadel õitsesid peaaegu igal pool päeva-
lilled. Nende kollased karikad kuldasiid vaevatud maad ja toitsid sügisel
poisse-tüdrukuid-linnukesi, kes nokkisid päevalilleaseemneid nagu varb-
lased teri. Ning see võib-olla aitaski hoida nende elulõnga katkemast,
nagu seda mõnikord võib aidata ka pihutäis riisi- või rukkiteri.

Muidu oli siin aga vaikne, peaaegu tuuletu nagu kuskil müüri varjus.
Eemal algasiid poolringis laialipaisatud, valatanud ja kõssivajunud aguli-
majad, meenutades hoolitult laotud puuriitu. Nad panid tuule suikuma,
püüdsid selle kinni oma kõrgete varbtarade ning kidurate puude okste-
rägastikuga. Siis näis see suur väli lamavat justkui kuulatades suvise
õhtupooliku tuima tardumust.

Olime Toomaga end litsunud kartulivagude vahele. Meil polnud su-
gugi mugav, sest pidime lamama nagu puurondid, mis pillutud nõgeste
ja torkivate ohakapõõsaste sekka. Tund aega tagasi käis üle linna äge
saps äikesevihma. Nägime veel praegugi, kuidas veepull keerles kurja-
kuulutava kõminaga alla Emajõe poole. Seal lõhkes ta tuulepahinas
kaheks ja jäi tumedate pilveräbalatena rippuma kõrgemate majade ning
Kasarmumäe kohale.

Ent see oli siiski hea ja kosutav vihm, mis lõi märjaks madala maa,
millest kollakaks muutunud päikese käes õhkus nüüd sooja niiskust.
Kõikjal auras, tekkisid nagu uduesriided. Pilutasime silmi ja puhki-
sime ninasõõrmetega. Varsti hakkasiid kaugemalt linna tagant tulevad
tuulepuhangud udu laiili puhuma.

Muld oli veel kleepuv, otsekuil rasvane ja haises meile tundmatute
taimemugulate järele. See lõhn tungis jaheda rõskusega läbi meie õr-
keste pluuside ja pükste, hakkas põlvede ja käte külge. Siiski oli seleta-
matult hea olla, sest pori ja niisket mulda meie, agulilapsed, ei põlanud.

Ja lõppude lõpuks polnud sellel kõigel kuigi suurt tähtsust, sest ees
seisis palju raskem probleem: kuidas pääseda siitkaudu sakslaste ladude
juurde. Mitu päeva olime seda uurinud ja ühe agulimaja pööningul
plaane teinud. Seal oli kõik lihtne, mitte raskem kui ronida mõnda õuna-
aeda. Kuid siit kartulivagude vahelt paistis ladu üsna kättesaamatu. Pea
kohal olid näha valged luigepilved, mis kihutasid tiibu lehvitates taga
endist musta veepulli. Kui me täpsemalt vaatasime, siis näis, nagu
oleksid neil haralised mõõgad käes, et surmata oma musta tõugu vaen-
last. Ees aga paistis ainult vihmaudusse ning samal ajal helendavasse
päikesepaistesse mähitud kaubajaam. Ta otsekuil kõikus, kord lähene-
des, kord kaugenedes, heites oma puuhelenduse kartulipõllule. Nii hel-
gib kala vees hommikuti pärast vihmasadu.

Aga võib-olla tuli see ka sellest, et siit, üle liugja välja, nägime kauba-
jaama esimest korda. Olime seda varem kolmest küljest piiranud, läbi
traataedade roninud, mõnedes tühja-tähja ladudes käinud ning vene
sõjavangidele tubakanutsakuid visanud. Nüüd aga seisis kaubajaam
meie ees täiesti uues asendis ning kogu oma valges sädeluses. Vaata-
sime teda nagu võrast lindu.

Kohe esimesest pilgust oli selge, et see mõnele hektarile kobarasse paisatud hoonetetukk oli palju kõvem pähkel kui kõik teised sakslaste laod, mida olime seni näinud ja läbi tuhninud. Krasnojarski kasarmud, Tiigi tänaval asuvad puuvillalaod, Pepleri keldrid oma sahariiniga valmistatud kunstmoosiga olid meile liiga tuttavad ning kergesti ligipääsetavad. Neis leidus igaühes kümneid urge, läbikäike ja pilusid, mille kaudu võis nägematult ja kuulmatult unistest tunnimeestest mööduda. Nad polnudki nii agarad nagu alles pool aastat tagasi, kui nad mööda Riia maanteed linna tulid.

Siin oli lugu hoopis teine.

Juba eemalt võis ühes aianurgas näha vaatlustorni, sülda kolm-neli kõrge, ja seal kuulipildujat «Lewis». Kuulipilduja tüüpides olime asjatundjad. «Lewis» meenutas veidi kitse, ta oli sama sihvakas ja pukkjalgne. Enne sakslaste tulekut vedeles neid Krasnojarski kasarmutes terve hulk, kuid keegi ei osanud neist ainsatki pauku teha. Mõned arvasid, et pole niisuguseid padruneid. Kuulipildujad seisavad küll siin, aga padrunid viidi kiirešelonidega Düüna äärde. Mine tea!

Vaatlustornis seisis päeval ja ööl tunnimees, enamasti väga kõhetu ja väga vana, kes vaatamata oma teeklaasi põhja suurustele prilliklaasidele kartulipõllul midagi ei näinud. Ka kuulipildujast ei osanud nad arvatavasti lasta, sest milleks need tunnimehed muidu alati püssidega ringi tolknesid. Aga meid kohutas kuulipildujaga vaatlustorn siiski, sest me polnud seesugust enne näinud. Selle olemasolu võis ainult nõnda seletada, et uus kaubajaam polnud mitte üksnes sakslaste ladude keskus, vaid ka vene soldatite vangilaager. Need paarsada meest asusid kauba- hoonetest eemal okastraadiga võretatud barakkides, kust neid päeval ainult tööle või mõneks tunniks välja jalutama lasti. Räägiti, et üks niisugune barakk oli alles mõne kuu eest koos vangidega maha põlenud. Kuid meie polnud seda märganud. See võis juhtuda ka Ropkas, kus üks niisugune barakk tõesti põlema läks.

Tark ja uskumatult julge pois Toomas, keda hüüti tema punakate juuste pärast Kerenskiks, küsis minult sosinal:

«Kill, kas sa mõnikord kardad ka?»

«Mida?»

«Ütleme — surma.»

Ma ei tea, miks esitas ta mulle siin ligaselt kartulipõllul sellise ootamatu küsimuse. Kõik poisid ja tüdrukud kardavad midagi. Mõni pimedust, teine müristamist ja väikesed tüdrukud eriti hiiri või konni. Surmast me vaevalt kunagi rääkisime. See oli midagi ebamäärast ja kauget, seda just nagu ei saanudki millegagi võrrelda. Surm oli paratamatus, kõikidest meile tuntud nähtustest täiesti erinev.

Ja pealegi ei olnud Kill minu hüüdnimi. See oli koguni vastik nimi, mis pandi mõnele kassile või koerale. Kill olin ma emale siis, kui olin kas kogemata või ulakusest mõne aknaruudu sisse virutanud ning ta ajas mind esimese kättejuhtuva esemega mööda õue taga. Igavene koer, Krants, Kill, sihuke nuusktubakas ja lugematud teised nimed sundisid mind mõnikord oma naha päästmiseks üle lattide võõrasse aeda pagema. Sellega tavaliselt kõik lõppeski, sest memme arvates olin ma hüpates vähemalt jalaluu murdnud või koguni kaelaluu kahekorra keeranud. Mõni minut hiljem, kui ta oli katsunud kõiki mu ribikonte, kaela- ja sääreluid, saime väga sõbralikult läbi. Muhud ja kriimud, mis olid saadud mõnest käsikähmlusest või kukkumisest, luges ta naabriperenaise süüks, kes ei viitsivat oma peenraid kividest puhtaks korjata. Siin juba

ei maksnud piuksatadagi, veel vähem vastu vaielda, sest minu memm oli ikka üle aguliserva kõige targem memm.

Teised jõngermannid, paarsada tuttavat ja kaks-kolm lähedasemat sõbrameest, samasugust paljajalgset, kriimulist ja päikesest pruuniks praetud ahvenat nagu ma isegi, hüüdsid mind Korniloviks. Kui ma laenasin neile mängimiseks paar kulunud püksinööpi, siis ei olnud ma mitte ainult lihtne Kornilov, vaid koguni kindral Kornilov.

Neid nimesid, mida ajalooratas oli hetkeks pinnale kergitanud, kandis tol ajal uhkusega peaaegu kõik agulipoisid. Meie hulgas polnud ainustki väikest kangelast Nemečekki — reameest, seda puhast hinge, keda meist tol korral keegi ei tundnud. Olime nagu hoopis teisest maailmast, sõja, vägivalda ja nälja maailmast, mis tõukab inimesi alati suurstama, end tähtsaks tegema. Kujutluses särasid meie räbaldunud pluusidel kindralite ja suurte riigitegelaste vikerkaarevärvi aupaelad. Olime unustanud isegi suure Napoleoni ja väikese Joosep Tootsi (või ka ümberpöördult), kes veel mõni aasta tagasi olid olnud meie lemmikud.

Aga kuidas vastata Tooma niisugusele ootamatule küsimusele, kas ma mõnikord ka kardan?

Muidugi ütlesin ma, sest kindral Kornilovi süda ei tohi väriseda:

«Ei karda!»

Võib-olla oli see minu elu kõige suurem vägitegu, sest peita kartus või hirm teistele nägematusse südamepõue nõuab suuremat pingutust kui avaldada rõõmu või laskuda meeleliigutusse. See on võit enese üle.

Roomasime edasi «Lewise» ja surma poole.

Surm?

Jälle klammerdus see mõiste mu ümber nagu poomisnõor kaelas. See oli tabamatu mõiste, midagi segast, sügavat ja pimedat, kuid samal ajal ometi nii kristallselge, mida on kümne-kaheteistkümnendaastastel lastel sama raske kinni püüda nagu pihuga tabada lendlevat liblikat. Igaüks meist oli näinud kümneid kordi surma, kuid see salapärane küünnevahele haaraja armastas nähtavasti rohkem vanemaid inimesi ning kõndis meist oodatalaskvalt mööda.

Alatasa korises kõht näljast, mõned meist sülitasid verd, teised olid kaotanud silma, varbad või sõrmed. See kõik oli kord valus, kord jälle lihtsalt tülikas, kuid see polnud ju ometi surm. Meie kõrval kõndis ikka elu, kes laskis küll sageli varba kivi vastu veriseks lüüa või isal armetult püksirihmaga läbi rehmida, aga see kõik ununes ja läks ruttu üle.

Elust hoidsime kogu jõu ja viimase hingeraasuga kinni, sest ainult elu töötas meile edaspidi kaugeid meresid ja mägesid, kuhjana praegu veel aimamatuid imesid. Aga kas oli tarvis mõtelda siin ligaste kartulivagude vahel elust? Sellest elust, mida me õieti ei tundnudki. Me mõlemad vist palvetasime alateadlikult jumala poole, et kõik hästi läheks, et homme võiksime jälle poiste silmis olla kuulsad Kerenski ja Kornilov. Kuid ometi ei teadnud meist kumbki täpselt, missugune see jumal õieti on. Piibliloos oli ta pildil armetu vanamehe moodi, kes sarnanes vene poodide öövahiga. Aga mine tea, võib-olla oli see öovaht end meeleaga jumalanäoliseks moonutanud. Kui Toomal juhtus olema tusatuju, siis ütles ta, et jumal olevat suure nokaga lind, kes võib ka või kolmekümnepuudase härja viia ainsa tiivalöögiga Grišakovi lodjamasti tippu. Mina ei tahtnud seda küll hästi uskuda, sest siis pidi jumalal veel enam jõudu olema kui kuulsal Saaremaa jõumehel Sannikul, kes hoidis õlaga seni gaasivabriku korstnat püsti, kuni ta artellimehed olid ilusti palga-

rahad kätte saanud. Aga nagu öla alt ära võttis, nii oli ka korsten losakil maas.

Nii rääkis Toomas ja mine tea, võib-olla oligi tal õigus, sest sellesse jumalasse, kes oma karmusega oli muutnud meie lapsepõlve kibedaks, ei uskunud meist kumbki. Kust ta selle võrdluse võttis, seda ma ei tea, võib-olla mõnest raamatust, mida alati kägardatuna põues kandis ning luges. Ja võib-olla polnudki see meie jumal, vaid hoopis kuskilt Saare- või Tallinnamaa kandist, kus neid kuulu järgi olevat veel vihasemaid.

Aga seda Toomas ei ütelnud mitte ialgi, et oli kord käsikähmluses suure rahamehe ja Emajõe paljude lotjade omaniku Grišakovi pojalt Grišal kaks hammast suust välja löönud. Küllap vist ei ütelnud lihtsalt sellepärast, et ta ei saanud pärast ema rihmutamist, kes oli kõva mehekäega vana nõid, enam paar päeva õieti käia. Ikka vedas nagu pime hobune teist külge ees ning rääkis poistele, et temale on raamatute lugemisest ishias puusa löönud nagu Tootsilgi.

Roomasime jälle edasi.

Kui igav on roomamine, kui sa ei mängi poisikestemängu, vaid oled palju tõsisemale otse silmiti vastu! Sa oled nagu väike alasti tigu, — kes ei nihku edasi ega tule tagasi, vaid näib ainult kuulatavat. Sa oled veel hullem. Sa oled nagu puruvanake, kes katsub meeleheitlikult õngekonksu küljest lahti pääseda. Veelgi hullem! Sa oled nagu sõrme pikkune ogalik, kes katsub peita oma kirjut kleiti vesioegade ning kupulehtede vahele. Sa oled maad ligi nagu kõige väiksem ussike ja sa ei julge isegi veidi kõvemini kõnelda. Sa oled otsekui suits, tuhk, muld, sest sinu pea kohal laiutab tiibu harkjalgadel seisev «Lewis». Ja kõige piinavam on see, et sa ei tea, kas sellel on padrunilint sees või mitte.

Just nagu nende mõtete vastukajaks lajatas järsku traataia taga püssipauk.

Pistsime mõlemad Toomaga ninad mulda ning ootasime mitu pikka silmapilku. Kas ei hakka «Lewis» surmanõeltega kartulipõldu tikkima? Sekundid ei jagune ainult teaduses lugematuteks osadeks, mõnikord võib inimese instinkt neist isegi kiirem olla. Kas hakkab «Lewis» tikkima? Kas hakkab tikkima?

Süda võib selles ootuses seisma jääda.

Kuid kõik jäi vaikseks, midagi ei juhtunud. Isegi sakslased, kes muidu alati kisasid-käratsesid ja idiootlikult edasi-tagasi jooksid, nagu polekski püssipauku kuulnud. Nähtavasti oli see vist juhuslik lask, mõni kogemata tehtud liigutus, nagu seda arutihti juhtus poelettide, redisepeenarde või habemeajamistoolide tagant tulnud vanadel sakslastel. Püs polnudki neile surmarelv, vaid midagi toapürsti taolist.

Veidi aja pärast kergitasime Toomaga oma mullased ninad kõrgemale. Pea kohal lendasid mõned tornipääsukesed, vidistades rõõmsalt nagu ikka pärast äikesevihma. Nende vidin virgutab meidki.

Toomas küsis:

«Kas too tunnimeheräbal on alati seal tornis?»

«Ma ju täpselt ei tea.» vastasin pead kartulipealsete vahele peites. «Miki rääkis, et seal kõõlub mõnikord üks, teinekord teine. Vahel on neid kaks tükki korraga. Vahivad pikksilmaga tükk aega ümberringi ja siis kaovad mõlemad minutiks kümneks ära. Siis saabki siit kartulivagude vahelt läbi traataia roomata ning platvormi alla lipata.»

Toomas jäi mõttesse.

«Kuhu nad siis kaovad?» küsis ta nagu rohkem eneselt kui minult.

«Tont teab, kuhu,» kehtasin õlgu, sest ka mina ei teadnud midagi

lähemalt. Endine julgus hakkas pikkamisi tagasi tulema. Ju see püssipauk polnud siiski vist meie pihta, sest muidu oleks ka kuulipilduja juba ragisema hakanud. Pöörasin oma mullase nina Tooma poole. «Küllap vist lähevad supile või asjale, mis muud. Aga võib-olla lähevad ka tornist alla suitsu tegema. Neil on ju niisugused suitsuvingust kollakad vuntsid ees.»

«Õigus, Kill.»

Tooma sõna oli hea.

Aga mul hakkas pagana kahju, et polnud pühapäeval pikemalt ja täpsemalt seda kõike Mikilt järele pärinud. Miki oli tore poiss, aga ta erines meist nagu kiisk ahvenatest. Väga harva oli kuulda tema juttu või naeru. Endast ei rääkinud ta kunagi midagi. Ükskord oli ta tänavalt leidnud koerakutsika, mingi sorakil sabaga krantsi, kes nägi välja rohkem koera karikatuuri kui tõelise koera moodi. Nüüd olid nad lahutamatud sõbrad.

Niisugune poiss oli Miki.

Kuid seletamatul kombel tundis ta kõiki sakslaste ladusid, sissekäike ja väljapääse, aknaid, trelle ning lukke nõnda nagu tuntakse oma ema puukuuri. Mõnikord oli ta justkui vaim, kes võib näha läbi paksude palkseinte ning müüride. Kuid sellest kõigest rääkisime üsna vähe. Rohkem jutustas ta oma peremehest, kel oli üks silm roheline, teine kollane ja nii pikad vurrud, et võis neid kõrva taha panna. Ta oli rikka taluperemehe kohta üsna hea mees, ei kärkinud ega söimanud rohkem kui tarvis, mõnikord pakkus paberossi isegi neile meestele, kes ei suitsetanud. Kuid söögilauas lõikas ta nii aeglaselt leiba, et tüdrukud ja sulased ei jõudnudki mõnikord oma kannikat ära oodata ning lõpetasid söömise.

Niisugusest tühjast-tähjast rääkisime Mikiga.

Nüüd oli see poiss jälle kolmkümmend versta eemal oma koonerdaja peremehe juures karjas ja nägi seal näguripäevi. Vaevalt saab temaga enne sügist kokku. Aga siis pole tema teadmistest enam mingit kasu, sest sakslased on kindlasti juba ammu jalga lasknud. Seda juttu kõmistab avalikult kogu agulirahvas ja ka sakslased ise vahivad juba ühe silmaga kodu poole.

Toomas mõtles tükk aega, mingi rohukõrs hammaste vahel. Siis küsis ta nagu usutlevalt:

«Ja Miki rääkis sulle, et jaamahoone pööningule on peidetud mitu kasti pikksilmi?»

«Rääkis... ja veel mitu korda rääkis. Ta ise oli toonud sealt kevadel kaks pikksilma. Ühe nahkkotis, rihmaga, teise ilma. Seda viimast näitaski ta mulle. Oli mingi viga, teise silmaga ei näinud hästi. Miki rääkis, et ei olevat õige klaas.»

Toomas turtsatas pahaselt:

«Miks ta siis, tobu, rohkem ei toonud? Tont võtku seda saamatut venikest! Siis poleks tal tarvis olnud karja minna ja närida peremehe kuivanud leivakannikat.»

«Ma ei tea,» vastasin kõheldes. «Sakslased olid vist hakanud kõvasti peale passima. All õuel pistnud kuulipilduja tärisema ja kõik vabad tunnimehed kamandatud ritta. Hiljem räägitud, et kaks vene sõjavangi olid saanud läbi keldriakna plehku pista. Sellepärast jäi vist ka Mikil asi pooleli.»

«Mh-mh-h.»

Seda juttu olime rääkinud Toomaga juba eile ja üleele, aga ta usut-

les mind ikka nagu jesuiit. Olime lugenud seda sõna ühest raamatust mingi pikakoivalise ja salakavala preestri kohta, ja ühele kaebajale, kes iga sõna oskas kümme korda halvemaks teha, panimegi selle nime. Muidugi polnud Toomas mingisugune jesuiit, mitte kopikagi eest tolle pika-koivalise moodi. Aga võib-olla piinas ta oma usutlemisega mind ka sellepärast, et sin kartulivagude vahel oli neetult igav lamada. Niisugusel puhul on iga öeldud sõna seltsiks.

Roomasime vaikides edasi.

Toomas rohkem ei pärinud, meie jutt oli seekord jälle otsas. Aeg-ajalt lamasime, teineteisele mõne ülelendava pääsukese või traataia taga tekkinud kära kohta ainult silmadega märku andes. Siis nihkusime jälle natukese, küünarnuki või põlve jagu maad edasi. Tunnimehe rohekashall kogu üleval vaatlustornis manitses meid ettevaatusele iga ülearuse rohmaka liigutuse puhul. See kõik sarnanes igavale ootusele, kuid oli ühtlasi erutav.

Olime kartulipealsete, mulla, kivide ja päevalilledega peaaegu ühte värvi. Raske oli meid märgata isegi vaatlustornist, kui olime küllalt ettevaatlikud. Olime nagu sisalikud samblas, keda sa alles siis märkad, kui ta su eest järsku plehku paneb. Nüüd oli päike juba kuivatanud meie selja pealt märjaks sadanud pluusid ja püksid. Ainult kõhualune oli ikka veel röske ja mõnusalt külm. Kuid selles külmuses tundus ka midagi kõhedat, justkui ussi roomamist põues. Nagu ikka, nii oli ka nüüd Toomas minust poolest saadik ette jõudnud ja viipas peaga päevalillede poole, mis minu vaos kasvasid viis-kuus tükki ridamisi. Ma taipasin kohe — seal tuli roomata äärmiselt ettevaatlikult, puge-da nagu libe kala läbi võrgusilma, et see pörguline Kraatsvunts ei märkaks lagedal kartulipõllul kasvavate päevalillede kahtlast kõikumist. Teadsime, et Kraatsvunts oli äärmiselt tähelepanelik allohvitser, kes tahtis iga hinna eest veel kõrgemale jõuda ning seetõttu püüdis üksi rohkem näha ja teada saada kui kõik need teised prillidega taadid ühtekokku. Ta oli neist palju osavam ja taiplikum, sarnanedes tugeva ja liikuva koeraga, kelle kõik meeled olid arenenud ainult nuuskimiseks.

Aga ka meie olime temaga võrdsed.

Nii nihkus pikkade, ootusärevate minutite jooksul traataed meile ikka lähemale ja lähemale.

* * *

Toomas pistis jälle mingi rohukõrre hammaste vahele ja ohkas:

«Kui nüüd suitsu oleks!»

Suitsu muidugi ei olnud. Toomas ise oli oma väikese tubakanutsaku peitnud kivi alla, enne kui me roomama hakkasime. Ja ta polnudki ei tea kui suur suitsumees, tahtis end sellega ainult täismeheks teha. Ma teadsin väga hästi, et ta kunagi üksi olles ei suitsetanud. Ka tema tubakapuru polnud suurem asi, kuigi ta alati püüdis tõendada, et see olevat Erzerumi ja Kolombaaniuse tubaka kõige parem segu. Kus maa-keras otsas see Kolombaanius asus, sellest ei saanud keegi õiget sotti.

Nüüd aga silmitsesime kõike tähelepanelikult, südant kloppima paneva erutusega nagu luurajad vaenlase kaeviku ees. Kuulasime inimeste kauget jutukõminat, lahti- ja kinnipaugatavate uste mürtsatusi, veokite müra, mis kostis eemalt jaamahoone tagant. Iga tühisemgi häälitus jutustas meile palju. Sakslastele vist jagati suppi, sest kõlksatasid kate-lokid ning kuuldus hüüdeid. Ainult supisabas muutusid nad käratseva-

teks ja aplateks ja kaotasid igasuguse järjekorra. Muidugi oli siia kartulipõldude vahele üsna vähe kuulda ja näha, peaaegu kõik tuli meil enestel aimata. Kuid kõik toimus täpselt nii, igavalt ja venivalt, nagu ikka niisuguse sõjaväe laagris, kes on juba kaotanud usu oma võidusse.

Toomas oli iga väiksematki, teistele hoopis märkamatuks jäävat pisi-asja meeles pidama otse meister. Temale jutustas iga hüüatus, ukse mürtsatus või sakslaste sammude rutakas kaja palju rohkem kui teistele poistele. Ta oli nagu kell, ta oli veelgi täpsem kui kell, umbes nagu tohutu suur pikksilm, mis asuvat Toomemäe tähetornis ja mille kaudu võivat näha, kuidas elevantid kuu peal kaklevad. Võib-olla olid need Cooperi põnevad lood indiaanlastest ja alati kohkumatust Rajaleidjast, mis arendasid ta mõistust. Kuid võib-olla oli see ka lihtsalt tema loomupärane anne nagu Mikilgi, sest niisuguseid poisse leidus meil agulis palju. Nad olid näljased nagu hundid ja valvsad kui hulkuvad kassid. Ainult püssikuul võis neist kiirem olla.

Ja Toomal polnud mitte ükski erakordne tähelepanu, vaid ta suutis ka imepärasel kombel peaaegu eksimatult ette kujutada kõiki neid lugematuid ja keerulisi pisi-asju, mida polnud üldse näha ega kuulda. Nii võis ta silmi kinni pigistades, ainult sõrmeotstega kombates lugeda ajaleheridu, öelda, kas läheneja on mees või naine, tütarlaps või poisike. Kõik meie sammud ja jooksumüdinad tundis ta juba kaugelt ära. Veel enam — ainsa silmavilksatusega võis ta kohe öelda, kas tuleme kodunt, jõe äärest viidikaid õngitsemast või olime kuskil põõsaste vilus põõnand laiska und. Häälitsused, tuul, märkamatu suitsuvine, hoonete asendid, kuskilt kiiruga lippav koeranäss või ükskõikselts lonkiv sakslane laagriõuel — kõik erutas ta teravaid meeli ning löi ettekujutuse sellest, mis võis sündida kuskil laohoonete või majade varjus. Ta teadis isegi seda, mitu sammu astub üks tunnimees edasi või tagasi.

Mõned poisid sosistasid salamahti, et Toomal on samasugune «läbinägemise» võime nagu ta emalgi, kelle jaoks polnud aguliinimeste suurimadki saladused mingiks peadmurdvaks mõistatuseks. Mõnikord juhatas ta inimestele kätte varastatud asju ning hoiatas neid lähenevate haiguste või õnnetuste eest. Targemad inimesed naersid Tooma ema vigurite üle, kuid nemadki pidid päid vangutama, kui nägid, kuidas ta märkis ära kanamunad, millest tulevad kana- või kukepojad. Ja tulidki õigesti.

Paade vanamehe palvetundides võis ta end kolksatades põrandale visata ja vanajumalaga taevariigi keelt rääkida. Esmalt ei saanud keegi tema keelest aru. See muutus aeg-ajalt nii kohutavaks, et isegi Paade vaatas kokkudes lae poole, kas palvemaja katus mitte iga silmapilk kokku ei varise. Inimesed heitsid Tooma-muti kõrvale maha ning hakkasid ulguma nagu loomad. Ka nemad hakkasid taevariigi keeles rääkima, kuid ei saanud mõhkugi üksteisest aru. Siis hakkas Tooma-mutt hullumeelsena karjuma, tagudes ikka pead vastu põrandat, jutustades juba pikkamisi harilikus keeles sellest suurest patutööst, mis on inimesi nagu pidalitõbi haaranud. Silmad pahupidi keeratud, suunurkades vaht, karjus ta meeletult noorte tüdrukute ja soldatinaiste hooratööst, kes saavad juba oma eluajal väävljärves põlema. Nad põlevad nagu kuivad puuhalud ja keegi ei ulata neile tilkagi vett kõrvetava janu kustutamiseks. Ja poemees Korisõlm, see kelmide ülepealik, kes hangeldab puskariga ega anna vaestele inimestele suutäitki leiba võlgu, see inimene kuradi märgiga otsaes, saab igavesest ajast igavesti kaelast saadik maa sisse maetud. Teda söövad ainult vaglad, kuid tuul ei puhu ta

ümber, sest ka see pöördub kõrvale, et mitte niisugust reotist oma tiibadega puudutada.

Poemes Korisõlme ema langes nagu puunott põrandale ja korises: «Kallid inimesed, võtke minu palitu... minu viimane vara... aga halastage mu pojale. Ma mõistan... ka jumal teda vist ei armasta... välk löi tal eile kitse maha... Aga teie, jumalalapsed, olge armulikumad... andke talle andeks, mida ta on teinud oma sõgedast meelest.»

Ta rebis oma halli palitu seljast ning viskas põrandale.

Üks naisehää! kraaksatas:

«See on ju minu palitu... just minu oma... mille su hoorapoeg kahe mati kartulite eest alles üleeile panti võttis! Ja kodus mõtsin üle... ei tulnud poolteistki välja.»

«Issand halasta, heida ussikestele armu, nad ei tea, mida teevad,» pomises Paade vanamees, tõusis siis kähku üles ning pani palituräbala toolile.

Need olid jubedad ennustused, kummitused ja viirastused, mida toitis erakordne aeg, sõda, nälj ja revolutsioonide lainetused. Taevalaotuski oli muutunud justkui teiseks, päike hõõgus tulikumana, kuid keset suve sadas oaterasuurusi raheteri. Lapsed sõid neid ja see sai nende kilkamise-päevaks. Agulite madalad aiamaad olid aga puruks löödud, kõik taimevõrsed mullasse tambitud. Peaaegu igal öösel põlesid majad, leegitsesid laod ja hommikuti leiti jälle mõni inimene tapetuna tänavarentslis. Linnas nähti lendavaid kuradeid, kes röövisid öösiti inimesi puupaljaks ja torkisid julgemaid teravate ahingutega.

Ajakell oli end nagu tagurpidi keeranud ja põgenenud pimedasse keskaega. Kaks kõige masendavamast nuhtlust vajutasid inimesed lõmmi, surusid neid nagu loomi maad ligi: sakslaste rautatud saapataallad ning ebausik. Ja Tooma ema, kes ei olnud veel mutike, vaid ehk kolmekümnendates aastates naine, oli üks selle preestrinnadest.

Võib-olla sellepärast tundsidki mõned poisid, kel polnud veel kindrali nime, Tooma ees salapärasest hirmu. Ka mina mõistatasin alati, kes ta kurivaim niisugune on ja mis ta õieti on. Uulitsapoiss, ajalehepoiss, kodutu, palvevendade saapapoiss või hoopis keegi teine? Ei, ta polnud ükski neist. Alles palju aastaid hiljem, kui olin lugenud väga kummalisi raamatuid ja hakkasin aimama paljusid asju väljaspool tollaegset nõiaringi, aimasin temast hoopis midagi muud. Mõistsin, et Tooma «läbinägemine» polnud tingitud mingist salapärasusest, vaid sarnanes pigem inimese ajumasina väga keeruka arvestusega, mis suutis kokku liita nähtuste välispidised üksikasjad ning neist peaaegu matemaatilise täpsusega tuletada õiged ja loogilised järeldused. Ta oli lihtsalt väga hea hundikoer, kes ei eksi kunagi, kui käib oma radadel, kuna palju kavalama rebasega võib juhtuda ka äpardusi.

Aga ema oli tal lihtsalt kometimängija, võib-olla koguni psühhopaat, kes käis öösiti salaja naabrite keldrites ja kuurides kartuleid varastamas ja jättis enne videvikku alati oma akna lahti, et mõni vigane soldat roniks ta kõrvale koikusse sooja. Toomas ei teadnud oma isast midagi. See olevat olnud mingi suurte pagunitega mees, kes sõitis lakeeritud kalessis, kutsar pukis. Aga võta kinni, võib-olla oli just tema isa kutsar, sest ka tolled olid pagunid ja tsaar Nikolai moodi habemetutt ning vurrud.

Toomas oli uulitsalaps selle kõige paremas ja halvemas mõistes. Filosoofilises mõttes polnud tal vähimatki aimu, mis on parem ja mis vasak käsi. Ta varastas ainult nälja tõttu või siis, kui ema oli ta toast välja

kihutanud, ning alati «ausalt». Sügisel olid enesestmõistetavalt tema ees avatud kõik aguliaiad ja väljad oma rikkustega. Kirsid, õunad ja pirnid valmisid hoolimata sõjast ja näljast. Nad küütlesid igaüks oma imepärases värvis, olid vaataja silmale lahked ja ahvatlevad ning ainult suuremates aedades käisid valvurid soolapüssidega ringi.

Kevadel ja suvel pakkusid talle lahkelt oma ande marjametsad ja jõed, isegi väikesed luhakäärud, kuhu olid suurvee ajal vangi jäänud kalaparved. Ka niitude hapuoblikad ning aiaäärsed magusnõgesed ei olnud kitsid oma vilju jagama.

Aga talvel, kui varblased keerlesid hobuste lähedal, oodates suutäit, haaras Toomas mõne pirukamüüja-muti korvist saia ning pistis jooksuma. Püüdku kinni! Kui kinni püüdis ja vastu kõrvu andis, ulatas Toomas ausalt saia tagasi. Ei niutsatanudki. Aga kui ei püüdnud, siis kõigi kirjutamata seaduste järgi oli tal õigus sai ära süüa. Tänavad, aiad, luhad, puud, loomad, heledad päevad ning pilkaselt pimedad ööd, talvised tuisud ning suvised tulikuumad päevad olid teda kasvatanud ning kujundanud selleks, mis ta oli. Loodus oli teda loonud ja ta ise oli selle imepärase looduse pisitilluke osa. Sõda, nälg ja viletsus olid teda rohmakalt volinud nagu kunstnik savi, millele ta siiski on kinkinud ka palju helgeid jooni.

Toomal oli koera haistmine ja kassi nägemine ning veel midagi muud, millele ma isegi praegu ei suuda õiget nime anda. See kõik moodustas ühtekokku tema erilaadse «hariduse», mis oli teistsugune kui neil, kes olid kandnud reaalkooli või gümnaasiumi uhkeldavaid värvimütse. Talle oli andnud selle hariduse loodus ja keskkond, milles ta elas, mõtles ja unistas. Selles leidis isegi mõnda eriskummalist. Näiteks võis Toomas palju kiiremini peast korrutada, kui palju on kolmkümmend üheksa korda kakssada nelikümmend seitse, kui suutsin mina paberil arvestada. Kalapüügil avastas ta ahvena- või säinaparvi, kes olid meist kilomeetri kaugusel. Hobuseid tundis ta sama hästi nagu mustlaspoiss. Ta ei kihutanud küll nendega minust paremini, kuid alati kiiremini ja osavamalt. Aga oma kuuetähelist eesnime kirjutas ta nii vaevaliselt singerdi-songerdi, et see nägi välja nagu kutsika solge. Ja paberil oli tal üks-kord-ühega palju rohkem tegemist kui kolmekohaliste arvude peastarvutamisega.

Oma eriliste omaduste tõttu võiski ta peaaegu alati enam-vähem täpselt öelda, kui palju oli sakslaste ladude ümber tunnimehi, kuidas nad ringi kõndisid, kus seisatasid või sigaretti keerama ja naaberpostidega juttu ajama hakkasid. Sigaretid olid neil halvad, viimane humala ja paberi praht. Nad imesid neid, vurrud ja suu nagu odrakohviga määritud.

Isegi meile, poisikestele, paistis silma, et seitsaadik, kui nad mööda Riia maanteed rautatud sammul linna sisse marssisid, oli neis midagi muutunud, nagu ootamatult viltu vedanud. See oli küll Maarjamaa, kuhu nad küllust otsima tulid, kuid mitte marjamaa. Vaatamata vahiteenistuse rangele määrustikule, kus iga paragrahvi taga seisis — mahalaskmine kohapeal moodustatud sõjaväljakohtu otsusel, olid sakslased hakanud viimasel ajal suurteks lobisejateks. Neid õieti ei huvitanudki enam see venelaste poolt mahajäetud rämps, mis vedeles linna mitme-sugustes ladudes või oli kuhjatud rōukudesse lausa lageda taeva alla. Isegi suurtükipatarei lukud lasksid nad päise päeva ajal oma silme all meil ära varastada. Palju tähtsam oli neile oma vanade kontide elusalt

kojuvedamine. Seda kergem oli Toomal õigeid järeldusi teha, sakslasi narritada ja rünnata.

Kuigi siia kartulivagude ja päevalillede vahele paistsid ainult hoonete plekk-katused, võis siiski terav silm ladude suurust ja tähtsust aimata ja seega ka tunnimeeste arvu umbkaudu välja arvestada. Sakslased olid kõik rangete eeskirjade ning tabelite järgi seadnud. Kuid tabelid ja eeskirjad olid üsna arutult tehtud, sest kui olid neist ühega kas või juhuslikult tuttavaks saanud, siis võisid surmkindel olla, et ka teine oli samasugune. Nii ei võinud sakslased aimatagi, et meiesugused poisikesed võisid piksevarraste hulga järgi ära aimata ladude tähtsust.

Üks või kaks piksevarrast katuseharjal tähendas, et seal asus ainult mõni tühine vanade sinelite, gaasitorbikute või mädanema läinud gemüüse ladu. Isegi lõhnast võis seda juba mõnesaja sammu kaugusele tunda. Kolm-neli piksevardakimpu katusel tähistas juba midagi palju tähtsamat ning andis paar päeva nuputada. Enamasti oli see ikka Miki, kes tõi andmeid ladude kohta. Nad varjasid meile tähtsusetut arstiteaduslikku sodi, pudeleid, mitmesuguseid mähiseid, millest õiget tati-lappigi ei saanud, ja alati suurel hulgal alauni, nagu olime hakanud teadlaste kombel maarjajääd nimetama. Sel oli juba apteekrite ja puskari-ajajate silmis väärtus.

Kuus, kaheksa või kümme piksevardakimpu aga hoiatas juba tõsiselt mingisuguse laskemoona- või lõhkeainelao eest. Seal pidi olema valvas nagu varblane, et mitte mõne agara tunnimehe püssikuuli ette jääda. Sakslased olid üldiselt laisad ja räpased, kuid püssi lahtilaskmisega nad kaua ei viivitanud. Oma alatus hingesopis tundsid nad end ikkagi valitsejatena, ülemvõimuna. Seda oli neile kinnitanud keiser ja seda kordasid ikka ja jälle kõik kindralid, ooberstid, leitnandid, untervitsid.

Kuid just niisugused laod kiskusid meiesuguseid poisse meeletule riskile, vaprusse ja hulljulgusele. Kuid peagi veendusime, et sealgi hoiti rämpsu — püssirohi susises nagu kivisööpuru ja dünamiidiga ei saanud jões õiget kärtsakatki teha. Ainult suurtükimürskudest väljavõetud «makaronid» olid päris korralikud.

Vaadates tähepanelikult piksevardaid ja kuulatades hääli, mis kõrvu kostsid, lausus Toomas tüki aja pärast sosinal:

«Päh, pole siin midagi erilist ega keerukat! Oleme s... kohti läbi käinud, aga kondid on ikka terveks jäänud. Küll sa näed, Kill, et vaatame selle pööningu läbi nagu oma kuuri.»

Ta vaikis tükk aega, imedes väikest sõrme. Siis pistis nina läbi kartulipealsete minu poole ja rääkis nagu rasket koormat südamest puistates:

«Usu mind, Kill, neil pole siin läheduses enam kui kolm-neli tunnimeest. Teame väga hästi neid... papikesi! Söövad kartuli- ja peedisuppi kõhu täis ja siis peeretavad kuskil põosa all. Tänutäheks keisrile ja võitmatule Saksamaale.

... Päeval veavad jalgu järel nagu malakaga lombakaks löödud koe-rad, aga läbiotsimistel katsuvad hõlma alla lüüa kõike, millele hambad vähegi peale hakkavad. Minugi vanamoorigil viisid kiini ära, aga kõrvalkorterist võtsid kaks sulgpajja.

... Ptüi!

... Ainult pekki ja mune nähes liigutavad oma vuntse nagu vanad kõutsid. Ausõna, ma tean seda asja. Ka sina ise tead väga västi, kuidas see neile maitseb, aga meie kõhud pole eluilmaski harjunud niisuguse vägeva kraamiga.

... Isegi saepuruleib jääb soolikatesse kinni ja siis muudkui aita sel välja tulla.

... Kuid pane tähele, Kill, juba enne õhtut istume seal jaamahoone pööningul ning vaatame need asjad järele, mida Miki vaatamata jättis. Minu sõna selle peale.»

Toomas tõmbas jälle oma nina kartulipealsete vahelt tagasi.

Mina kratsisin reit, mida nõges oli kõrvetanud.

Mul oli Tooma sõnadest hea meel, sest teadsin kaljukindlalt, et ta ei hoobelnud kunagi. Ja nii pikka juttu ajas ta ka väga harva. Tema sõnad olid kindlad nagu vaskviiekopikalised, mida iga saianaine või kotletimüüja kõhklematult vastu võttis. Ainult ma arvasin, et me täna sinna ronima ei hakka, vaid uurime ainult olukorda. Toomas ei armastanud tormata, talle pidi iga pisiasi selge olema. Aga praegu teadsime ladu ainult Miki rääkimise kaudu.

Nagu nüüdki, nii rääkis ta ka mõnikord varem niisuguse vanameheliku tõsidusega, mõtet keerutades ja tükkideks raiudes, et pidid tahtmatult vaatama, kas on ikka Toomas või ei ole. Võib-olla on koguni mõni agulivanamees, endine varnak või muiduhulkuja, kes räägib poisikestele oma tormilisest elust Siberi kullakaevandustes ja põgeneemisest läbipääsmatust taigast. Aga oli ikka Toomas, vana armas Toomas. Kuigi ta jutt oli justkui narmasteks rebitud, oli sellel tõepõhi all. Olime rohkem kui pool aastat sakslaste käitumist tundma õppinud, näinud neid võidukatena ja ikka enam ja enam longu vajumas. Ühed tulid ja teised läksid, ja mida aeg edasi liikus, seda rohkem torkas tulijate hulgas silma praakkaup, justkui oleks värske kala asemele toodud ladudesse seismajäänud haput silku. Ka see oli meie ülikool. Uurisime saksa soldateid samasuguse hoolega nagu varemalt latikate, säinaste või ahvenate asukohti Emajöel. Sellepärast võis Tooma jutt õige olla, ta tundis nende kombeid meist kõige paremini.

Sakslaste rumalus või nende kangekaelne paindumatus, ükskõik kuidas seda ka nimetada, oli peaaegu igal pool ühesugune. Seda juhmi puupäisust tuupis nende teraskiivritega koludesse preisi vahiteenistuse pururumal määrustik, mis muutis vahipostide käitumise ja isegi nende lotendavates säärikutes sammu igal pool ühetaoliseks naeruväärseks šablooniks. Nad ise nimetasid seda Bismarcki rangeks distsipliiniks, aga agulirahvas leidis lihtsa ja tabava nimetuse — muna-kivide klompjad.

Esialgul kõmasid nende naelutatud taldadega saapad meie meelest hirmuäratavalt, surmakuulutavalt. Nende all oleks justkui värisenud kogu maa, norgu vajunud puud ja põõsad, isegi kivid, millest nad üle trampisid, nagu kisendasid valust. Viletsad agulimajad otseku võppusid, kui oli kuulda patrullide rautatud samme või mõne unternvitsi kõripõhjust tulevat loomalikku käsklust. Lapsed pugesis keldritesse või kuuridesse, peitsid end loomade varju. Vanaeided pistis pead narmendavate suurrättide alla, ainult nende silmade vihane lõõsk põletas neid neetuid. Aremad mehed kahvatasid ning seisid seinte ääres vaikides nagu kivist teetulbad. Nad otsiti kohe läbi — jälle preisilik rumalpäisus —, et leida pusse. Ka taskunoad võeti ära, kuigi need olid viletsad ja ei kõlvanud muuks kui pajuvitsa lõikamiseks.

Kõik see oli ainult esialgu...

See oli siis, kui see võõras ja tundmatu võim meid hirmutas ja araks löi, kui nende surmatoovad paugud kõlasid varahommikuti Emajõe jääl. Ja võib-olla just siis saimegi meie, kümne- kuni neljateistkümneaastased

lapsed, varakult täiskasvanuteks. Nägime oma silmaga elu ja surma piiri, kus ema leidis õuevärava alt oma tapetud poja ning jääaukudest ulatusid välja kramplikult konksutõmbunud käed. Näha kord, näha teine kord ja näha kolmas kord, kuni see kõik ei olnudki enam hirmus, ei olnud ka jälestustäratav, ainult südamele hakkasid koputama rusikad — seda kõike tuleb tasuda, selle kõige eest tuleb kätte maksta.

Kaplani lauavabriku aia külge oli kinnitatud umbes järgmine silt:

«Keik peab jäma kolme päevaga nii nagu on. Surnukehhi ei tohhi puuta ei isa ega emma, egga ka teised ommaksed. Ka varrandust ega riideid ei tohi puuta.

See Dorpati linna Komendantt.

* * *

Pimedatel öödel said mõnedki sakslased pussihaavu ja enamasti ei lõõnud neid täismeeste käed, vaid see nägematu ja kuulmatu varblasekari, kes oli alati igal pool ja siiski mitte kusagil.

Aiad, hoovid, tundmatute soppidega salapärased põõningud ja pimedad keldrikoopad olid nende peiduurgasteks. Kuid kõige kindlamateks varjajateks olid ikkagi puud, põõsad, rohtu täiskasvanud peenrad ja kuurikatused, kõik see, mis võib varjata hulkuvat kassi, kui tal on ees tee mõne linnupesa juurde. Ja mis me muud olimegi kui hulkuvad kassid!

Muidugi mõistsime keerukast ajalookäigust üsna vähe. Meil ei olnud mingit teadlikkust, aga me olime lugenud «Tasujat» ja «Villu võitlusi» ja veel palju muud. Sakslane oli meie verivaenlane, sest me isad või vanaisad olid nende peksutallidest veristena koju roomanud.

Pühapäeviti mängis raekojaesisel platsil sageli sakslaste säravate vaskpasunatega puhkpilliorkester; hallid kekslevad preisi hobused ja niklist läikivad keisri-tuttidega mõõgatuped näisid eemalt vaadates imetoredad. Lipud plagisesid tuules ning heledad «naisinglid» ulatasid uhketele ratsarüütelitele lilli. Kõik see oli tore ja hiilgav. Särav! Uhke! Vaimustav! See meeldis ka meile, kuigi Emajõel mahalastud koputasid veel kõvemini meie südametele. Ronisime laternapostide otsa, et seda kõike vaadata, aga ometi hakkas külm, mõistmatult külm. Ja siiski olime alati kohal, kuigi korrapidajate saehambulised püssitäägid tõrjusid meid nii laternapostide otsast kui ka esimesse ritta asunud korralike inimeste hulgast minema. Kui aga läksime kasarmusse supikatla põhja otsima, nagu olime kasakate juures käinud, siis kihutati meid jalahoopidega minema. Ka kasakatelt saime mõnikord nuudiga üle kühmu, kui juhtus näppu jääma mõni lohakile unustatud asi. See oli valus, oi, kui valus — kurat löögu sarved nende kannikatesse! — aga see polnud siiski see, mis sakslaste toores jalahoop.

Tõsi küll, nuut pani mitmeks päevaks turja kihelema, vorp paistetas üles ja sinna tekkisid sügelevad kärnad, kuid kõik see oli siiski tühiasi, kuidagi välispidine ja enamasti ikka ära teenitud. Jalahoop aga oli hoopis midagi muud, meile koguni arusaamatu, sest see pani valutama meie poisikesehinge.

Ja mis oli kõige tähtsam poisikeste-väänkaelte, täiesti hukkaläinud tsipsikate hingeelus: sakslased-närakad olid meile võõrad nagu metsast väljakaranud saagiahned hundid. Kasakaid me siiski tundisime nende vurrudest, pöörlevatest silmadest, kortsu surutud kitse-

nahksetest säarikutest, kapsasupist, kisast-kärast-sõimust ning mõnikord ka toredast käsikämlusest, mis ajas kogu kasarmuõue tolmama nagu tuulekeerises. Siis olime meie need, kes viisid sissekukkunutele trellide taha kausikese kapsasuppi ja tükikese leiba.

Ja kohe olime sõbrad eluks ajaks.

Kasakad ratsutasid uljalt, vasak käsi puusal, papaaha peas, ja laulsid nõnda kõlavalt, et kõik tänavad, majad ja aiad helisesid vastu. Sellepärast saatisi alati nende sotnjaid poisikestekari, lugematud paljajalg-
sed, kellest mõned julgemad tikkusid eesreas marssima, nagu oleksid nad kõige kõrgemad ülemused. Kasakad ei kihutanud neid kunagi minema, neile oleks nagu isegi meeldinud, et see kirju varblasekari nende ümber lainetab.

Sakslased aga olid kõik kuidagi üheülbaised, hallid ja elutult tui-
mad nagu savisõdurid, teokarbina kinnilitsitud suudega. Rasked kiiv-
rid rõhusid neid kõiki ühenäolisteks, tige dateks. Nad ei osanud isegi laulda, nende kurguhääled ei andnud tuleleeki nagu kasakatel, nad ainult korisesid. Ka pudistasid nad võõraid, meile arusaamatuid sõnu. Aga kõige hullem oli see, et nad ei osanud isegi mehemoodi vanduda ja sõimata, vaid virutasid ainult jalahoop. Nende rohekashallid teras-
kiivrid ei säranud, päikesekiired kartsid neile peale istuda ja vist see-
tõttu jätsid nad niisuguse mulje, nagu tuleks sulle vastu ilma hingeta raudinimene.

Kui kolm soldatit läksid püssidega mööda sõiduteed kuskile vaht-
konda, siis pidid kõik voorimehed ja vankrid seisma jääma, et neid mööda lasta. Meid armastasid nad juuksetuttidest tirida ning sõrmega ähvardada. Selle üle me ainult irvitasime. Ning jala peale astusid kah, päris näotul koolipoiste kombel, mis täismeeleste hoopiski ei sobi.

Alguses meile tundus, nagu oleksime kõikide ladude juures kohanud
ühtesid ja samu tunnimehi. Kõik vedasid ühtemoodi rasketes saabastes
jalgu järel, hoidsid püssi rihmal või käes nagu luuavart ja nuuskasid
nina suurtesse värvilistesse taskurätikutesse. Lollid! Nad ei osanud
ninavart kahe sõrme vahele võtta ja nuusata, nagu oleks lajatanud
suurtükipauk. Mitmed neist kandsid ka veidraid sangadega prille, mille
klaasid olid suured nagu öökulli silmad. Meie meelest sarnanesid saks-
lased üksteisega nagu herneterad.

Hiljem saime aru, et see nii ei olnud.

Kuigi suurem osa tunnimehi oli oma käitumises ja ka välimuses üsna
sarnased, olid neil siiski väga erinevad iseloomud. Aga nende iseloomud
erinesid kasakate omast ja olid meile esialgu päris mõistatuseks. Neis
polnud särtsu, rõõmustavat rõõmu ega vihkavat viha, vaid ainult mingi
tige tuimus, mis võis prahvatada halastamatuks tooruseks.

Nähes poisse seespool traataeda, kus leidus meietaolistele varblastele
ikka midagi näpata, lahti kangutada, kividega puruks taguda või koguni
ära tassida, pöörasid mõned vanemad tunnimehed tüdinenult selja.
Mõnikord raputasid ainult eemalt ähvardades rusikat või kraaksusid
midagi võõras, meile arusaamatus keeles. Need olid enamasti kõik
haraliste vuntsidega eakamad mehed, sõjast vaevatud ja tulpinud, kon-
nasilmade ja alati lahtiste kõhtudega, kes oma suurte prilliklaaside
tagant pidasid meelsamini silmas aurama hakkavat supikatelt kui mõnd
rābalaladu.

Teised aga hakkasid koledasti kraaksuma, ragistasid püssilukkudega
või pildusid eemalt kividega. Kuid need polnud veel kõige hullemad.
Nad tegid ainult asjatult hirmsat kära, et end kuidagi õigustada unter-

ohvitseri ees, kui see järsku vahiposte kontrollima tuleb. Aga unter-ohvitserid harilikult magasid kerratõmbunult vahiruumis kõval naril. Hirmus hea sakslaste harjumus, kui juurde lisada ka norskamine, mis võis neile kuuluda võitlusse kutsuva trummipõrinana.

Kolmandad aga olid päris hädaohtlikud sellid. Nad olid mitmed maa- ilma maad läbi käinud, igal pool kloppida saanud ja see tegi nad nüüd tige dateks nagu ketikoerad. Inimese elu ei maksnud neile midagi. Nad tulistasid sõnagi lausumata ja mitte iga kord hoiatuseks õhku, nagu vahiteenistuse määrustik ette nägi, vaid otse kohkunud poistekarja sekka. Need lendasid laiali nagu varblased, viskusid pikali ja katsusid roomata kivide või puuroigaste varju. Kuid nii mõnigi õnnetus oli juba juhtunud. Üks Ülejõe poiss jäi kuulist tabatuna lamama ning mitmed teised said tunda kuulikriimustuste ehmatust ja valu.

Kõige õelam, hurdakoera nuuskiva instinktiga oli punaste vurrudega, teistest hulk aastaid noorem, kuulmatu kassikõnnaku ning terava roti- kuulmisega tunnimees. Ta oli meil igal pool risti ja põigiti ees. Tema har- jasvurrude ja siilijuuste pärast hakkasimegi teda põlglikult Kraats- vuntsiks kutsuma. Tema oligi Ülejõe poisi vigaseks laskja ning meie kõige õelam vaenlane. Ja mitte ainult kõige õelam vaenlane, vaid otse põrguline, kes ei täitnud üksnes valveteenistuse määrustikku, vaid ihkas meie elu ja hinge. Nähtavasti oli teda sünnitanud vanasarvik ise ning põrgukatlas punaseks ja tedretähnlikeks keetnud. Kraatsvuntsi nuuskimisand ja tema silmapilkselt reageeriv taip seadsid ta Toomaga ühele pulgale. Just nende vahel käiski kõige teravam võitlus, kus Toomas vähemalt meie silmis sakslasele ikka peale jäi, alati tema nina ning püssikuuli eest minema lippas. Ta lippas niisuguse võrratu osavuse ning leidlikkusega, mis otse ihu sügelema pani. Võib-olla sügeles samuti ka tolle pool maailma võitnud sakslasenäru ihu, kes teda teab. Aga maruvihaseks läks ta küll alati, kui Toomas ta jälle pika ninaga jättis, ja siis virutas ta mõnele juhuslikult ettesattunud vene sõjavangile ränga jalahoobi.

Kraatsvunts oli juba mitu korda Toomale püssikuule järele kihutanud ja nüüd mitte enam jalgadesse sihtinud nagu Ülejõe poisile, vaid ükskõik kuhu juhtus. Ta katsus Toomast tabada nagu elutut märk- lauda, ikka keskringi lähedalt. Kuid Toomas, see punapea, see Kerenski, leidis ikka parajal silmapilgul mõne juba varem valmis vaadatud var- jupaiga või langes nagu niidetult maha, et pärast lasku jälle hoopis teis- ses suunas edasi tormata.

Me kõik tundsiime südamevärinaga, et see polnud enam lihtsalt mäng ja lastud paugud — hoiatuseks, vaid juba tõeline võitlus elu ja surma peale. Muidugi oli siin Toomal hoopis vähem võimalusi kui püssiga sakslasel, kuigi ta oli paaril korral Kraatsvuntsi kiviga päris hästi taba- nud. Toomas võis visata kivi samasuguse täpsusega nagu heitemasin. Kuid kivi jäi ikka kiviks ja püss püssiks. Tooma osavus ajas sakslase veel metsikumasse raevu, ta ihkas iga hinna eest poissi tabada.

Mõned väiksemad poisinagad, kes sörkisid meil sabas nagu maimu- parv, olid Kraatsvuntsi pihku sattunud, kuid ei rääkinud temast sugugi halvasti. Ta oli neid kostitanud kunstmee või peedimarmelaadiga, kin- kinud mõne roostetanud «kehasoojendaja», Vene vägede poolt maha- jäetud väikesi punakas-siniste ääristega vanu trummikesi ja muud nii- sugust tühja-tähja. Siis oli ta poistele väljastpoolt näidanud mõnin- gaid ladusid, seletades märkide abil, et neis hoitakse palju saapaid, väi- keski ja suuri, oi kui ilusaid. Ja teistes ladudes on mats-mats, nii tohu-

tul hulgal, terved mäed ja virnad, mis ulatuvad laeni ja isegi veel kõrgemale. Sealt muudkui võta, söö kõht täis nagu türgi trumm ja kui tahad, vii kas või kotitäis kojugi. Ja ühe laoakna trellid on nii lahtised, et teed oma väikese käekesega naksti-naksti ja kohe on nad pärani nagu õueväravad. Ja siis vupsti-vupsti muudkui sisse ja kahma kõiķe, mida süda süüa lustib. Toogu nad ka suuremad poisid jaole, üks neilegi ole tarvis seda mats-mats. Tema aga ei keela neid midagi võtmast, võtku, mida keegi himustab. Tema näeb küll, aga keerab selja või heidab vana kuivanud kase alla tutt-tutt.

Too punaste vuntsidega Kraatsvunts pidi nähtavasti olema päris hea kometimängija. Kui poisinagad tema miimikat, jalgade ja käte liigutusi jäljendasid, saime kõik koledasti naerda. Kuid vanemad poisid siiski nii rumalad ei olnud, et oleksid uskunud oma verivaenlase juttu, sest ka sakslastel endil polnud seda mats-matsi kuigi palju. Pealegi oli selle jutu puhuja Kraatsvunts, meie õelaim vaenlane. See kõik paistis olevat ainult lõks, kuhu taheti meelitada suuremaid poisse, eriti Toomast.

Roomasime jälle edasi.

* * *

Mis oli siis neil väikestel, alles kümne- kuni neljateistkümneaastastel poisikestel tegemist sakslaste traataedadega, nende ladude ja igasuguste mahajäetud sõjavarustuse kuhjade ümber? See ei olnud enam poisi-kestemäng ega isegi mitte kivisõda kahe uulitsa või linnajao vahel, kust mindi koju lonkava jala või veriseks löödud peaga. Kuigi sakslaste valve oli nõrk ja tohmakas ja meile olid teada märkamatud sissepääsud ning minemalippamise kohad, ei olnud siin siiski enam tegemist kivi-sõjast saadud muhuga, vaid iga silmapilk võis meid ootamatult haarata oma küünete vahele kullist veel kiiremini langev surm.

Sellele on päris raske vastata.

Ühele või teisele tsiburitsikale kõlbas ära iga tühisemgi ese, mis oli kuskile vedelema jäänud. Kõveraks painutatud raudlusikas, mõkilöödud katelok, roostetanud püssitääk või vana soldatimüts — neil kõigil oli veel hiljaaegu oma teatav väärtus. Neid võis vahetada või müüa mõne tühise penni eest, isegi kodus sobis neid kuidagi kasutada. Aga nüüd oli see kõik minevik, sülitamisväärne minevik, mida keegi ei tahtnud isegi meelde tuletada.

Nüüd oli asemele astunud meie elu kõige suurem mäng, mäng elu ja surma peale.

Tungisime justkui nähtamatult sakslaste ladudesse, tuhnisime läbi kõik pööningud ja urkad, isegi Krasnojarski kasarmute platsil asuv kirik oli meile avatud nagu lukuta puukuur. Sipelgaagarusega tassisime neist välja püsse, padrunikaste, granaate, vanu sineleid, koorisime nahast paljaks sadulad, lõikasime vene polkude mahajäetud trummidelt kitsenahku, kogusime hunnikute viisi tarbetuid gaasitorbikuid, labidaid, roostetanud traadilõikamise kääre.

Räägiti, et kuskil Annemõisa tänaval oli meie poistel heinalakas peidus isegi raskekuulipilduja «Maksim» ühes padrunikastidega. Seda kokkukraabitud varandusehulka mitmekesisistasid preestrite pehkinud ametirüüd, brokaadiga tikitud altariлиндad ning emailleeritud süljenõud, mida leidis Krasnojarski kasarmute õigeusu kiriku ühes kõrvalkamb-
ris terve laeni ulatuv virn. Kes neisse valgetesse ja helesinistesse nõu-

desse sülitasid — kas papid, ohvitserid või soldatid —, seda ei tea ma tänapäevani.

Olgu kuidas oli, aga nüüd võis iga agulipoiss sülitada oma süljepotti ja seda tehti kombe pärast isegi siis, kui sülg polnud. Üldiselt aga oli päris uhke tunne, tundus, nagu oleks väikesse agulikorteripugerikku uut mööblit juurde tekkinud. Muudkui vali, kas tahad oma nokka puhastada valge või helesinise nõu kohal. Vali, ainult vali, ja kohe hakkab niisugune härraslik tunne, et elad kuskil krahvillossis. Isegi meie majaperemees, see igavene kooner, kes pani isegi hobusele ämbri alla, oodates, kuni see junni teeb, et kohe aiapeenardele pudistada, ostis kahe-kolme tohletanud õuna eest minult kaks niisugust nõu. Ühe aetas sohva ette põrandale, teise, helesinise, paigutas kuuseokste jaoks vanale kummutile.

Üheainsa vihmase päeva ja pimedä öö jooksul tassis see alatasa sipelgaparvena edasi-tagasi sagiv poistekari tühjaks lao, kus sakslased hoidsid sõjasaagiks saadud paksust presendist välilabidakotte. Sakslased nähtavasti ei osanud nendega midagi peale hakata, sest nende labidatele kotid ei sobinud. Sellepärast polnudki lao juures isegi valvet ja ukсед olid ainult vene püssitäägiga nagu tohtu naelaga kinni löödud.

Ent agulirahvas leidis nõu.

Kui kõik muu — püssid, granaadid, padrunikastid ning mõõgad — kadusid agulite lõpmatutesse peidupaikadesse, kus ainult hiired võisid neid üles leida, siis labidakotid ilmusid juba mõne nädala pärast nähtavale, kuid juba täiesti uuel kujul, kingade ja saabaste pealsetena, mida osavad agulikingspad valmistasid tuhandete paaridena. Neid pruune, rohelisti ja sinakaid presentkingi kandsid nii mehed kui naised, eriti meeldisid nad aga lastele. Kinganinad olid kasetohuga kummi painutatud ning kotsad vanadest punastest troskakummidest alla löödud. See oli lausa elegants. Meiegi uljas poisterivi, kes varakevadest kuni hilisügiseni ikka paljajalu ringi sirkas, uhkeldas nüüd neis kingades. Nahapuuduse tõttu maksis too kullahinda ja niisuguseid jalanõusid tarvitasid vähemalt pooled linnaelanikud. Ja kuigi kesklinna proudad ja härrad häbenesid neid tänaval kanda, olid nad kodus nendega väga rahul.

Nagu igal maailmaturul, nii oli nüüd ka meie räbalaturu-börsil neil labidakottidel, mida ihned-ahned sakslased ei osanud ära kasutada, oma kindel kurss: viis ober-ostmarka, kolm või neli tont teab misuguse looma lihast puukõva kotletti või paarkümmend pinutaguse-suitsu. Suitsud ja kotletid kõlbasid mõlemad poistelegi, keda sõjaolud olid kasvatanud varakult peaaegu täiskasvanuteks. Oberostid aga mängiti kaardimängus maha või võideti nii palju juurde, et pluus oli rahast pungil. Aga kui üks kiiba-kaaba rätsep, keda muidu arvati peast veidi nikastanud olevat, hakkas labidakottidest valmistama nägusaid ja vastupidavaid kraasitud mantlikraesid, siis tõusis räbalaturul labidakottide hind kahe- ja kolmekordseks. Ainult meie, see lendav varblasekari, olime nükkida saanud, sest meil enam labidakotte polnud. Need oli suuremalt osalt kõik poemes Korisõlm üles ostnud.

Sakslaste vaatevinklist oli see vargus, kroonuvara riisumine. Ka nemad oleksid osanud labidakottidest kingi ja mantlikraesid teha, võibolla isegi muud ersatsi. Kuid siis juba hoopis teise hinna eest. Nüüd oli aga nende paksude prilliklaaside alt terve varandus minema tassitud, ära varastatud. Aga labidakotid labidakottideks. Palju enam häiris neid püsside, padrunite ja granaatide kadumine. Need seletamatud sissetun-

gid relvaladudesse, mida ometi valvati saksa vahiteenistuse määrustiku kohaselt, tundusid neile mõistatuslikena.

Ühel hommikul imestasid nad kobarasse kokkukogunenult kasarmu-õuelt kolme supikatla rataste, kaante, vaskkraanide ja kõige selle kadumise üle, mida võis kuidagi lahti kruvida, küljest lõhkuda, minema tassida. Seal vedeles ka veoauto, mille rattakummid olid kadunud ja alles hiljem kingataldade või -kandadena jälle nähtavale ilmusid. Neid ei põlanud ka kesklinna proudad ja härrad, sest ükskõik kuidas see oli saadud, kuid nad olid siiski elegantsemad kui voorimehetroskade vanad kummid.

Kõige ootamatum aga oli Saksa komandantuurile, et ühel rajusel ööl kadusid uue jaama juurest platsilt kolme valvsa tunnimehe silme alt rohkem kui kahekümnel vene suurtükil lukud. Parajasti oli hakatud seda patareid Narva jõe taha saatmiseks korda seadma.

Muidugi ei mõistnud me nende lukkudega midagi peale hakata; sealt kõlbasid meile ainult kinnitusrõngad, mida võis kasutada võtmekimbu jaoks. Üks tore lukksepp-mehhaanik, kes asja läbi nägi, soovitas meil need teraskobakad nii kaugele minema visata nagu jõud jaksab. Viskasimegi need järgmisel ööl Tartu pandimaja ees paadisilla alla jõkke, kus harilikult randusid väikesed jõelaevad.

Sellepärast pandigi linnas, harilikult ikka agulikorterites, alata toime põhjalikke läbiotsimisi. Sakslased tegid seda oma tuntud põhjalikkusega ja samal ajal veel põhjalikuma totrusega. Ootamatult piirasid nad päeval või varahommikul — nad kartsid agulite ööpimedust — mõne majadekvartali ümber ja otsisid korter korteri järel näpp-näpult läbi. Mõnigi kokkuhoidlik perenaine oigas pärast läbiotsimist, et tal kanamunad kadunud või võikantsakas soolveest läinud. Kuid seda juhtus harva, sest tavaliselt seisis agulielanike toidukapis ainult puujahuga segatud leib, ja sedagi polnud alati.

Kartulikoori, mida tol ajal osati pliidiraudadel nii maitsvalt pruunistada, eriti kui neile juurde lisada veel tilgake silgu- või heeringasoolvett, läbiotsijad isegi ei nuusutanud. Sakslaste läbiotsimised olid omaette põnevad ja kentsakad sündmused. Neist räägiti palju tagantjärele, naerdi ja pilgati, sest juttudes segunesid tõelised sündmused rahva fantaasia ning vihkamisega. Kuid neis oli ka palju tõtt. Nii olid läbiotsijad ühel paksul vanamammil, kes alles hiljuti veristas ära oma tubli põrsajupi ja seda kaevus peidus hoidis, keevast supikatlast näpanud terve põrsapea.

Läbiotsijate lähenev kära, hüüatused, püssilukkude lõgin ja raudkandadega saabaste klõbin hoiatas koeri ja iga inimest, kel kodus juhtus olema midagi kahtlast või väärtuslikku. Sel ajal aga oli sakslastele kõik kahtlane, niihästi lapse kakapott kui ka kohviubade ja sigurite kõrvetamise preenner. Viimast uurisid nad õige tähelepanelikult ega julgenud ise lahti teha. Läbiotsimist alustati tänava algusest ja juba mõne minuti pärast lendas uudis poisikeste ja tüdrukukeste kaudu üle aedade tänava keskele ja jõudis selle lõppu. Aga agulielanikud olid varjamises, peitmises ning ninapidivedamises vist maailma kõige osavamad kavalpead.

Enne kui ohvitserid oma kohmakate preisi hobuste seljast olid karjunud kõik käsklused ja komandod, siis unterohvitserid samad sõnad rea-meestele edasi röökinud, kusjuures nad enamasti segamini läksid, ütlesid seda, mida polnud vaja ja vajaliku ütlemata jätsid, möödus ilmatu aeg. Viimaks see segadus lõppes. Nüüd pidi neile vuntsimeestele, aga ka

aguliinimestele kõik selge olema. Kogu tänav läks järk-järgult elevile nagu laadapäeval või tulekahju ajal. Ning kui siis puistama ja kortereid läbi otsima hakati, polnud leida enam midagi eriti kahtlast.

Oma rumala põhjalikkusega konfiskeerisid sakslased kõik, mis meenutas kaudseltki sõjariistu või näis neile kahtlane: vanu, täiesti kõlbmatuid jahipüsse, roostetanud mõõku, pooleks murdunud teradega kortikuid, mida aguli perenaised kasutasid kalade rookimisel, suuremaid lihunikupusse, västraid ning isegi puulõhkumise kiine, mille tõelist otsarvet nad nähtavasti ei teadnud ega suutnud seda vaatamata perenaiste hädakisale mõista. Nad taipasid ainult seda, et niisuguse riistapuu löögist võib nõnda siruli jääda, et hingeraasuke ei tulegi enam tagasi.

Kogu see konfiskeeritud rämps paigutati segivisatult vankritele ning viidi konvoi range valve all mõnda mahajäetud lattu. Sakslaste silmis polnud sellel kolil vist suuremat väärtust, sest tavaliselt ei pandud niisuguste ladude ümber isegi tunnimeest jalgu järele vedama. Kui konfiskeerimine toimus hommikupoolikul, siis olid juba enne õhtut mõned paremad esemed poiste käes. Tulise südametäiega otsis Toomas segipaisatud rämpsuhunniku seest üles oma memme kiini, tõi tagasi koju ning sõnagi lausumata pani täpselt endisele kohale, ahju ette pleki peale, kus vana kiin oli käepärast seisnud juba enne tema sündimist. Ja sellest rohkem ei räägitudki, kuigi ema vesistas paljude valusate meeldetuletamiste pärast silmi. Toomas sellest suuremat ei hoolinud, sest mutt võis siinsamas silmi vesistada, kuid järgmisel silmapilgul järsku mõne tühise asja pärast juustesse kinni karata. Ainult endamisi oli siiski hea vaadata, et vana tuttav kirveabiline on jälle ilusti oma endisel kohal.

Kuid Toomas ei tulnud oma käikudelt tagasi ka ilma võidutrofeedeta. Ka seekord oli ta kaasa toonud ehtsa kaukaasia kinžalli hõbedaga kaulistatud käepideme ja tupega. See oli pistetud rämpsuhunniku alla, nähtavasti tahtis mõni konvoimeestest seda sisse vehkida ja peitis ära. Tooma ninavars aga jõudis ette ja sakslane jäi paljudest ober-ostidest ilma. Kinžall oli meie tänava alguses elava vana sakslasest vene polkovniku oma, ent Toomas seda tagasi ei viinud. See polnud ju vargus, sest polkovnik oleks võinud minna ise prahihunnikut tuhnima. Aga kes teab, võib-olla võttis polkovnik selle mõne grusiinlase või tšerkessi seinalt, kui ta suure ülemusena Kaukaasias viibis. Siis oli polkovnik ülemus, aga nüüd oli Toomas temast kõrgem ülemus. Polkovnik oli ja jäi elu lõpuni lihtsaks polkovnikutudiks, aga Toomas tõusis kõikide uulitsate, aedade, luhtade ja paljajalgsete Kerenskiks.

Ent kuhu siis kadusid püssid, padrunid ja granaadid, mida sakslased nii agaralt otsisid?

Järjest ja järjest ilmusid tänavanurkadele linna sõjaväekomandandi vigases eesti keeles gooti kirjaga trükitud teadaanded, milles ähvardati sõjariistade ja lõhkeainete varjajaid surmanuhtlusega. Mõnikord oli kirja pandud meile tundmatuid nimesid. Sosistati — puha sakslaste vigur. Hiina linnaosas — nii nimetati meie agulit — aga lastigi teiste hirmuks maha keegi lonkur kingsepp, kelle toast leiti kaks püssi. Need olid igivanad berdankad, vardaga eest laetavad, millega võideldi juba Türgi sõjas Erzerumi all. Meie poistest söandas ainult mõni julgem berdankast lasta, sest see riist tegi küll maailmakäraka, kuid virutas tagasilöögiga ka laskja sirakile. Kingsepa mõistusega polnud kõik korras. Räägiti, ta olevat kunagi kaklusetuhinas ühe punase laternaga

maja teiselt korruselt, pea ees, kogemata alla tänavale löödud. Võib-olla.

Ta tohmanike ei varjanudki neid vanaaegseid sõjariistu, vaid oli riputanud need koguni teistele näitamiseks ristamisi seinale. Eriti uhkeldas ta nendega ühe pesuköögitüdruku Tilli ees, keda püüdis kosida juba mitu aastat. Püssid pidid teda aitama võita tõrksa tüdruku vastu-panu, sest mees, kes julgeb seinal avalikult püsse hoida, pole ju ometi päris nässuke. Padruneid kingsepal polnud, ja neid oleks ehk võinud saada ainult meie käest, nii nagu ta püssidki sai. Aga see oli talle õnneks. Saksa sõjaväe range kohtumäärustiku põhjal ei poodud teda üles, vaid kõmmutati ainult maha.

See oli ka peaaegu kõik, rohkem sõjariistu sakslastele agulist saagiks ei langenud. See asjaolu pani neid imestama ja sundis äärmisele ettevaatusele, sest kõik pimedad tänavad, džunglitena tunduvad aiad, sopolised õued ning lagunenu tondimajad viirastusid neile aina surmalõksudena. Harva julgesid nad mõnda lakka või pimedasse talli üksi minna. Pimedatest ja tundmatutest urgastest ootamatult heidetud granaat võis neid nagu õlekubusid lõhki käristada. Seda oli paaril korral juhtunudki. Sellepärast hoidusid nad kõikidest kahtlastest hoonetest eemale, kui õuevärava taga polnud just käsutamas ohvitseri kärisev hääl. Muidu olid nad valmis kahmama vaid seda, mis näis neile kuidagi kasulik või kõlbas vahipostil nosida.

Isegi päris tühjadel aguliõuedel julgesid nad ainult kahe- või kolmekesi nuuskida, ärevil mõne tumeda keldrisuu või tallilaka ees. Samuti kartsid nad heinavankreid, kust kord üks purjus pottsepp ootamatult oli heinte alt välja hüpanud ja kättekahmatud aisaga kaks läbiotsijat uimaseks löönud. Ise kargas ta ühe õueosmiku katusele, lükkas lagunenu korstna paugutajatele kaela ning kadus nagu tina tuhka. Meiegi ei teadnud õieti, kes ta oli, küllap kihutati mõne soldatinaise poolt toast välja. Sellepärast tõidki sakslased hädaohtlikel kohtadel tubadest väikesi lapsi ning nuuskisid neid kõvasti käest kinni hoides ringi.

Kuid suurema osa sõjariistade ja lõhkeainete jäljetu kadumine oli imelihtne.

See kraam rändas mõne ober-ostmarga, pätsi leiva või tangukotikese eest talumeeste kätte. Rändas ka ilma rahata, kui järsku ootamatult vastu vahtimist said. Aga enamasti oli see neile kõige kallim hind, sest mõni päev hiljem põles rusikamehe küün maha või tulid loomad koju, vaalakiud, mida sakslased proud nimetasid ka svispinnideks, sooltes. Oli raske ja karm aeg, niisugusele ajale tuli vastata ainult surmapõlguse ja toorusega.

Püsside, padrunite ja lõhkeainete müümiseks olid olemas isegi kindlad kohad väljaspool sakslaste silmapiiri — kas Annemõisa võserik või Jaama mõisa tagune võserik. Püssid viidi sinna juba öösel, nööriaga taga vedades, nõnda et ka maanteel juhuslikult liikuvad saksa patrullid midagi ei aimanud.

Talumehed puurisid vintpüssid tavaliselt jahipüssideks, löiksid raua kasuka all kandmiseks lühemaks ning voolisid raske, rauaga ülelöödud kaba kergemaks. Need olid ühes dumdumkuulidega kõige mõrtsukalikumad laskeriistad hirvede, kitsede ja põtrade hävitamiseks meie metsadest. Kuuldes nende pauke, mis kajasid tumedate kõuekärgatustena, katsusid isegi metsavahid kaugemale lipata, sest niisugune kuul juba ellu ei jätnud. Ja kuigi elu oli muutunud odavaks, nii odavaks, et ei maksnud mõrtsukatele ja teeröövlitele paari-kolme ober-ostmarkagi, oli

see ometi igäuhele kallis. Nii hävitati arutult meie metsadest need kained ja armsad loomad, keda enamik meist polnud oma ihusilmaga kunagi näinud.

Padrunite ja granaatidega oli asi veel lihtsam.

Esiialgu põletasime neid spordiselts «Taara» aias või luhal suurtes lõkktuledes, kus nad tegid ilusat praginat ja kohutavaid kärakaid. Hiljem õppisime neid lõhkeainest tühjendama, mis siis rändas petrooleumi puudumisel kas emale pliidi alla süüte hakatiseks või turule. Ka lõhkeainel oli oma kindel hind, eriti dünamiidil ja «miinikollasel», sest neid kasutati muude, hädaohutumate lõhkeainete puudumisel kivide ja kändude lõhkumiseks. Ja mitte ainult kivide ja kändude lõhkumiseks — granaatide ja lõhkepuudelitega rüüstati kaladest tühjaks ka meie järved ning jõed.

«Miinikollasel» aga oli veel üks tähtis eriülesanne, mille avastasid agulitaadid, kõigepealt aga täkuruunaja Bonjagin. See oli kunagine arstiteaduse üliõpilane, vist koguni gruusia või tont teab missuguse maa vürst, kes elas ammust aega Jurjevi linnas ning ruunas kogu ümbruskonna tække. Tasuks sai ta kolm rubla hõbedas ning kogu selle kraami, millest ta täkud oli kergemaks teinud. Tema kraapiski oma hämaratest teadmistest välja, et «miinikollasega» saab hävitada lutikaid, prussakaid ja kõiki neid putukaelukaid, millest kubisesid väikese linnakese nii rikkad kui ka vaesed majad. Sularasvaga segatult võis sellega isegi arstida nii loomadel kui inimestel kärntõbe või sügelisi. Aga neid vastikuid haigusi põdesid kogu linna elanikud, võib-olla koguni kogu Venemaa. Vaeseke aga oli kord purjuspäi oma saladuse välja lobisenud ja nüüd tekkis päikese käes peesitavate agulitaatide hulgas mitukümmend uut Bonjaginit. Neil olid isegi ei tea kust väljavõetud kuldkirjadega arstidiplomid, ja kui nad parajasti ei haisunud puskari järele, siis nägid rikkaliku sissetuleku tõttu välja nagu tol ajal iga teinegi arst. Mõned ajasid isegi sabakuued selga ja nuuskasid nina siidtaskurätikutesse.

Putukate hävitamine oli üsna lihtne.

Vanamehed tõmbasid «miinikollasega» kõõgi või tubade seintele igasuguseid salapäraseid kriipse, pomisesid ise midagi habemesse ja käskisid siis klaasitäie samagonni anda. Muidugi polnud samagonni tarvis kriipselduste jaoks, vaid nad jõid selle ise ära. Pärast seda tõmbasid veel mõne kollase juti ning käskisid uuesti samagonni tuua. Viimaks tatsusid nad minema, kes kiiverdi-kõõverdi, kes tähtsalt, habemeviht ees, käskisid paariks päevaks ruumi tühjaks jätta ja homme hommikul samagonnipudeliga nende juurde tulla, et valmistada veel kihvtisemat rohtu.

See oligi kõik.

Kuid imelikul kombel kadusid lutikad ja prussakad nagu nõiaväel, vähemalt kinnitasid seda vanamehed ise. Nüüd tõusis «miinikollase» hind ennekuulmatult kõrgele. Meie tobukesed olime põletanud lihtsalt särtsuva tule pärast tohutud kotlettide ja leivapätside koormad maha. Vanamehed-tuvikasvatajad, kes olid nii vaesed, et neil polnud isegi püksinööpe ees, kuid kasvasid siiski vanainimeseliku kangekaelsusega uhkeid puhte, uperpall- ja turteltuvisid ja hoidsid neid kallivarana, olid nüüd korruga nõus mõne kollase pulgakese eest loovutama oma tuvipuuridest kas või kõige uhkemad eksemplarid.

Kollased pulgakased tõid nende vanadesse kontidesse samagonni kaudu ka kauget kadunud rõõmu. Mõnikord panid nad trepiastmetel istudes laulujorugi kähisema ning kurgusõlm tundus jälle noorena, päris

leeripoisi toruna. Neil rasketel päevadel haaras see haljas vedelik palju delgi meestel rinnust kinni ja surus neid oma neetud põlve alla.

Aga «miinikollast» enam polnud.

Too sokuhabemega kaval Bonjagin, arst, vürst ja neetud varas oli teinud samasuguse nurjatu tembu nagu poemes Korisõlm labidakottidega ja salamahti ostnud poistelt sandikopikate eest kõik kollaste pulgakeste tagavarad üles. Ja Bonjagin elas veel aastat kümme, hävitas kalli raha eest lutikaid ja prussakaid, ruunas tække ning kandis nahkkotikese sees koju pannil praadimiseks nende riistu. Ka ühe paksu vene vanamoori võttis ta endale majapidajaks, kuid see vaevas ta nii ära, et Bonjagin ei jõudnud viimasel eluotsal enam tänaval kõndidagi. Läks temagi ükskord koos oma vürstiauga mulla alla. Ja teda ei maetud harilikule surnuaiale, vaid viidi tinakirstus Narva, kus muhamediusulistel oli oma puhkepaik ning hauakivideks hobusekoljud.

Nii granaatide tühjendamisel kui ka lõhkeainete käsitlemisel juhtus alatasa palju õnnetusi. Mõnedki korterid ja majad põlesid ära ja pea-aegu igal nädalal sai siin või seal inimesi vigastada. Mitte ainult poisikesed polnud ohvriteks, vaid ka mõni vana vilunud meistermees lendas kogu oma varanatukesega upakile. Veel praegugi, mitu aastakümnet edasi, võib Tartus või selle ümbruskonnas kohata juba kaugel üle keskea mehi, kellel puuduvad või on tõsiselt vigastatud käed või jalad. On neidki, kelle silmavalgus on päris viletsaks jäänud või hoopis kadunud. Keegi ei või arvatagi, et need on endised uljad sütikute ja granaatide lahtimuukijad. Ei maksa meelde tuletada neid, kes on juba ammu mulla all, südamel hakkab vanade mälestuste tõttu valus.

Muust Vene sõjaväe poolt mahajäetud kraamist sakslased suurt ei hoolinudki. Pealegi jõuti sealt kõik enam-vähem väärtuslik enne laiali tassida, kui preisi ordnung jaole sai. Talumehed sõitsid koju tagasi okas-traadikoormatega, mida nad olid ostnud paari pekitüki eest või koguni ise mõnest valveta jäänud hunnikust peale laadinud. Nad ehitasid neist oma kruntide ümber isiku ja eraomandi puutumatus piiri. Vaesematel oli see ühekordne, rikkamatel kahekordne.

Ka agulieided olid selles laastamises tublid asjamehed.

Nad tassisid koju mõlkiöödud katelokke, roostetanud kiivreid ja meditsiinilisi siibreid, niisuguseid toredaid valgeid nõusid, mille otstarvet nad ei teadnudki ja mida nende elus kunagi tarvis ei läinud. Aga kui sellised toredad asjad kuskil vedelesid, mis siis ikka muud teha, kui need koju tassida.

Hoopis isevärki inimesed aga olid agulite väikemajade omanikud, mõned poemehed ja kogu see tsunftiseisus, kes enne sõda olid kandnud jalas kriuksuga kingi või kassasse. See arg kari kruvis maha kõik uksehinged ja -käepidemed, kangutas konksud seintest ja hea meelega oleksid nad võtnud ka lae või põranda kaasa, kui neil oleks ainult jaksu olnud. Nii tähtsusetu ja tühine kui see kraam ka oli, leidsid nad end siiski jälle kukesammu võrra rikkamatena, lähemal jõukuse imepärasele kõrgusele. Juhtus sedagi, et kui kuskilt midagi paremat näppu ei puutunud, siis läks mõni auväärt mees koju väljakäigukoha ukse või sama asutuse malmpoti raske koorma all.

See kõik juhtus enne sakslaste tulekut või nende võimutsemise esimestel päevadel. Nüüd tatsas enamik neist eidekestest palvetundi, kuna suurem osa endisi saamamehi ei julgenud ilma küüru tõmbumata sakslaste poole isegi vaadata, kuigi ka nemad ei armastanud okupantide rautatud taldu.

Umbes samal perioodil tekkis ja muutus nagu tihedaks tolmupilveks see meiesuguste poisikeste kari, pool naela mingisuguseid riideräbalaid ihukatteks, kel polnud aga talumeeste, agulieitede ega väike-majaperemeeste-poodnike saamahimu, vaid kes söi, neelas alla ja seedis kõike allesjäänut nagu rohutirtsude või termiitide laastav parv. See oli ka päris loomulik, sest kui eelmised laialitassijad nägid iga vähimatki eset oma vajaduste silmadega, siis meil niisuguseid vajadusi ei olnud. Meie seintel polnudki kohta, kuhu uusi konkse lüüa, meil polnud ust, mille ette sobitada võõras käepide, meil polnud ka tarvis meditsiinilisi siibreid, sest öösel käisime puukuuride taga, mõned laisemad soristasid aga tuppa solgiämbrisse.

Meil polnud kunagi peas kartlikku küsimust: oi issand, mis minust küll siis saab, kui mind kinni võetakse? Kuhu panna silmad, kuhu peita häbi, kas pugeda peitu maa alla? Ei, seda meil polnud! Võisime pugeda igasse prakku, moondata end peaaegu puunotiks või sammaldunud kiviks, millest suurem osa inimesi läks märkamatuult mööda. Ka saksa vuntsvalvuritele jäime enamasti nähtamatuteks, sest ühe pehkinud palgi ja väikese, räbaldunud, päikesest kohvipruuniks põletatud poisi vahel on sageli raske vahet teha.

Ja mitte ainult see.

Ka meie taip oli palju kiirem, reageerivam ning peaasi — palju vihkavam kui kõikidel neil majaperemeestest ning poodnikest lottlõugadel. Me nutsime ja ulusime, palusime armu, kui juhtusime kogemata sattuma sakslaste näppu, aga me olime valmis ka viskama nende sekka granaati, kui poleks enam pääsu olnud. Olime hoopis uus liik, vähenõudlikumad, julgemad ja kiiremad, ning mis peaasi — nagu ühise nabanööriga üksteise külge seotud. Olime uulitsalapsed, see kõige sitkem umbrohutõug, mis võib kasvada ka kivide vahel ning võrsuda üles tuhande. Meid olid küll sünnitanud emad, kuid elu ja hinge andsid meile sõjad ning revolutsioonid.

Kui majaperemees enne mõtles ja kaalus, kuidas see ukselink, seinast väljakangutatud haak või kasarmutallist näpatud hea traadijupp oma varanduse hüveks ära kasutada, siis polnud meil vaja niisuguste asjade üle mõelda. Meil polnud midagi, mitte midagi peale päikesest pleekinud pluusi ning viletsate põlvpükste. Ka hing oli veel olemas, mida vanamoorid palvetundidesse kutsudes katsusid jumalat teenima panna, et umbrohust odratera arendamise eest ka endale õnnistust saada. Aga meie ei tahtnud odrateradeks saada, sest palvemajas sõid kirbud meie paljaid sääri veel ahnemalt kui kuskil heinalakas. Ning peale hinge oli meil ka alati näljast kisendav kõht, mis ei suutnud ega suutnud kuidagi harjuda sakslaste saepuruleivaga ja mille pärast tuli istuda pool tundi või veel rohkemgi selles vildakile vajunud putkas, mida nimetati toreda ja ühtlasi ka tobeda saksakeelse laensõnaga juba enne meie sündimist — kemmerg.

Kuid need tähtsusetud, sageli isegi naeruväärsed asjad-esemekesed, mida majaperemehed kaua aega sihtisid oma osmikute rikastamiseks ja haljale oksale jõudmiseks, olid meil juba mõne minuti jooksul käes.

Et seinast konksu välja tõmmata või keerata lahti mõni nirune uksekäepide, see oli meie jaoks sama lihtne nagu võtta puu küljest üle aia ulatuv õun. Kui oli tarvis, siis oli tarvis, risti me ei osanud ette lüüa. Me ei mõtelnud sel puhul isegi hobuselihasest kotlettidele ega pinutagusele. See kõik käis nagu möödaminnes kergesti, enesestmõistetavalt, nii

nagu võtab lind heinapebre, õlekõrre või sulekese oma noka vahele ja lendab pesa ehitama.

Ning kui need tühipaljad esemed osutusid mittetarvilikeks või raskesti müüdavateks, võisime rahuliku südamega visata selle ülearuse krempli mõnda aeda või Emajõkke. Meil polnud kellelgi maja ega sülla-pikkust osmikutki. Mõnedel polnud isegi muud peavarju kui heinaküü-nid, lodjad ja paadid, kus nad magasid koos rottide, hulkuvate kasside ja koertega. Sellepärast kogusimegi ainult seda, mis parajasti suhu või taskutesse mahtus. Aga taskud olid meil suured ja erilise knihviga õm-meldud, kuhu isegi granaat võis kaduda nagu nõel heinakuhja.

Aga meil oli siiski suuri ja lugematuid varandusi.

Terved kullamäed ja nende hulgas ka meie isade higikopikad vedele-sid igal pool ümberringi. Nii roostetas ühe sakslase traataia taga ilmatu suur kuhi «kehasoojendajaid», mida keegi meile tundmatu tobu oli mõ-telnud vaesele täitanud soldatile kaitsekraavi külma ja niiskuse vastu kaasa anda. Need olid nagu Anna Fjodorovna vaskristikesed, mida igas jaamas läbisõitvatele soldatitele jagati, et nad suudleksid neid Kristuse nimel, kui viimane tunnike on kätte jõudmas. «Kehasoojendajad» — telogreikad — olid õhukesest plekist kestad, mida võis täita eriliste söe-pulkadega, ja kui poristes või jäätanud kaitsekraavides külm hakkas konte närima, tuli need söepulgad hõõguma süüdata. Kuid need neetud Suhhomilovi kehasoojendajad rohkem põletasid ihu kui andsid sooja. Ja meie, poisid, polnudki neist enam peale paari valusat kõrvetamist hu-vitatud. Isegi maameestele ei saanud neid maha müüa, sest nood kart-sid, et soojendamise asemel võivad nad lõhkeda. Veel suuremate kuhja-dena vedeles mitmel pool lageda taeva all gaasitorbikuid, mis eemalt paistsid oma suurte klaasist silmadega justkui uppunute näod. Torbik, mille valmistamine oli läinud maksma kuldrublasid, ei maksnud neis mahajäetud hunnikutes enam kopikatki. Ka kõige nupukamad agulite meistermehed, kes võisid isegi kirbule rattad alla teha, ei osanud nen-dega midagi peale hakata. Miljonid ja miljonid kuldrublad olid muutunud prahiks, sõnnikuks, mille äravedamise eest tuli veel peale maksta. Sõjas lämmatasid need gaasitorbikud sõetolmuga soldateid ning nad visati lihtsalt minema. Parem surra juba värskes õhus kui gaasitorbi-kute sõetolmus.

Keegi küürakas väiketööstur, kes oli sõja ajal niisuguse prahiga kau-beldes lasknud endale kuldhambad suhu panna, katsus gaasitorbikute plekk-kestadest valmistada saapamäärde karpe. Katsus küll, kuid seegi asi läks lõrri, sest polnud määret, mida sinna sisse panna. Mehike müüs oma kuldhambad maha ja hakkas lihtsaks kärumeheks.

Ka sakslaste varustus oli üldiselt kehavõitu nagu nende porgandi-supp ja gemüüsegi. Nii eest kui tagant vaadates nägid soldatid veidrad välja. Lõhkise sabaga rohekashall frentš, lohvakates saabastes lotenda-vad sedasama värvi püksid ja nende püगतud harjaspäid katsid silmile tõmmatud kiivrid. Jubedad kiivrid, mis kägistasid sellegi vähese elu-sädeme, mis mõnel neist võis juhuslikult olla.

Nende suhkrupeedist valmistatud marmelaad maitses täpselt samuti nagu saapamääre ja maisist küpsetatud biskviite ei söönud isegi koerad. Kuid meie ikka kuidagi sõime, sülitasime ja sõime, sest see oli siiski parem kui saepurujahust leib. Mikil paistetas küll kõht üles nagu trummel ja silmad kadusid kulmude alla, kuid polnud midagi parata, olime veel näljasemad kui hulkuvad koerad. Ka Tooma Nupi, see gladiooli meenutava sabaga tark kutsu, kelle ta oli aasta tagasi suurvee ajal

jõest jäätükkide vahelt kahvaga välja õngitsenud, laskis nende biskviitide peale ainult vissi. Kuid Nupi võis seda teha, sest tema kõhuke oli alati rohkem täis kui tema paljajalgtsel peremehel.

Meid, poisse, huvitas sellest sakslaste konde-mondest — nagu nende omapärast varustust hüüdma hakati — peamiselt ainult kolm eset.

Esiteks: head kaanteköksudega alumiiniumist supikatlakesed, mis ei loksutanud tilkagi välja nagu vene katelokid.

Teiseks: toredad vasika- või koeranahast kirju kattega ranitsad, millel olid veel head ja laiad nahkrihmad küljes.

Kolmandaks: topikuga termospuudelid, terashallid, sinised, punased ja rohelised nagu puulehed.

Oli ka veel neljas asi, eelmistest küll kõige tähtsusetum, nimelt kokkupandav alumiiniumist valmistatud noa-kahvli-lusika komplekt. Poiste silmis oli see suures hinnas. Kui võtsid selle riistapuukese püksivärvli vahelt välja, siis hakkas ka mõni vanataat, kes sind varem oli pidanud tühisemaks kui toolijalg, uudishimu tundma. Jõe ääres lõmpsisid nad nende lusikatega hea meelega uhhaad, ja lusikapoisile jäi midagi üle, mis kõhtu ei vaevanud. Kuid kahjuks polnud neid söömariistu hõlpus saada, nad polnud nii kättesaadavad nagu vene ložkad, kirjatud ja laktitud otsekuu uhked pruudikleidid.

Siis aga juhtus kord õnn olema meie poolt.

Ühel varasuvisel õhtul, kui taevas tormas, lõi välku ja kõuemürin pani värisema pehkinud agulimajad ning kliristas katki aknaklaasid, peatasime tänaval ühe sakslaste lõhkuma hakanud hobuse. Nähtavasti oli voorimees koorma otsast uperkuuti lennanud, tema piits oli hobuse-saba alla kinni jäänud ja nüüd jooksis loom kõuemürina saatel, nagu oleks tal mitu tuhat kuradit kannul.

Mina ja Toomas tundsimme hobuseid hästi.

Ja nad tundsid ka meid, sest nad rahunesid kohe, kui võtsime neil pehmest lõuahabemest kinni. Veel mõni silitus üle vahuste mokaade, ainult meile tuntud hääliitus — ja kohe taltus ka kõige metsikum perutaja. Nad ainult lõngutasid päid ja püüdsid limaste keeltega nagu sõpruse tunnistuseks meie käsi nilbata.

Ja sealt kaarikukoormast leidsimegi terve laadungi neid noa-noakesi, kahvli-kahvlikesi, lusika-lusikakesi. Sellest koormast jätkus tervele agulile ja turulegi. Hobuse ja kaariku aga viisime Jaama mõisa omanikule Postile, kes raha asemel pistis meile trääsa nina ette ja viskas siis trepist alla. Niisugune ülekohus ajas südame täis ja me lasksime teda vanast püstoliloksust, mis tegi rohkem pauku ja suitsu, kui et oleks vana Posti jalust maha löönud.

Kõik nimetatud esemed olid meile uudiseks. Ja kui asi on uudiseks, siis ihkad seda ka unes — jood termospuudelid taevavett ning sööd alumiiniumist katlakesest rosinaputru. Aga niisuguse toreda ranitsaga lähed isegi kooli, sinna kõige vastikumasse kohta, kus sind aina pinnitakse keiser Villemi suguvõsa, tema naiste, laste ja toakoerte kohta. Eluks ajaks jääb meelde, et mingisugusel keiser Friedrichil oli toakoer Pfifi, kelle nime võttis endale ka hulk Saksamaa tantsijannasid ja lauljatare. Alles hiljuti sai Nikolai turjalt ära, kui juba istus koolipoiste selga ratsutama too habemeajaja, kikitatud vurrudega Villem. Aga kui sul oli niisugune kirju koeranahast kattega ranits, siis mõtlesid ainult sellele, puudutasid sõrmedega õrnalt karvast nahka, silitasid peopesaga, ja tund oli möödunud — viuhti! Saksa Villu aga kõndis oma printside ja printsessidega ühest kõrvast sisse ja teisest välja.

Neile esemetele pidasimegi peamiselt jahti. Kuid neid oli pagana raske ja keeruline kätte saada. Kui palju hambaid lendas nende pärast poistel suust! Selles mõttes olid sakslased ka head kasvatajad-hambaarstid. Neil oli ainult kaks väga lihtsat kasvatusmeetodit: kas jalaga hoop tagumikku või rusikaga suumulku.

Kui kasakas magas ristseliti kuskil vilus, suu ja vurrud kärbseid täis, ise aga norskas ja vurises nagu hea saunaahju lõõr, mis viga oli siis temalt midagi minema tassida. Ainult kasaka mõõka ei tohtinud mitte sõrmeotsagagi puudutada. Siis oli ta kohe silmapilk ärkvel ja häda sellele, kelle tukk ta pihku jäi. Kuid hambaid ei löönud ta kunagi välja ja ka jalaga ei virutanud.

Sakslased aga magasid hoopis teisiti — kõhuli nagu hülged, kogu varandus kõhu alla kraabitud või paberist nõoriga sõrmede külge seotud. Mine ja võta sealt siis midagi! Me näisime sakslastele nagu Cook'ile pärismaalased, kes kõik kas või lihtsalt uudishimust minema tassivad. Ja oma tagavarasid hoidsid nad niisugustes ladudes, kuhu isegi meile, osavamatele kui hiired, oli ligipääs peaaegu võimatu. Ainult kõige taidukamatel poistel nagu Toomal, läks vahel korda üht või teist asja sakslastelt söömise ajal ära tõmmata.

Kuid neilgi oli oma nõrkus, mis seda veidramana näis, et nad polnud paksukesed ja rullakad, vaid päris kiitsakad ning kondipurused. Sakslased ei olnud maiad mitte ainult igasugusele gemüüsele, võile, pekile ja munadele, vaid nad olid ka ennenägematud õgardid, kes söömise juures unustasid kõik nagu unised kanad. Ja söömine kestis neil kaua, nämmutasid suus toitu nagu ihnused ning vatrasid isekeskis. Siis ei pannud nad tähelegi, kui nende lai vöörihm koos pandlaga «Gott mit uns» kaduma läks. Toidukatelokki või termospuudelit suu juurest ära võtta oli neil ülimalt raske.

Ometi võeti mõnikord needki!

Miki sai enne karjaminekut niisuguse enneolematu tükiga hakkama, et kiskus ühel magaval sakslasel ta saapalohvakad jalast.

Nüüd käib nendega karjas, aga linnas jalga panna kardab.

* * *

Kes olid siis need poisid, minu mälestuste kangelased? Pealiskaudselt vastates: ülekäte läinud ulakad, sulid ja vargapoisid. Alati leidub ka niisuguseid. Ühtedele aitab isa püksirihm, teistele kannatlik kasvatus, kolmandad aga jäävad eluajaks selleks, kes nad olid. Ulakad, sulid, vargapoisid... see paneb mõtlema. Jah, ulakad me võib-olla olime, seda tõendasid ka emad, kes olid meiega aina hädas. Kuid sakslaste ladudesse tungida, nende nina alt kõik vähegi väärtuslik minema tassida, see polnud ju lihtsalt ulakus.

Mõned prillipapad-pedagoogid, nagu Peeter Pöld ja Kaarel Einbund, nimetasid meid laastavate sõdade ja revolutsioonide heidiklasteks, kellest võivad tulevikus kasvada ühiskonnale hädaohtlikud kurjategijad. Meil ei olnud muud teha, kui virutasime Einbundi trükikvoja aknad sisse, — säh sulle ühiskonnale hädaohtlikud kurjategijad. Ja ükski poistest ei läinud tema viiepennist ajalehte müüma.

Ka praegu, ligi poolsada aastat hiljem, ei suuda ma täpselt seletada nende poiste õiget olemust, nende südidust, nende erakordset visadust.

Kes nad siis olid, need minu mälestuste kangelased?

Suuremalt osalt olid nad koolipoisid — linnakooli, vana gorodskoi,

gümnaasiumide, reaal- ja kaubanduskooli õpilased. Kui varematel aegadel kõik need koolid pidasid üksteisega vihast leppimatut kivisõda või lugematuid käsikähmlusi, siis oli see vaen nüüd ära unustatud. Linna- kooli poisid, gümnaasiumide härraspoegade kõige visamad vastased, võtsid esimestena rahu märgiks oma koolirihmadelt maha pandlad, millega olid võitnud nii mitmedki lahingud. Ka realistid võtsid pandlad ära, välja arvatud rikaste papikeste pojukesed, kellel olid tärnid, nõobid ja pandlad üle kullatud. Kommersandid, kellest paljud olid esimesed aastad õppinud linnakoolis, leidsid uuesti oma vanad klassivennad ja pinginaabrid üles.

Selle summaga liitusid ka ajalehepoisid, võib-olla kõige julgemad ja hakkajamad meie hulgast. Nad sarnanesid varblastele, kes alatasa ringi uitasid, häbenematult iga mahajäetud asja omaks tunnistasid, ja olid nii head kiviviskajad, et isegi gorodskoi poisid, kes ise pooleldi nende hulka kuulusid, olid väga ettevaatlikud tüli alustama.

Üldiselt oli see väga kirju poistekari.

Üllatusena võis kohata ka seminariste, tulevasi pedagooge, kes muidu käitusid väga tagasihoidlikult, meie meelest muidugi aralt. Polnud iialgi kuulda olnud, et mõni seminarist oleks gorodskistile või realistile rihmapannalt näidanud või kiviga kulmu lõhki löönud. Üldse olid need seminaristid imelik rahvas. Nad kandsid juba kahe-kolmeteistkümneaastasena pagana hea käitumise ja õpetatud olekuga oma tulevase õilsa kutseala idusid.

Kuigi nad koolis kiunutasid viiuleid ja klimberdasid klaverit, eraldusid nad sõjaaegses poistesummas teistest ainult oma kahvatute, päikesest pruunistamata nägude poolest. Hakkasimegi neid «kahvanägudeks» hüüdma, kuid mitte just pilke pärast. Tuli ilmsiks, et nad olid päris toredad poisid, ründasid agaralt sakslaste ladusid ja olid eriti osavad tunnimeeste petmises. Meist oskasid nad paremini saksa keelt ja kuna paistsid ka välimuselt meiega võrreldes päris tiivutud inglisekeelset, siis saksa papikestele oli mõnikord päris meeldiv läbi traataia nendega vadistada.

Kord jäi üks meie poistest traataia ogadesse kinni, mähkides end ähmiga lahtisaamatusse puntrasse. Tunnimehed, kes kuulsid kolinat, ruttasid kiiresti kohale. Poiss näis olevat niisama hästi kui kadunud. Ja et ta polnud just julgete killast, siis ähvardas hädaoht ka kümneid teisi poisse. Meie ei saanud teda enam kuidagi aidata, võisime ainult eemalt jälgida sündmuse arengut.

Korraga aga ruttasid mõned seminaristid õnnetuspaigale, seletasid ja seletasid tunnimeestele, et see poiss on pidalitõbine ja muidu peast segane, kes ronib kaevudesse ja solgitorudesse, kust on teda juba mitu korda suure vaevaga päästetud. Meil jäi suugi lahti niisugust hullu luiskamist kuuldes. See lõi juba ajaleheõue kõige paremad vaterdajad üle! Tunnimehed veidi kõhklesid, aga lasksid siiski poisi lahti, sest see näiski oma ähmis nõdrameelse moods.

Niiviisi tugevnes meie side seminaripoistega.

Kord, kui kavatsesime Toomaga palgiparvedele särki õngitsema minna, kohtasime kaht poissi, meist aastat kaks-kolm vanemad. Juba eemalt oli näha, et tegemist on seminaristidega, sest ainult nemad kandsid lumivalgeid targeldatud kraasid.

Poisid näisid meid ootavat.

Pikem astus lähemale ja küsis Toomalt:

«Kas sina oled Toomas?»

«Mina,» vastas Toomas väarikalt, nipsutas varvastega kivikese õhku ja püüdis selle osavalt jälle pihuga kinni. «Aga mis sinul sellega asja?»

«Küllap näed ja kuuled, et on nagu veidi asja. Aga kes see su sõber on?»

«Kill-kill, endise nimega kindral Kornilov.»

Ma sirgusin vist vähemalt viis tolli pikemaks, sest sõber Toomas oli mind niivõrd ootamatult austanud. Kuid minu venitamisest polnud nähtavasti mingit kasu, sest mõlemad poisid lausa muigasid. Piilusin silmanurgast Tooma poole, et kas kargame nüüd selle teotuse eest seminaristidele kallale. Kaotust polnud karta, sest ka mõned teised meie poistest olid end nagu nähtamatult lähemale nihutanud. Ent Toomas ei pannud minu pilke tähelegi.

Siis astus ka väiksem poiss sammu lähemale ja ütles:

«Mina olen ainult kapten... meie kooli nooremate klasside jalgpallikomando kapten.»

Nüüd vajusin ma veel enam kõssi kui enne. Kooli jalgpallikomando kapten, no muidugi, see oli hoopis vägevam mees kui minusugune endine kindral Kornilov. Kapten võis õigusega minu üle muiata, kuid minul polnud temale millegagi vastata.

Pikem poiss viipas sõnatult peaga ja me hakkasime seltsis puuaia taha astuma. Seal losutasid mõned vette vajunud vanad lodjad, kust oli hea kala püüda. Kogu puuaiatagune oli inimestest tühi. Pikem poiss seisatas nii järsku, nagu läheks lahti rusikatemänguks. Ent ei tulnud midagi niisugust, ta vaid küsis:

«Poisid, kas pesu tahate?»

«Pesu?» kohmas Toomas arusaamatuses.

Ja ta kohmas õigesti, puhtsüdamlikult, sest vaevalt oli ta kunagi pesu kandnud. Talvel olid õhukesed suvepüksid ja pluu pesu asemel, millele tõmmati peale vana kampsun või palitutükk. See oligi kõik, sest peamise soojuse andis ikkagi jooks ja rutt. Kui juhtusid veel kindad olema, kas või nõõridest pununud, siis muutus ka kõige krõbedam talvekülm peaaegu leebeks kevadõhuks.

Suvel aga polnudki agulipoistel pesu tarvis. Milleks niisugune muutis, mähi end kahekordselt räbalatesse ja aina higista? Tähtis oli ainult see, et mõningatel hurjutamiskohtadel lapid korralikult peal.

Pikem seminarist nagu ei pannudki Tooma kohmetust tähele ja lausus väga lakooniliselt:

«Eile õhtupoolikul töid sakslased meie kooli kaheksa vankritäit haigla-pesu. Mitte just halb pesu, sinise templiga. Kõik paigutati esialgu meie aulasse, see tähendab kooli suurde saali. Aga mõne päeva pärast viiakse ära, ei tea kuhu. Kui tahate, tuleb kasutada tänast ööd. Homse kohta ei tea midagi öelda.»

See kõlas nagu raport.

Nüüd oli kadunud ka Tooma endine kohmetus. Ta justkui polnudki endine Toomas, paljajalgne, kriimuliste jalgade ja kätega, vaid küsis nagu väepealik:

«Aga kõige tähtsam — kuidas on lood valvuritega?»

Seminarist mõtles viivu, siis vastas kaalukalt:

«Seni on neid olnud ainult kolm või neli papikest. Elavad õpetajate toas, püssid on riputatud riidenagidele. Õpetajate tuba asub koridori lõpus. Päevas käib neid kontrollimas üks ohvitser, vist invaliid, lonkab. Üks papike armastab aulas klaverit klimberdada, kuid nii valesti, et

ajab naeru peale. Teised askeldavad mahuka korvpudeli ümber, millest trimpavad kummivooliku läbi veini. Rohkem polegi öelda.»

Kuid neid pidi siiski üllatama Tooma uus küsimus:

«Aga vahikord?»

Jaa-jah, Toomas polnudki neile enam mingi lihtne nõõbimängija, nagu ta neile esimesel pilgul näis, vaid hoopis midagi muud. Tooma kõrval justkui kerkis tsipake ka minu kõhetu kujuke.

Aga ka seminarist oli tubli.

Ta luges nagu paberilt:

«See pole sakslastele nähtavasti kuigi tähtis ladu, vist ainult haiglate jaoks. Kord tuuakse paar koormat kaste, sidematerjali ja pesu. Siis viiakse see jälle minema. Päeval enamasti polegi vahikorda, öösel tolgendab mõni papike õuevärava juures. Meil elab seal piirkonnas tuttav poiss, kelle aknast on kõik näha. Aga kaua vaadata ei tohi, siis hakkab kohe mõni papike püssilukku lõgistama. Siin on teile ka plaanid õue ning kooli siseruumide kohta. Punasega on märgitud kõige hädaohtlikumad kohad.»

Plaanidest sai Toomas kohe aru. See oli jälle üks tema imepäraseid andeid, nagu polekski ta kolme-neljateistkümneaastane kriimjalg.

«Mis maja see on, see väljaspool kooliõue plaani?» küsis Toomas, pikk pruun sõrm plaanil.

Pikem seminarist oleks nagu punastanud.

«See ongi see vaatluspunkt, kust me kõike tähele paneme, mis juhtub kooliõuel.»

«Selge,» vastas Toomas laialt naeratades. «Tunneme seda punast punkti, aga praegu pole tarvis selle üle norida. Avaldame teile tänu väga tähtsate teadete eest. Katsume ise selgitada edaspidise olukorra, ja veel kord suur tänu.»

Toomas surus mõlematel poistel kätt. Lahkudes koputas väiksem poiss mulle sõbralikult õlale:

«Nägemiseni, härra kindrall!»

Nüüd polnud selles pilke kildugi.

«Nägemiseni, härra kapten!»

See oli omaette koomika ja mäng, pooltõsine mäng, milles peitus ka suur elutõde, mis iseloomustas tookordset aega ja näitas kogu oma karmusega meile viletsust, nälga ja vihkamist. Kummaline, et võib vihata kogu südamest õhtuti mõnd õdusat tuld võõra akna taga.

Ütlesin oma uuele sõbrale:

«Nüüd võtame ka meie vuti tõsisemalt käsile ja proovime sügisepoole üheskoos mõned lahingud maha pidada. Vutt on ikka mehekam mäng kui tühi kurniloopimine. Meie poolt teie parimale mängijale auhinnaks tuliuis jalgpall. Jäi meile ilma löömata kuskil sakslaste spordiklubis jalgade ette.»

Naersime mõlemad.

Tunni aja pärast keerles kümme või viisteist poissi Pepleri tänava ümbruskonnas, kus asus eesti õpetajate seminar. Nad piirasid koolimaja nagu nähtamatusse rõngasse, tungisid ümberkaudsetesse õuedesse ja aedadesse, mängisid sealsete poistega «trimpat» ja lasksid võtmepüstolitest kõmmkärakaid, mis isegi aknad klirisema panid. Kuigi poisid meid veidi kartsid ning nägid minu ja Tooma püksivärvlite vahel röövlipüstoleid, milles olid sõrmejämmedused kuulid sees, ei kohkunud nad siiski. Poolsalamisi rääkisid nad isegi Pepleri apteegist, kust nad olid

sakslaste tulekul ühest laost välja tassitud terve koorma igasuguseid kummivoolikuid ja kõhusoojendajaid.

Ka vahipapikestega hakkasime hästi läbi saama, sest nad olid enamasti baieri talupojad, kes sõid head juustu samasuguse isuga nagu meigi. Juustu saime aga ühest Tiigi tänava laost, kuhu keegi kelm varustaja oli selle peitnud meditsiinilise varustuse alla. Toomas müüs ühele vahipapikesele isegi hea piibu maha ja sai vastutasuks paari pesu ja kõrvalopsu, et ta sellest vahetuskaubast kellelegi ei räägiks. Tänav allpool aga mõirgas samasugune baieri papike, et temal on see kõige tähtsam asi ära varastatud ja kuidas ta nüüd mammikese juurde sõidab.*

Toomas ulgus kõrvalopsust natuke, muidugi niisama naljaviluks, kuni papikese süda muutus pehmeks ja ta läks õpetajate tuppa, kust tõi tubli kruusi õunaveini. Lepitus oligi käes.

Kõik näis olevat õige, mida seminaristid jutustasid ja nende kaardid näitasid. Meile aga tegid muret kaks kõrget traataeda, mis olid ehitatud lüngi sissepoole nagu kõige rangemates vangilaagrites. Teadsime, et neid oli kõige raskem ületada niihästi seest- kui ka väljastpoolt. Traatokastesse võis inimene end puntrasse keerata nagu kärbes ämblikuvõrku. Siin oli insenerikunst meie poisikesemõistuse vastu.

Kuid agulielanikud olid peale muu oma peiduurgastesse tassitud ka vene pikavarrelisi traadilõikamise kääre, mis pidid meid nüüd aitama. Õhtuks oligi juba kääridega proovitööd tehtud, nad löiksid saksa traatokkaid nagu tuletikke.

Järgmisel ööl tühjendati Tartu õpetajate seminari aula sakslaste pesust. Õuevärava all veiniportsjonist uimane valvur ei märganud midagi, aga teised magasid õpetajate toas nagu surnud. Ainukeseks pealtvaatajaks oli aula nišis pronksi valatud Faehlmanni büst. Kui kuu valgustas saali, siis näis, nagu oleks vana kirjatark naeratanud.

Toomas sosistas mulle kõrva:

«Võib-olla on see tont salajane rahakapp?»

Mina naeratasin:

«Ei, see on luuletaja.»

Vist esimest korda olin Toomast üle.

«Olgu, aga jube on praegu vaadata!»

Kahtlust äratamata voorisid meiega kaupa teinud voorimeeste ülestõstetud kummidega troskad mööda kõrvalisi tänavaid agulitesse ja sakslaste pesu kadus jäljetult Hiina linnaosa leidmatutesse panipaikadesse. Muidugi nõõrisid mõned voorimehed sellest saagist ligi poole endale ja teise veerandi võtsid salapaikade omanikud. Niisugune oli harilik hind igasuguse kraami eest, mis «kartis tuult». Kuid siiski sai iga agulipoiss paar või kaks niisugust pesu, mida ta polnud eluilmaski kandnud.

Sakslased olid esialgu ehmatanud, nad ei osanud kuskilt poolt jälgi leida. Üks nuhikkoer viis neid valveülema juurde, aga sel oli õigus oma koha tõttu haiglapesu kanda. Teine koer aga vedas neid ühte bordelli, kus parajasti prassisid saksa ohvitserid, kes virutasid tühjade õllepudelitega otsijad välja. Räbalaturul tabati üks paks naine, kes müütas otsitava pesu, aga ta oli ostnud selle valvuripapikese käest. Samuti tabati keegi invaliid kahe paari pesuga, kes aga oli need võitnud puuaia taga kaardimängus.

See oligi kõik.

* Tõlkimatu sõnademäng koomilistes lauludes.

Ainult paks kriminaalpolitseinik Kikas näis nagu midagi taipavat. Ta oli nüüd veelgi paksem, söönum, rahulolev ja ootav. Neli riigivõimu oli ta oma turjataladel kandnud, tulgu kas või veel teine neli, teda nad maad ligi ei suru. Ainult kui ta nägi mõnel poisil aluspükse pealispükste alt paistmas, käratas:

«Lõika, lollpea, vähemalt tempelgi ära. Kui teinekord näen, saad niisuguse lataka, et tunned end teise maailma hõljuvat.»

Juba järgmisel päeval olid pesudest kõik saksa templid välja lõigatud. Kikas ainult haigutas. Temal polnud saksa kõrgetelt ülemustelt mingit käsku. Ja kui pole käsku, siis haiguta.

... Meie roomasime Toomaga traataia poole edasi.

* * *

Olime traataia alla jõudnud.

Vanade kraavide põhjas ja kallastel kasvasid mõned tutid karedat rohtu, mis olid veel niisked eelmisest vihmajärgest. Rokki lõhnas mõrkjalt, veidi kanarbikutaoliselt ja uimastas. Üks takjanupp lõi valusalt mulle vastu silmakulmu ja see hakkas vist kohe üles paistetama.

Toomas oli peaaegu sama jõuetu kui minagi. See polnud ju pikk maa, vaevalt pool kilomeetrit, kuid seda valvasid mitmed püssid ja kuulipilduja. Nad võisid ootamatult tule avada ja see ootus oli kõige painajalikum. Isegi Tooma huuled olid niiske mullaga koos. Ma teadsin, minul oli samuti, sest alati, kui sisemuses tahtis midagi käriseda ja katkeda, surusin huuled vastu niisket mulda.

Pead keerates küsis Toomas:

«Mis nad seal teevad?»

«Oota, ma katsun mööda kraavi roomata sammu kümme vasakule. Siit pole tuhkagi näha.»

Olime kogemata roomanud kümmekond kartulivagu valesti ja sattunud otse kaubajaama keskele, kust polnud vasakule ega paremale midagi näha. Nagu kahekordne puuvall eraldas meid kõigest. Aga meil oli tarvis läbi traataia näha, kuidas on paigutatud sakslaste vahipostid, kas nad on alarmeeritud või viidavad tavalises olukorras oma igavat aega. See oli meie esimene eesmärk. Aga kõige tähtsam oli välja otsida ja leida koht, kust on kõige hõlpsam pugeeda läbi traataia ning jõuda kaubajaama trepini.

See kõik pidi sündima samasuguse täpsusega nagu tiksus kell.

Toomas oli vist juba oma plaani läbi mõelnud.

«Mine vasemale, sealt on rohkem näha. Pea silmas vahtkonda, kas neil on püssid rihmal või käes,» ütles ta. «Mina katsun veidi silma visata paremale. Seal on millegipärast kaks tornimeest ühe asemel. Tulen sulle järele.»

Madal kraav oli rõskelt külm.

Karedate takjapõõsaste asemel kasvas siin valgenupuline ristik ja lillaharaline hapuoblikas, mis paitas põski nagu samet. Ma kaksasin neist mõne suhu. Nad andsid mulle kogu oma jaheda vee. Nagu lollakas poisike, hakkasin nendega tasakesi rääkima:

«Suur tänu sulle, valgepeake, mee eest... ka sulle, hapuoblikas, hapumagusa suutäie eest... kõikidele teile, samblakestele, kes paitate mu põski.»

Nad justkui rändasid kõik ühes minuga ja see oli hea.

Mõnekümne plastuuniliigutusega, mida olime õppinud kasakatelt,

neilt kõige tumedamatelt ja valgehambalisematelt, olin jõudnud juba kaubajaama nurga taha. Siit avanes tükike lagedat vaatevälja, kus sagisid sakslased suurvärava ees. Nad olid kõik üheülbalsed, hallid, värvi- tud, nagu laste pätserdatud liivakujukesed jõekaldal. Midagi erakorralist polnud märgata. Värava juures seisis lontis kaks tunnimeest ja vedeles kastivirnu. Parajasti otsis üks meie poistest neist tühje pudeleid. Aga nähtavasti ei leidnud ta midagi, sest poiss hüppas tühjade kätega järg- mise virna juurde. Selle varjust leidis ta tühja lubjaämbri, mille viru- tas kohe üle traataia. Ämber oli küll päästetud ja head rõõmu sellest kah, kuid ta ise ei olnud veel teisel pool traataeda. Sisse oli ta lipsanud kuidagi vangide tagant. See polnud kuigi suur kunst, aga väljaminek, see oli juba hoopis keerulisem töö. Hea veel, et Kraatsvuntsi näha pol- nud. Järsku tulid eemalt veetoojad toobritega ja poisike oli kiiremlt kui varblane viimase veetooabri kandepuu all. Niisuguseid pisilugusid ja veidrusi võis laovärava juures näha iga päev.

Värava lähedal asus sakslaste mänguplats, kurnipulkade, võimlemis- redelite ja spordikangidega, mille pehkinud postid olid juba viltu vaju- mas. Palju kordi nuputasid poisid, kuidas kogu see võimlemisvärk mi- nema vedada. Vedada oli tühine asi, kolme-nelja poisi töö — ja kogu «kulturkampf» oleks igaveseks kadunud olnud. Aga kuhu see uuesti üles ehitada, vaat seda andis nuputada. Luha peale ei saanud seda teha, nii suurt tühja ruumi aga ei leidnud me kuskilt. Üks vene kirik oli küll ribevil, aga sealgi põles aeg-ajalt mõni tuluke. Kas mitte sinna? Aga siis tuli ühel poisil idee: miks mitte need riistapuud paigutada surnuaiale, seal platsi küll. Ja ükski sakslane sinna juba sammu ei tõsta, neil oma surnuaed raudristide ja kiivritega.

Mõned kuud hiljem olidki kõik võimlemisriistad Pauluse surnuaial. Sakslased otsisid neid küll taga, kuid hoopis teisest kandist: nad arva- sid, et vangid või vahipapikesed ise on nad tulepuudeks tarvitanud.

Kõige lähemal jaamahoonetele aga asus liivaga ülepuistatud ovaalne platsike — «kintsukloppimise» plats.

Vangimajades, sunnitöölaagrites ja karistuspaikades nimetatakse «kintsukloppimist» lihtsalt mänguks. Rahvusvahelist erinimetust, nagu türklaste gürfaa — kepikestega jalataldade alla peksmine — tal vist ei olegi, sest igas ringis ja iga riigi sunnitöölaagrites omab see lõpmatuid vorme ja teisendeid, mida on suutnud inimese kõige saatanlikum mõis- tus iial välja mõelda. Mõningate arvamuste järgi on ta pärit vanadelt mandžudelt, sellelt rõõmsalt rahvalt, kes iga veidra piinamise juures nägi lõbusat ja groteskset teatrimängu, nagu roomlased gladiaatorite võitlustes ja hispaanlased oma jumaldatud dia de toroses.

Vihm teeb toredaid asju

VIHM TEEB TOREDAID ASJU

Vihm ajab õied vihmavarju
ja vihmavarjud õide
Vihm peseb vanade kiviraiujate näod puhtaks
Vihm seob karvad mu paljal rinnal
ükshaaval linnamüüri samblatuttide külge

VIHM TEEB TOREDAID ASJU

Vihm teeb plekk-katustest klavereid
ja veetorudest flööte
Vihm ei pelga kirikuid
Vihm sosistab murule kõik ära tsss...
ja naerab asfaldile laginal

VIHM TEEB TOREDAID ASJU

Vihm on esteet
Vihm paneb naised seelikuid kergitama
seda kõrgemale
mida ilusamad põlved
Vihm teeb lollidele tsss...
otse lagipähe

VIHM TEEB TOREDAID ASJU

Vihm süvendab iseloomusid
Vihm teeb kurvad kurvemaks kurjad kurjemaks
rõõmsad rõõmsamaks
Vihm teeb inimesed luuletajate jaoks
riidest lahti

Pehmed lumekassid
peavad müüride harjul pulmi.
Pärnaplikad on pealt lumeplassid,
aga seest täis pungadeulmi.

Hallid müürikered härmas
on valgeil kōdikarvul.
Neid kōditades kārmas
tuisk lippab kikivarvul.

Kuidas oskab küll tuisk ühtaegu
olla nii soe ja nii kime!
Lumevalge tund on praegu
juba hoopis lumepime.

Üle müüri laiguti alla
igritseb laternarohe.
Üks helendav uks läks valla
ja sulgus otsekohe.

Piisalaul

Tema on ju meie — väike külmetav järv.
Tema on ju meie — lumi lōdisevasse vette.
Üks väike järv, kes pūuab hoida end jāätumast,
hoida ennast ja hoida metsa, mis ta ümber,
hoida maailma oma ainukeses peeglis.

P.-E. Rummo

Jōes elas haldjavāgi,
kuldrāti all magas muld
ja Vāike-Munamāgi
taevani purskas tuld.

B. Alver

Lōdisevas järves lōdisevad piisad
tummalt kisendamas jāätumise vastu
tummalt otsimas
oma tuuma

Hallid piisad lōdisevas järves
kirretavate kallaste vahel

Et neist ometi mōnigi
jōuaks oma tuumani välja
Et piiskade tuumajōud pääseksid voolama
et väikeses lōdisevas järves
puhkeks tuumade puhkemine

Et väike lõdisev järv hakkaks aimama imet kes ta on
et väike heranev järv hakkaks teadma imet mis ta tahab

Et üks väike järv hakkaks ümisema ja kihama
ja tõuseks lohinal lendu
üle kirretavate kõrkjakallaste
toredas tuules
särjesoomuste sirades

Et üks väike järv muudaks kõik oma kalad lindudeks
ahvenad kotkaiks
hõrnad ööbikuiks
latikad lagledeks

Et üks väike järv imeks mühinal endasse
kõigi maailmakaarte
vihmu ja vikerkaari

tiivulisteks kasvanud paadid kaasas
venevaiad kaplade otsas
libisemas üle ehmunud taeva

Et üks väike järv lendaks —
kohisev pilv linnulauludega!

Imet ei sünni*



isikesteks ruutudeks jagatud laia akna juures nurgas, kol-lases puust toobris kasvas roheline lopsakas palm. Või oli see filodender? Või koguni vohav nahksete lehtedega kummipuu? Või seisis toober hoopiski mitte nurgas, vaid kahe akna vahel? Mitte ei mäleta. Aga selles olen täiesti kindel, et mina nõjatusin vastu aknalauda, seljas röske mantel, peas til-kuv kübar, ning sõrmede otsas rippuvas pruunis kandekotis, mida ma kord vasaku, kord parema põlvega ajaviiteks müksisin, mulksus kon-jakipudel. Suures saalis olid toolid pandud ridamisi nagu kinos, nendel istus kümnekond inimest hajuvil ja paariti, ning ekraaniks, kuhu nad pidid vaatama, olin mina, kaks akent ja roheline palm või filodender või kummipuu. Igatahes midagi rohelist. Muidugi oleksin ma võinud ka «ekraanilt» välja astuda ja toolile istuma minna, aga esiteks lootsin, et kui sedaviisi aknale nõjatuma jään, siis arst näeb mind ja kutsub kohe sisse. Ja teiseks — mida kauem ma olin seal seisnud, seda vähem taht-sin ma teiste vahele istuma pugeda. Istujad vaheldusid, ühed tulid ja teised läksid, mina aga seisin kannatlikult.

«Ma'i saa aru, mis inimesed need on,» porises riidehoidja rohkem moepärast kui pahameelest saali teises otsas põrandaharjaga keerutades. «Jalgu nad ei pühi, kannavad muudkui pori sisse...»

«Inimesed...» kordas tasa-tasa, vaevu huuli liigutades esimeses reas istuv halli näo ja halli pintsakuga mees, haaras tugevamalt kepi-st kinni, mida ta siiani sõrmede vahel veeretab ja vaatas mulle laia tumeda pilguga otsa. Mul hakkas sellest ebamugav, kuid pilku ma ära pöörata ei suutnud. Vaatasin talle vastu ja jõnksutasin põlvedega ägedamalt kandekotti, kus mulksus pudel. Ja nii tükk aega. Ma polnud kunagi näinud nii ahastavat pilku. (Võib-olla olingi näinud, aga ma polnud osanud seda tabada, mõista — kui selgesti ma järsku kõigest aru sain, see oli hirmus!) Ja selles ahastavas pilgus hiilgas suure küsimärgina lootus. Oli ainult vaja, et kęegi seda kinnitaks, kas või mina. Tunds-in, et kui ma nüüd vaatan põranda kiviparketile või odavale laearmatuu-

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja ajakirja «Looming» 1969. a. novellivõistlusel III preemia saanud teos.

rile või sellele rohelisele ses toobris, mis jäi minust paremale, võin ma kustutada küsimärgi tolles pilgus. Et mu ükskõiksus võib solvata. Aga ma ei tahtnud kedagi solvata. (Iseendast oli naiivne end sel viisil tähtsaks pidada, aga tol hetkel ma tõepoolest tundsin nii.) Ja nii vahtisime kramplikult teineteisele otsa, kuni mul hakkas pingutusest tõmblema enne silmalaug, pärast põselihast, ja lõpuks ei kannatanud ma enam välja, pöörasin selja, tõstsin kandekoti aknalauale ning hakkasin aknast välja vahtima.

Märjal õuel kuuri ees parandati halli autot, määratud kitlis jässakas sanitar, marlitükk pähe seotud, lobises ja itsitas autojuhiga ja see püüdis teda õlise kämlaga pihast haarata. Edev kuldnokk jalutas vaarudes mööda katuserenni, seisatas, pööras pea akna poole ja liigutas nokka, nagu tahaks midagi öelda või koguni laulma hakata, mõtles siis ümber ja astus tähtsalt edasi. Mõlkis vihmaveetorst solises nõrk veejuga ja vajus õue kollasesse liiva.

Pöörasin end jälle ringi ja vaatasin kella. Olin oodanud juba kolmveerand tundi. Ah, mis loeb kolmveerand tundi! Ma ootaksin kolmveerand päeva, kolmveerand nädalat, kolmveerand aastat siinsamas püstijalu, kolmveerand aastat vahiks tõtt mõne haigega, kui ma ainult teaksin, et...

Aga ma ei tea veel midagi. Mitte midagi ma ei tea...

Krapsakas õde käib edasi-tagasi, paberilipakas pihus, hõikab haigeid nimepidi, mõne talutab ise kabinetti, mõne kabinetist välja.

«Suurepärase side, doktor ka kiitis,» räägib ta raskesti hingeldavat, vaevalt jalga jala ette tõstvat meest kabinetist välja aidates ja ootavale abikaasale üle andes. «Kas te ise sidusite?»

Pisikeses mustas viltkübaras elatanud naine astub neile vastu ja naeratab vaguralt, nii et kenad pisikesed kunsthambad valendavad, ja lööb õheville. «Ise ikka...»

«Hoidke teda hästi,» paneb õde naisele südamele. «Pärast operatsiooni tuleb väga hoida... Aga näete, kui hästi ta meil paraneb!» Õde patsutab lahkelt haige käsivart, ütleb veel midagi, mida ma ei kuule, ja kiirustab kabinetti tagasi.

Abikaasad on tähelepanust liigutatud, vaatavad teineteisele õrnalt otsa ja suruvad juba liiga kaua teineteise käsi. Mul tekib neid vaadates kohatult ulakas mõte, et kas ei lähe nad kohe siitsamast pulmारेisile. Ilmselt on see kaotusehirm, mis liidab kahte eakat inimest nagu armunud.

Tunnen, kui vastikult röske mantel mu õlgu rõhub. Võtan ta ägeda liigutusega seljast, et garderoobi viia, panen aga kohe otsustavalt tagasi, nagu end mingisuguste kerglaste mõtete eest karistada tahtes, mis mul kunagi on peas olnud või võivad kunagi pähe tulla. Kui pimedad me sageli oleme. Kui juhmid. Kui ükskõiksed. Egoistlikud.

Peegli ees kammib ennast noor naine. Ma tean teda nägupidi kas

kohvikust või ma ei mäleta, kust. Alati ilus: hästiõmmeldud mantlid, elegantsed kübarad, hoolitsetud. Ta on ka nüüd hoolitsetud, aga see kõik jääb kuidagi varju, tuhmub millegi võimsama ees. Haigus on õginud vere ta näost, liha luudelt ja ennegi suured silmad on nüüd kahekordselt avardunud. Läikiv pilk hüpleb rahutult, nagu peaks ta kõike rohkem, põhjalikumalt vaatama, et nähtut paremini meelde jätta, sest seda maailma vaadata ei lasta tal vist enam kaua. Jämedast roosast lõngast kootud džemper ei suuda varjata kõhna selga ja teravalt püsti-seid õlanukke, kust nagu hakkaksid tiivad välja kasvama. Nagu arg linnuke lipsab ta protseduurikabinetti, enne vargsi ja häbeneva pilguga peegli kaudu kindlaks tehes, et ootesaalis pole tuttavaid.

Hõõguva pilguga meest, kellega me ennist tõtt vahtisime, ei ole enam saalis. Ma ei märganudki, millal ta lahkus.

Kella neljaks, vastuvõtu alguseks, olin ma siia tulnud, nüüd on kell pool kuus. Veel kolm haiget on järjekorras. On isegi hea, et kõnelus arstiga edasi nihkub. Jälle hakkab mul umbne, võtan uuesti mantli seljast ja hoian seda käsivarrel.

Lõpuks kutsub õde mu kabinetti.

Doktor Pestiga oleme varem tuttavad. Ta peseb käsi ja vabandab, et laskis mind nii kaua oodata. Õde võib nüüd ära minna. Vastuvõtt on lõppenud.

«Kuidas siis eluke läheb?»

Süütame sigaretid.

«Täna küsimast... Pole viga. Ja teil? Lapsed käivad juba koolis ja...» Mul on raske asja juurde asuda. Teesklen muretust. «Ja abi-kaasa?»

Tükk aega vahetame perekonnauudiseid, mis antud hetkel kumbagi õieti ei huvita, räägime spordist, kinost, isegi naerame. Ja me mõlemad saame aru, et see avamäng on võlts, tehtud, ent ometi jätkame. Mul on raske sellest rääkima hakata, mille pärast ma siia tulin. Kuni veel ei tea, nii kaua on lootust. Doktor muidugi teab, miks ma tulin, kuid ta ei söanda esimesena halva uudisega lagedale astuda. Näen näost ja kogu ta pingutatud olekust, et asi on halb. Aga kui halb?

Lõpuks võtan end kokku ja ütlen välja:

«Doktor, öelge mulle ausalt — kuidas on Eevaga?»

Istun väikeses raagus pargis märjal pingil. Ikka sajab hõredat aprillivihma. Tunnen, kuidas vesi niriseb alla mu näolt ja tilgub mantlihõlmadele. Ei, ei, ma ju ei nuta! Mu hambad on nii kõvasti kokku surutud, et mingit häält sealt läbi ei pääseks. Ma ei julge võtta pakist sigaretti, kartes, et kui selle suhupistmiseks paotan huuled, pääseks välja kisendus. Tunnen, kuidas see väljakarjumata kisendus kobrutab mu sees ja pingutab valusalt südant. Ja ma tunnen veel, kuidas valu pressib

südame muhklikuks nagu reumahaige rusika. Sest ma ei saa avada suud. Muljun endistviisi sõrmede vahele sigaretipakki, mis on juba täiesti märg ja tast polegi midagi kasu, sest nangun ei võta ligunenud sigaretid tuld. Lõpuks viskan karbi põõsasse. Ja sinna viskan ka konjakipudeli. Kui totter, ah, kui totter oli üldse võtta kaasa konjakipudelit! Milleks konjak, ah milleks ometi! Doktor ju armastab konjakit, püüan ennast õigustada. Me oleme ju ennegi koos konjakit timminud. — Enne, enne, osatan iseennast. Siis lobisesid sa temaga niisama. Kas sa, idioot, tõesti lootsid ka täna temaga lobiseda. Et ah kui kena, või käisite välismaal, et kuidas kleidimood ka on? . . . Et ah, doktor, mu närvid on jälle sassis, soovitage mulle midagi. — Jalutada, jah, hahahaha, jalutada . . . Millal need inimesed küll tänapäeval jalutavad . . . Et ah, meie roosid on aias nii lehetäisid täis, kas raputaks õige tuhka . . . Et teie abikaasa oskab nii jumalikult maitsvat piklisalatit valmistada . . . Et millal me jälle aiapeo teeme . . . maskides . . . maskides . . .

Ikka niriseb vesi mööda mu nägu ja põski ning tilgub kübaralt ja mu jalad paksudes kummitallaga kingades on täiesti märjad. Tunnen seda alles siis, kui tõusen, et minema hakata, sest ööseks ma ju siia jääda ei või. Osavalt nagu lauatenisemängija palli, tõrjun ma eemale kõik mõtted Eevast, ent ikka ning jälle hüplevad need kergelt ja kõri- nal mu pähe tagasi. Telegraafis täidan paanilise kiirusega kolm telegrammiblanketti. Kõigile kirjutan ühtemoodi: «Eevaga hirmus õnnetus, sõida kohe.»

Tagantjärele mõeldes polnud neid paanikat tekitavaid ennatlikke telegramme üldse vaja saata, sest sellest tuli ainult suurt segadust, eba-meeldivusi paljudele inimestele ja kaudselt ka Eevale, keda ometi oli vaja säästa.

*

Palat on pisike. Ainult kaks voodit. Teine voodi on tühi.

«Suriijate palat,» naerab Eeva.

«Lolliks oled läinud või,» ütlen, ja mul on kõhe.

«Ma tean seda palatit küll. Kui ma varem siin haiglas olin, siis toodi suriijad siia. Kõik nimetavad seda suriijate palatiks . . .»

«Ära lobise,» ütlen kuivalt ja mul on raske teeselda ükskõiksust. Ma tunnen, nagu oleksin klaasist ja paistaksin läbi. Eeva näeb ja saab aru, et mõtlen üht ja räägin teist. Kuidas ma pean küll olema, et ta midagi ei mõistaks. Kuidas ma pean talle valetama, talle rõõmsalt otsa vaatama ja lausa valetama. Et kannatagu veel veidi, et arstid teevad operatsiooni ja siis ta kohe paraneb. Ja ma räägin, muudkui aga räägin ainult selleks, et mitte vait olla. Et ta aru ei saaks, kui tõsine ta olukord on. Räägin, muudkui räägin talle, missugust välismaa moelehte ma nägin, ja oo, missugused olid seal kübarad (need on Eeva nõrkus),

ja missugune kleit talle sobiks, ja millised aknakardinad ta oma tuppä võiks panna. Ma räägin talle totraid anekdoote, räägin, mida ma viimati teatris nägin, seltskondlikku klatši, me naerame ja lobiseme tühjast-tähjast. Tükati mulle tundub, et mul hääl jääb kurku kinni, ja niikaua kui ma mõtlen, millest edasi rääkida, kordan ma mitu korda: «Nõnda on lood, jah, nõnda on lood.» Kuni Eeva seda fraasi tähele paneb ja mind osatama hakkab.

Silmitsen teda uurival. Ei, ikkagi ei saa ta midagi aru. Kui saaks, ütleks ta kohe välja. Tal on niisugune iseloom.

Mul ei tule enam mitte kui midagi meelde, millest rääkida, kuidas ma ka ei pingutaks. Mu pea on täiesti õõnes ja ma jään vait.

«Miks sa vait jäid?» küsib Eeva pead padjal nihutades. «Räägi midagi...»

Ja jälle alustan ma nagu üleskeeratud grammofon.

Tualettruumis käib Eeva ise. Tahan küll talle siibri voodisse tuua, aga ta on nii kangekaelne, isegi solvub. Ta liigub vaevaliselt mööda koridori, kätega seinale toetudes ja sageli puhates. Käin temast kolm sammu tagapool, nii igaks juhuks. Tast ei ole muud järele jäänud kui näputäis kondikesi rabeda naha all, suured pruunid silmad ja lopsakad punased juuksed.

«Eeva,» ütlen etteheitvalt, «ma aitan sind!»

«Ega ma siis nii haige ka ei ole, nagu sina arvad,» ütleb ta suureliselt. Uhke on ta alati olnud.

Kui ta on voodis jälle veidi hinge tõmmanud, küsib:

«Aga kuidas sind lubatakse kogu aja siin olla? Teistel on ikka külasmise aeg...»

«Ah,» lõõn põglikult käega. «Peaarst on mu tuttava tuttav. Ma sain talt isegi kirjaliku loa. Niisama naljaviluks võtsin...» Ja ma lehvitän paberit Eeva nina all.

Eeva loeb ja me mõlemad naerame.

«Ja sa võid isegi ööseks siia jääda?»

«Nii on paberile kirjutatud. Lugesid ju ise...»

Eeva on teesklematult rõõmus.

Kuidas ta võibki teada, millise suure vaevaga ma ta haiglasse sain. Ükski haigla ei tahtnud teda vastu võtta. Ja siingi — ei mingit tuttava tuttavat. Peaarst oli lihtsalt pehme südamega, andis rääkida. Ja üheks tingimuseks oli see, et ma ise hakkan Eevat põetama, sanitarid on niigi koormatud. No mis võikski mul selle vastu olla! Ma võtaksin kas või terve korruse haigete potitamise enese peale, kui... .

«Räägi, mida sa lõunaks keetsid?»

Seletan pikalt ja laialt kulinaaria üksikasju.

Eevake aga muudkui nõuab näljase pilguga: «Ja eile? Ja üleüle?»

Paistab, et mõttes sööb ta kõik need toidud ära, mida ma olen kodus oma perele keetnud.

«Mäletad vanaema kokurkit? Issand, kui hea see oli! Ja veel külma või ning juustuga... Ma sööksin kolm kokurkit praegu ära ka ilma milletagi...»

«Kolme sa küll ei sööks...»

«Sööksin küll. Neli ka sööksin...»

Siis puhkeb Eeva nutma.

«Sa räägid mulle muudkui söögist... Ise tead, et ma ei saa mitte kui midagi süüa... Isegi lonks vett ei lähe enam alla...»

«Eevakene...» silitan jahmunult ta õlga ja hingan hästi sügavalt.

Silitan ikka ta õlga. Taevast halasta, ta on ju abitu nagu pesast väljakukkunud linnupoeg, pisike, kõhnake, nii haledake, et hinge võtab kinni.

«Mis inimene ma olen!» nuuksub ta. «Ütle siis ometi...»

Ma ei oska midagi öelda. Ei saagi midagi öelda. Oleme tükki aega vait.

Siis rahuneb ta sama ootamatult, võtab padja alt taskurätiku, pühib silmad kuivaks ja naeratab häbenedes: «Ära pane mu virisemist tähele. Ise ma ju tahtsin, et sa söögist räägiksid...»

Ja pärast pausi: «Arst ütles, et pärast operatsiooni saan ma süüa.»

«Muidugi saad,» kinnitan takka.

«Ja homme ongi operatsioon,» rõõmustab ta ning silmad löövad särama nagu tähed.

«Jah, homme,» kordan.

«Ma tahaksin väga tomateid. Aga praegu on nad nii kallid...»

«Sest pole midagi. Ma toon sulle neid. Mida sa veel tahaksid?»

«Rukkileiba. Aga seda, ma usun, kohe pärast operatsiooni ei lubata.»

«Ma usun ka.»

«Ja siis ma tahaksin liha... Külma vasikaliha.»

Kui ma järgmisel päeval töölt otse haiglasse tulen, on operatsioon juba möödas. Vahetan õe välja, kes Eeva voodijalutsis istub ja ampullide tühjenemist jälgib. Ühes tilgub punane veri, teises glükoos. Eeva ei ole veel teadvusele tulnud. Väga kahvatu, silmad poolkinni ja laubal higipiisad, lamab ta endistviisi liikumatult ja vaevalt hingab. Istun toolil ja jälgin kordamööda tilgutit ja Eeva nägu. Ajuti tundub mulle, et ta enam ei hingagi. Kummardun kohkudes ja panen kõrva vastu ta südant. Lööb. Nõrgalt, aga ikka lööb. Mitu korda käib vaikiv ja morn arst teda vaatamas ning katsub pulssi. Õde koristab ära tühjaks tilkunud ampullid. Põetaja aitab mul puhkenurgast palatisse kanda suure tugitooli, kus ma võin tukastada, sest on juba öö, ning annab mulle pehme villase teki.

On juba ammu hommik, kui Eeva teeb häält. Ta oigab.

«On sul valu, Eevake?» küsin nii õrnalt kui oskan.

Eeva ei vasta. Nähtavasti pole ta veel ärganud.

Otsin üles õe, kes valvetoas nimekirja järgi pulbreid, tablette ja rohuklaase kandikule valmis seab.

«Aah, ärkas juba?» küsib ta sõbralikult.

«Ei ärganud veel, aga oigab. Vist on valud...»

«Tulen varsti. Teeme talle pisikese morfiumi.»

Juba hakkavad haiged mööda koridori tualettruumi vahet saalima, põetajad pesevad põrandaid, märg linoleum läigib kenasti. Astun varvastel, et mitte jälgi jätta.

Kui palatisse tulen, lööb Eeva silmad lahti, aga ei ütle midagi.

«On sul valud, Eevake?»

Ta suleb jälle silmad ja raputab nõrgalt pead. Saan ta kokkupigistatud huultest aru, et ta valetab. Et ta hoiab tagasi oigamist. See on nii tema moodi.

Vaikides kohendan aset, toon pesukausiga vett, pesen teda ja kammin juukseid. Ükskõikselt laseb Eeva mul talitada. Siis vahetan lilledel vett. Roosid, mis keegi mulle tundmatu oli üleile saatnud, hakkavad närbuma.

«Kas viskan välja?»

Eeva paotab hetkeks silmad ja raputab pead.

Käin mitu korda uksele vaatamas, kas õde pole juba tulemas. Lõpuks ta ilmub.

«Kuidas meil siis läheb?» küsib ta Eevalt, nõela käsivarde surudes.

«Õde, kas mulle antakse täna süüa?» küsib Eeva tungivalt ja pilgutab suuri hiilgavaid silmi.

Need on ta esimesed sõnad pärast operatsiooni.

«Muidugi antakse. Aga...» õde takerdub. Ta hõõrub vatiga hoolega käsivart.

Mina vaatan põrandat.

«Aga...» jätkab õde, ja hõõrub ikka endistviisi vatitopsuga käsivart, «asi on nii, — kas arst siis tõepoolest ei rääkinud? — asi on nii... et esialgu anname teile süüa sondi kaudu, otse kõhtu. Näete...»

Nüüd ajan ka mina kaela õieli ja vaatan, kuidas õde tõmbab Eeval teki pealt ja tõstab üles särki. Kõhu ümber seotud sidemete vahelt tõmbab ta välja kummivooliku, mille ots on näpitskääridega kokku pigistatud.

«Näete!» ütleb õde rõõmsameelselt ja võidukalt, sondiotsa näidates, ja pistab selle sideme vahele tagasi.

Eeva on pettunud.

«See on ju nii peenike toru. Sellest ei mahu ju midagi läbi...»

«Pole viga,» patsutab õde lohutavalt Eeva kätt, «kotlette või biifsteeki muidugi sel viisil sisse sööta ei saa. Aga me anname rammusat puljongit klopitud munade ja hapukoorega, viis korda päevas. Ja mahla nii palju kui soovite... Pole viga!»

Eeva silmad lähevad veel suuremaks.

«Ma mõtlesin, et hakkab suuga sööma... Nii ammu ei ole ma midagi söönud... toidust maiku tundnud...» ütleb ta igatsevalt.

«Ei, kullake, esialgu sööme nii...»

Õel hakkab kiire. Ta korjab oma asjad kokku ja võtab kätte kliriseva kandiku. Avan ukse ja lasen ta välja.

Kui tulen tagasi, on Eeva minu rõõmuks juba olukorraga leppinud. Meeleolumuutused käivad tal kiiresti. Võib-olla on see morfiumist? Ta silmad sätendavad, ta naerab ja on nagu purjus.

«Mulle tegi see õde nii nalja,» kihistab ta naerda. «Kas ta tõesti mõtles, et ma tahan selle sukavardajämeduse sondi kaudu kotlette sööma hakata...»

«Küllap vist,» muhelen ka mina.

«Küll on ikka hea, et ma sel viisilgi süüa saan,» ütleb ta leplikult.

«Ma jään ju muidu nii nõrgaks...»

«Muidugi.»

«Ma pean ju kosuma...»

«Loomulikult...»

«Issand, ma ei saaks praegu ühtegi kleiti selga panna, kõik lotendavad. Ma ei julgeks inimeste hulka minnagi, nagu vari... Mind peab enne kaks korda vaatama, ühe korraga ei näegi...»

«Noh, nii hull see asi ka ei ole.»

«Ilmaaegu sa lohutad. Ma olen ju nagu hernekepp... vaata ainult...»

Eeva keerutab oma lotendava nahaga imepeenikesi käsivarsi mu nina ees. «Vaata ainult... nagu õngelatid...»

Oleme tükk aega vait. Sätin vaasis lilli.

«Kas sa seebi ikka panid ilusti seebikarpi? Alati jätab ta kraanikau-sile vee sisse ligunema... Seep ju kulub sedaviisi...»

«Panin küll.»

«Mine vaata järele,» sunnib ta mind.

Lähen ja vaatan järele.

«Ma mõtlesin, et uut mantlit ma ikka sügiseks ei tee. Lasen vanal teise poole pöörata.»

«See on juba pööratud ju.»

«Mis siis. See on hea riie, annab veel kanda... Ühest küljest on päris hea, et ma haige olen. Raha jääb kõik järele...» katsub ta naerda.

«No kuuled sa...» Mind rabab ta ootamatu ja kohatu ihnsus.

«Kas vanaema hauale pandi valge sammas?» räägib ta nüüd hoopis teise tooniga.

«Jah. Valgest marmorist.»

«Küll võib tal ikka hea meel olla. Temal peab olema tingimata valge sammas. Ta oli ise nii helge... Endalegi tahaks kunagi niisugust. Sina ka ju, eks?... Kui ma terveks saan, söidame sinna. Viime talle lilli...»

Kahju, et pojenge enam ei ole. Vanaema nii armastas valgeid pojenge. Aga me viime valgeid krüsanteeme, need on ka väga ilusad. Eks?»

«Tingimata.»

«Millal ma küll terveks saan? Arstid ei anna mulle mingit rohtu, ainult need süstid. Ei tea, mis süstid need on?»

«Ei tea, kullake.»

«Ma kuulsin korra, kui õed siin omavahel rääkisid, et morfiini... Aga see ei käinud ehk minu kohta. Milleks mulle morfiini?»

«Muidugi mitte.»

«Mis pagana salapärane haigus mul on, mida arstid ka ei tea. Mitu korda olen neilt küsinud... Ütlevad, et mingi põletik... Aga kui ma nüüd hakkas süüa saama, siis ma kindlasti kosun ja paranen varsti.»

«Kindlasti...»

Pean hakkama minema. Tööle. Kammin end ja panen puudrit pesemata näole. Mul ükspuha.

«Ole siis tubli. Kella viie ajal tulen jälle,» ütlen käekoti lukku kinni klõpsutades.

«Tõsta need roosid mulle lähemale... Nii... Ja need liiliad kaugemale. Lõhnavad liiga vägevasti... Ja vaata, kas sa seebi ikka panid tagasi seebikarpi... Liguneb muidu vees, varsti otsas ja osta jälle muudkui... Mine juba, mis sa veel vahid... jääd hiljaks... Ära sa mulle raamatuid too, ma nagunii ei viitsi lugeda... Olen nii laisaks läinud, et... Mine siis juba, mis sa seal seisad...»

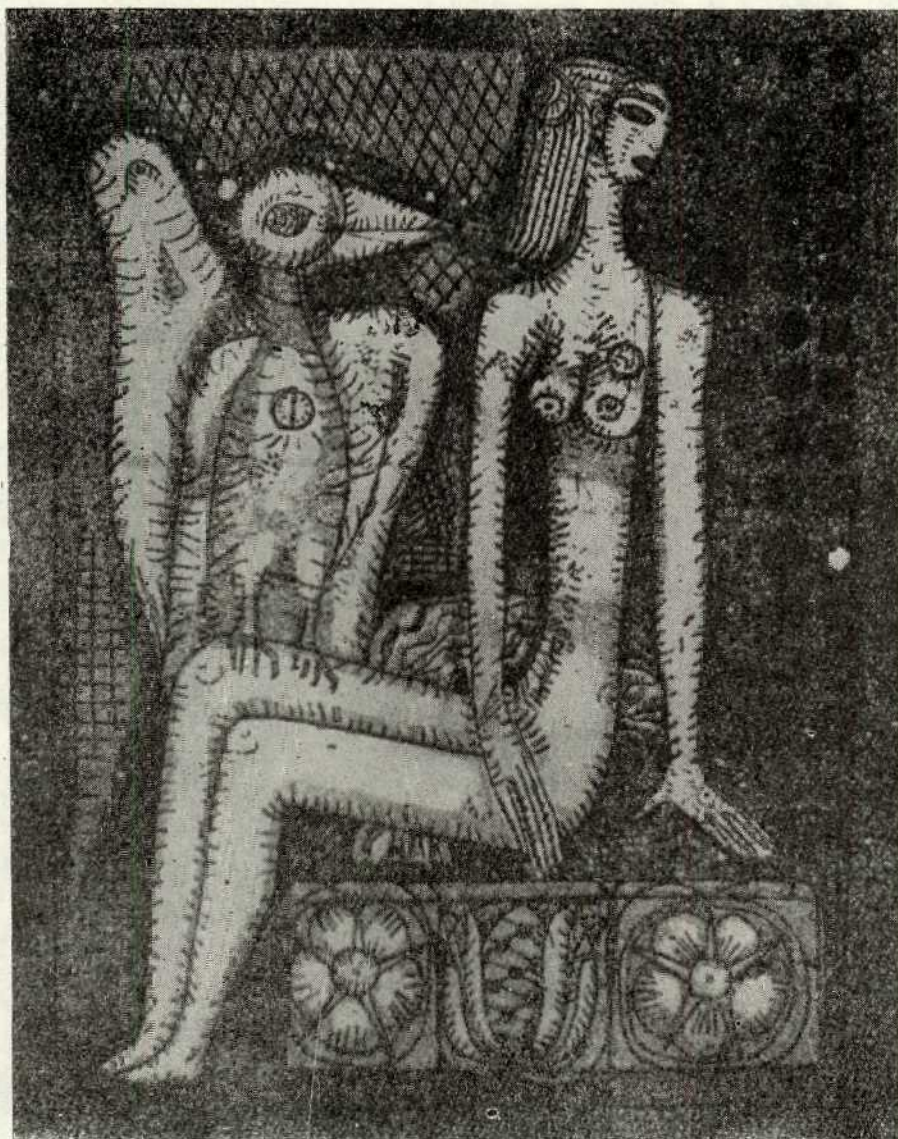
Ta on tõepoolest nagu purjus. Vehib kätega ja naerab heatujuliselt. Muidu nii pisikesed valged hambad paistavad ta kitsukeses näos koletu suurtena ja tungivad tragilt esile. Nii jutukana pole ma teda veel näinud. Õde süstis talle ehk suurema annuse kui tavaliselt?

«Mine juba, mine! Nägemiseni!» lehvitab ta naerdes kätt.

Lehvitan vastu ja püüan ka naeratada. See on kujutlematult raske.

*

Rohkem kui kuu on operatsioonist möödas. Algul paistis, et Eeva nagu hakkaks kosuma, jõudu tuli juurde. Isegi mina lootsin naiivselt, et ehk sünnib ometi ime. On ju maailmas olemas imesid... Paar korda oli Eevake isegi voodist välja roninud, et akent avada, kuni ühel päeval leidis põetaja ta voodi ees põrandal põlvili istumas. Tõusmiseks ei olnud enam rammu. Ta naeris ainult nagu vallatu laps, kui voodisse tõsteti. Umbes samal ajal hakkas tal kõhuhaavast rohelist lehkavat eritist läbi imbuma. Algul vahetati kõhusidet kord päevas, hiljem kaks korda päevas, ja sidemeks kasutati juba poolikuid voodilinu. Ning vaatamata sellele lamas ta asemel ikka märjalt nagu halvasti hooldatud imik. See



Õ. Eelma

Lind (Sügavtrükk) 1969

häiris Eevat väga. Tingimata igal õhtul ja vahel ka hommikul pesin teda hoolega ja hõõrusin viinatopiga üle, et lamatisi ei tekiks.

«Keegi rääkis, et just kirsimahla kosutavat kõige paremini... Too mulle nüüd ainult kirsimahla.»

Toon nüüd ainult kirsimahla, mida ta soolestik saab sondi kaudu. Verd ja glükoosi ei taha veenid enam vastu võtta. Ööd ja päevad ripuvad ülesseatud ampullid teine teispool voodit. Voolikud on juhitud nüüd jalaveenidesse. Õde arvas, et viga on ehk seadeldises, tõi uued voolikud ja ampullid, aga vahel tilkus natuke, vahel üldse mitte.

«Veenid ei võta vastu,» arvas ta siis.

«Õekene, ärge olge minuga pahane,» vabandab Eeva. «Ma olen üks paha haige ja teen teile nii palju tüli. Aga ma nii väga tahaksin terveks saada.»

Ja mulle ütleb ta: «Pea nüüd sina ka seda meeles: kui ma ükskord siit välja saan, toon ma neile kõigile lilli. Nad on nii head mu vastu...»

Haigla on suur ja öised valvearstid erinevad. Niipea kui Eeva uut arsti näeb, tahab ta sellele oma haigusloo ära rääkida. Algul tõusis ta istukile, nüüd ainult lamab ja räägib:

«Doktor, lubage ma räägin, kuidas see algas...»

«Eeva,» sosistan talle, «see pole ju sinu osakonna arst, ta on ainult täna siin valves...»

«Sina ära sega,» ütleb ta mulle külmalt. Ja doktori poole: «Doktor, lubage, ma räägin teile...»

Arst vahetab õega pilgu, astub lähemale, paneb käed seljale ja asub kannatlikult kuulama.

«Mul olid juba mitu aastat maohaavad,» alustab Eeva hinge tõmmates ja pikemaks jutuks hoogu võttes. Õhtune morfiumisüst hakkab mõju avaldama.

«Nii noor, ja juba maohaavad?» imestab arst.

Eeva naeratab koketselt, kuid ta endine võluv naeratus näib äralõppenud näos nüüd kohutav.

«Jah, ma käisin võimlemas ja tegin vist endale liiga. Mul ei tulnud algul sild kuidagi välja... Punnitasin ja punnitasin, vist rebestasin midagi maos... Sellest see algaski...»

«Eeva...» sosistan talle etteheitvalt.

Eevake aga ei tee must väljagi. Ta räägib ja räägib ja muudkui räägib.

Arst vaatab kella. Õde seisab ukse juures ja hoiab juba tükk aega lingist kinni.

Lõpuks arst kõhatab ja annab sellega märku, et soovib Eeva jutule vahele segada.

«Me uurime teie haigust,» ütleb ta pisut piinlikkust tundes. «Õieti öelda, te peate ka oma osakonna arstile sedasama rääkima.»

«Ma olen juba kõigile rääkinud, aga keegi ei aita,» ütleb Eeva lootusetult ja vajub kõssi.

«Nojah, khm, khm,» kõhatab arst ja tahab minema hakata. «Muid kaebusi teil siis ei ole. Toidu kohta või...»

Eeva ei vasta midagi.

«Söödame teda sondiga,» kiirustab öde ütleva.

«Ah sondiga? Nojah, siis muidugi, khm, khm... Head und siis! Magage hästi!»

Kui arst on palatist lahkunud, ütleb Eeva:

«Eks ole, need arstid on siin nii imelikud.»

«Veidike küll,» jään nõusse.

«Nad ei taha su haiguslugu õieti kuulatagi, kuidas nad siis ravida saavad...»

Eevat opereerinud arst käib peale hommikuse visiidi ka õhtupooli-kuti palatist läbi. Ikka on ta vaikiv, morn ja pisut õnnetu näoga ning alati ta kiirustab. Ta ei taha kuulata, kuidas Eevake jälle visalt oma haiguslugu tahab rääkima hakata. Näen, et tal on ääretult piinlik ja ebamugav.

Ühel päeval peatab ta mind koridoris ja kutsub oma kabinetti.

«Uskuge mind, ma tegin kõik, mis ma suutsin. See on — natukenegi pikendada ta elu. Aga rohkem — tõstan käed püsti ja annan alla — rohkem ei ole mu võimuses. Meie teadus ei ole veel nii kaugele jõudnud...»

«Teadus!» pahvatan põlastavalt. «Teadlased! Nad uurivad ja avastavad kõike — ka merepõhjas elavad amööbid on ilmatu tähtsaks tehtud, neid uuritakse ja pildistatakse nagu filminäitlejaid... Kas tõesti teadus...» Olen ülimalt ärritatud sellest teaduse jõuetusest ja peaaegu nutma puhkemas.

Doktor istub tugitoolis, pea norus.

«Jah,» ütleb ta vaikselt ja kurvalt. «Mina rohkem ei suuda.»

Mul hakkab tast hirmsasti kahju. Ma ei mõelnud ju teda süüdistada. Tema tegi muidugi kõik...

«Vabandage, doktor, mu ägedust,» ütlen, ja mul on häbi.

*

Eevakene jääb iga päevaga jõuetumaks. Ühel õhtul ei suuda ta enam siibril istuda, isegi kui teda kõvasti kinni hoian, kogu aeg vajub nagu niidetud lill küll ühele, küll teisele poole ümber.

«Ei tule sellest midagi välja,» naerab ta ise. «Mul pole täna lihtsalt jõudu. Ja õieti pole mul hädagi. Mähi mind kuivaks ja mine kord ka varem koju...»

Kui olen ta korda teinud, tunnistab ta mulle silmade särades suurt

saladust: «Ma vist hakkab paranema. Päeval tuli mul selline tomati-
isu, et palusin naabrilt (alles mõni päev tagasi sai ta toanaabri) ühe
tomati. Ja kujuta ette — sõin selle ära! Läks alla. Nüüd vist ongi
see kriisitipp käes ja tervis hakkab tulema!»

«Annaks jumal,» ütlen rõõmsalt. Sest see on ju tõepoolest ime algus,
et ta tomati ära söi. Võib-olla tõesti...

«Sa ei kujuta ette, kui maitsev see oli. Homme palun too talle see
tagasi, eks. Ma lubasin...»

«Muidugi toon. Ja sinu jaoks ka. Ja mida sa veel tahaksid?»

«Praegu kasta vatitopp vaarikamahlasse ja las ma lutsin seda. See
on nii hea paks ja hapu mahl. Aga homseks ma mõtlen järele, mida
ma kõige rohkem tahaksin. Olen praegu nii väsinud, et ei jaksa isegi
mõtelda... Mine nüüd koju, jälle on nii hilja, kõik magavad juba...»

«Kas ma kohendan patja?»

«Ei, mul on väga hea olla. Mul pole ammu nii hea olnud.»

«Head ööd, sõbrakene!»

«Head ööd!»

Seisatan ukse juures ja lehvitan vastamisi, tema vaevalt rannet lii-
gutades.

*

Istume Eevaga vanaema köögis pronksivärvilises väikeses puuvoodis.
Nüüd, kus lapsed suured ja vanaema väikeseks jäänud, magab ta ise
selles. Istume patjade otsas, jalad kägeras istmiku all, ja mugime
ahjupaistel küpsetatud tulist kokurkit, millele määrime sahvrlist näpa-
tud külma võid. Või sulab ja tilgub me sõrmedele. Lakume sõrmi ja
püüame keelega kollaseid võiniresid. Vanaema on juba sөөd ahjust
välja tõmmanud ja pliidi alla pannud. Nüüd kolistab ta pliidirõngas-
tega ja tõstab pliidile kõhuka punasest vasest kohvikannu. Hõõguvad
sөөd ajavad peagi kohvikannu sumisema ja auru pahvima. Vanaema ei
tohi me nüüd segada. Leivaküpsetamine on püha talitus ja alati teeb
ta seda ühtemoodi, karvavõrdki kõrvale kaldumata: kõige enne koe-
takse heade kasepuudega ahi tuliseks, ja kuni ahi köeb, pannakse
kokurk kapsalehele tulepaistele. See kerkib toredasti ja lõhnab hapu-
taigna ja kõõmnete järele. Küpsenud koheva kokurki murrab vana-
ema tükkideks ja annab maitsta kõigile, kes parajasti kodus on. Ise
naeratab ta seejuures pidulikult, silub jahuse käega juuksed valge
rätiku alla ning hakkab ka ise mõtlikult ja mõnutundega kokurkit
mäluma. Siis vaatab meile otsa, nagu heakskiitu oodates. Meie Eevaga
ahhetame ja kiidame, et vanaemale rõõmu teha, ometi ei taha me seda
ilma võita süüa. Näksime niisama, kuni vanaema selja pöörab. Siis lip-
sab Eeva sahvrise ja toob võid. Teinekord ka veel viiluka juustu või

küpsetatud liha. Meie meelest enam midagi paremat maailmas ei ole. Vanaemale see muidugi ei meeldiks, sest tema küpsetatud leib sünnib niisamagi süüa, see oleks nagu leiva teotamine ja rikuks kokurki maitsemise tseremooniat. Nüüd võtab vanaema märja viha ja lapsutab sellega ahjupõrandat nii et särtsub ja tossupilved tükivad ahjusuust välja. Seejärel paneb ta märja käega siledaks voolitud leivad nagu vagurad lambad jahuga üleriputatud puulabidale ning lükkab nad ühekaupa ahju. Tühja leivamõhe veeretab ta sahvrissse ja hakkab pika leivanoaga köögilauda tainast puhtaks kraapima. Peenikese liivaga hõõrub ta laua veel üle, nii et see on täiesti valge. Siis vaatab ta ringi, kust peale hakata. Pliidi ees vedeleb puurisu, märg viht, paar määrdunud käterätti on hooletult toolikorjule visatud. Kõik asjad paneb ta nüüd paika. Päike lõõskab köögiaknast otse sisse, on keskpäev, köök on kuum nagu saun ja väljas on sama kuum või ehk kuumemgi, sest on juulikuu. Meie Eevaga aeleme aga vanaema voodis patjade otsas, mugime kokurkit, itsitame ning kiidame hüva sömmaaega. Vanaema meilt muud ei nõuagi. Peaasi, et leib hästi kerkiks ja et lapsed jalus ei oleks, kui tal kiire on. Mis lapsed me enam — mina olen juba neliteist, Eeva paar aastat must noorem. Vanaema peab meid ikka veel väikesteks ja talle meeldib alati meid millegagi rõõmustada, kas või sellega, et lubab meil siin köögis leivaküpsetamist pealt vaadata ja kokurkist osa saada. Kordagi pole talle pähe tulnud, et ka mina võiksin köögilauda noaga tainast puhtaks kraapida või hommikused pudrutaldrikud ära pesta. Ta teeb seda alati ise ja meeleldi. Kõik tööd näivad talle rõõmu pakkuvat, isegi sõnnikuveotalgud näivad talle nagu meelelahutus olevat. Kõike tahab ta ise teha. Meile meeldib väga teda vaadata, see kohe isutab kaasa tegema. Vanaema aga tõrjub meid alati tagasi. Et üks teil koolis talvel muidugi raske, minge aga lesige võrkkiiges ja lugege oma raamatuid. Jumaluke, see kuu või poolteist, mis me suviti siin maal oleme, on ju nii lühike, et vanaema ei jõua meid niipalju hellitada, kui ta tahaks. Nüüd ragistab ta kohviveskiga, puistab pruuni pulbri keeva vette ja kohe käib hea kohvilõhn leivalõhnast üle. Küpsed leivad on küüritud köögilauale ritta laotud, lumivalge rätik katteks, ja selle üle on visatud veel roosatriibuline takune tekk, mis tavaliselt leivamõhe peal seisab. Sedaviisi haudub koorik hästi pehmeks ega löö lahti, selgitab vanaema. Ahjust aga tõmbab ta välja plaadi moosipirukatega. Need kallab ta ilmatu suurde lameda põhjaga savipotti, mis võiks kujult lillepott olla, kui tal oleks põhjas auk, ja kus muidu piima hapendatakse. Alati riputab ta suhkrut kuumadele pirukatele ja katab siis poti käterätikuga. Mina ei taha, kui pirukad jahtunult suhkrust kleebivad ja on nagu märjad. Vanaema aga ütleb, et me ei tea midagi, et just sedaviisi seisavad pirukad kaua pehmed. Müksime Eevaga teineteist ja turtsume, sest kaua vanaema neid pirukaid õige mõtleb pehmeha hoida. Hommikuks on nad nagunii otsas! Aga me ei vaidle talle vastu, meil pole sellist

kommet. Tehku tema, mis ja kuidas tema tahab, meie teeme omamoodi, kui me ükskord elus hakkame ise saia küpsetama.

Aknaruutude servad on paksult kärbseid täis. Nad on rammestunud soojast, leivalõhnast ja päikesest. Valgeks lubjatud krobelse ahjumüüri nõgudesse on nad kuhjunud tihedate mustade kobaratena nagu peretheitvad mesilased ja teevad küllap lõunauinakut. Võtan vanaema padja alt ajalehe, eilse «Päevalehe» numbri, keeran ta kokku, hüppan voodist ja torman soemüüri juurde. Plaks! — virutan ajalehega kärbsesummale. Vähemalt kolmkümmend kärbest jääb lõmastatult valgele müürile. Lööks veel teist korda, aga ülejäänud tõusevad ärritatult lendu.

«Lolliks oled läinud või?» kurjustab vanaema ja tõmbab sõrmega kärbselaipu ahjumüürilt maha, neid jälestusega silmitsedes. «Mismoodi see müür nüüd välja näeb? Kes seda jälle lupjab...»

Ma ei vasta midagi, vaid teen salamisi köögi aknatripid lahti, et kärbsed midagi ei taipaks, ja lükkan salakavalalt mõlemad aknapooled — pauhti! — korruga lahti. Hakkan käterätikuga neid välja vuhtima. Korrapealt on köök sumisevate kärbeste nutulaulu täis.

«Kärbsed tuleb ära tappa,» ütlen.

«Kihvtipaberid paneme pärast,» on vanaema nõus. «Kõige parem on ikka valge kärbseseen...»

Eeva itsitab voodis ja tõmbab mind sõrmega. Juba on tal peos moosipirukas. Millal ta selle jõudis laualt haarata! Me aga ei jõua veel pirukat jagama hakata, kui vanaema ütleb: «Sa võiksid täna õige köögi pöranda ära küürida!»

Seda nõudmist pole ta mulle varem esitanud. Iseasi kui tolmu pühkida või lilli kasta, ka kapsakitkumisel olen abiks olnud.

«Ma ei oska ju luuaga pesta!» ajan vastu, küll rohkem moepärast. Kööki pestakse ikka luuaga.

«Mis siin osata. Ma panen soodavee valmis.»

Eeva teeb mulle nägusid ja itsitab kahjurõõmsalt. Ise pugib pirukat.

«Eeva peab ka aitama,» ütlen rahulolematult, kuigi, aus olles, mulle isegi meeldiks kööki küürida. Alati on vanaema meid küürimise ajal välja kupatanud.

Eeva topib viimase pirukatüki suhu, ajab oma päevitanud prisked paljad jalad pörandale ja on abivalmilt hakkamas.

«Mina võtan lapiga tagant, eks ju, vanaema?»

«Jah, sina võtad lapiga tagant,» kordab vanaema ja nühib tellisetükiga pliidi säravat serva. Paneb siis tellisetüki ahjuauku teiseks küürimiskorraks, lapi loputab kausis ja riputab pliidi messingvardale kuuva. Nüüd võtab trumli ja kallab sooja vee ämbrisse.

«Eeva, pörandalapp on sirelioksal. Olge nüüd kärmed. Siis hakkame kohe kohvi jooma...»

«Kohvi... Oi, kohvi!» rõõmustab Eeva pihkusid hõõrudes ja ka mina tunnen juba ette naudingut tassist heast kohvist. Hommikuti antakse

ikka kas piima pudruga või viljakohvi võileiva kõrvale. Ainult küpsetamispäevadel keedetakse soojade saiakeste kõrvale ehtsat oakohvi. Sest leivaküpsetamine on pidulik toiming. See on nagu pidu või sünnipäev. Ja vanaema oskab kõike teha pidulikult ja väarikalt: tööd väarikalt, süüa ja juua väarikalt, ka inimestega vestleb ta väarikalt ja need temaga samuti. Kõigel on mõnu juures. Kuidas ta küll seda kõike oskas, seda ma ei mõista siinemaani. Ja iialgi ei oska keegi keeta paremat kohvi kui vanaema. Nii kanget ja nii kuuma ja nii lõhnavat.

Hakkame siis pealegi Eevaga kahasse kööki küürima. Mina kalkan sortsu soodavett pörandale ja nühin luuaga, Eeva loputab ja kuivatab lapiga tagant. Vanaema aga seisab uksepakul, paljajalu, ees sinine põll, ja muheleb:

«Näe, kui tublid. Te ju juba suured tüdrukud. Ma pole nagu enne märganudki...»

Jah, me oleme juba suured tüdrukud, kuigi mängime veel nukkudega ja lõigume vanaema vanad riided, mida ta kirstus alles hoiab, nukkudele kleitideks. Vanaema nagu hästi seda ei lubaks, ometi ta ka lausa ei keela. Ja meie muudkui lõigume vanu kollaseid pitse, kroogitud sametveste, narmalisi ja narmasteta krabisevaid siidrätikuid, mis on juba üsna pudedaks seisnud, ning naftaliinilõhnast villast. Kõik nukkudele. Vanaemal on peediroosa, muareepaela ja laiade mustade pitsidega kaunistatud vollmusliinist aluskuub, mida ta üldse ei kanna. Ainult siis, kui sellest tükid välja lõikasime, oli ta pahane.

«See oli mul siis seljas, kui Jüriga altari ees seisime,» ütleb ta aluskuube meie käest ära võttes ja seda mõtlikult, hellalt, ning nagu midagi meelde tuletades vaadeldes. Paneb siis auklikuks lõigatud rõiva korralikult kokku, seda ikka armunult siludes, ja läheb minema, meile sõnakestki rohkem ütlemata.

Eeva turtsatab. Kah asi — altari ees! Ega vanaema nagunii enam pulmi pidama ei hakka, ja kui hakkabki, ega ta siis seda nagunii enam selga poleks pannud. Sest nii pikki ja laiui aluskuubi ei kanta ammugi enam, nii pikki kleitegi mitte. Ja peale selle olid aluskuuel koiaugud sees.

Vanaema on kurb ja seepärast on mul veidi paha. Iseendast on natuke imelik sellise koitanud aluskuue pärast kurb olla. Mina küll ei oleks, ja Eeva kinnitab, et tema ammugi mitte. Jumaluke, kui palju on ema minu ja Eeva vanu asju kaltsukotti toppinud, mis küll veel üsna kenad olid, aga enam selga ei mahtunud. Ja me ei ole üldse kurvad...

Vanaemaga on lugu teisiti...

Nüüd aga küürime köögipörandat.

Vanaema ei ole enam köögis. Ma olen jõudnud küürimisega juba ukse alla. Hõõrun hasartselt uksepakku. Eeva on järjega alles pooles köögis.

Tuul on läinud valjuks, rebib akna lahti, kardinalad lipendavad. Midagi on nagu muutunud.

Ma tean järsku, et vanaema ei ole. Hõikan teda, mitu korda hõikan, aga mul ei ole häält. Seisan abitult esikus, luud peos, ja vaatan, kuidas Eeva oma järjega juba ukse alla on jõudnud. On kuidagi õudne ja nüüd-sama peaks midagi kohutavat toimuma. Ilm on läinud tumedaks nagu enne äikest, köök on tuult täis ja kardinal lehvivad süngelt. Imelik vaikus aga on ümber minu. Ei ole enam kärbseid ega kärbeste suminat. Ka ahjumüür on kärbestest puhas ja valge. Nii valge, nagu polekski ma seal kolmekümmet kärbest surnuks löönud. See on imelik. Ma ju löin? Ja vanaema ütles veel, et... Jah, aga kus on vanaema? Kus on vanaema? Ei ole vanaema, ei ole kärbseid, ka söögilaualt on kadunud leivad ja pott moosipirukatega. Laud on helevalge ja puhas. Ja köögi põrand on valge ja puhas. Ainult ukse eest on veel veidi sopane... On väga vaikne, nii vaikne, et kohe valus hakkab. Kärbsemustane helesiniste naiivsete lillekestega kaunistatud käbipommidega kell tiksub köögiseinal: tikk-takk, tikk-takk. Ei, ka kell on helevalge, puhas, nagu uus. Ja vaskne kett sätendab. Ja mida kauem ma kellale vaatan, seda vaiksemalt ta tiksub. Lõpuks näen ainult pendlit liikumas, ikka aeglasemalt ja aeglasemalt, ja nüüd on ta päris rütmist väljas. Väriseb ainult tasakesi ja jõuetult.

Eeval on pesta ainult pisike ribake uksealust. Ta kastab lapi ämb-risse, loputab hoolega, väänab tahedaks, laskub põlvili ja hakkab uuesti põrandat hõõruma. Mina seisan esikus, luuakonts käes, ja nõjatun vastu seina. Seisan ja tunnen, kuidas mul kõhus läheb külmaks ja juuksed kuklas tõusevad harevile. Kirjeldamatu hirm ahistab mind.

Järsk tuuleil virutab hirmsa prahvatusega meie vahel ukse kinni...

*

Telefon heliseb pikalt. Kuulen, aga ma ei saa tõusta. Ikka on unenäo hirm veel mu südames. Lõpuks ometi hüppan voodist. Vaatan kella — see pole veel kuuski. Mingi halva aimusega võtan telefonitoru.

«Haiglast öde räägib. Palun tulge kohe...»

«Kas ta...»

«Jah. Kella viie ajal.»

Pilved on valged, pilved on hallid

Valged on pilved mu kodumaa taevas,
siniste kallaste kohal on nad.
Rändavad pilved kui heledad laevad,
lootustest tulvil kõik purjed ja raad.

Valged on pilved ja ääretu laotus,
järvedel väreleb koidikutiib.
Hommik mu väljade kohale laotub,
päikese rada mind kannab ja viib.

Hallid on pilved mu kodumaa taevas,
kiviste randade tumedal pael.
Karjuvad kajakad tormide vaevas,
kustunud kaugele helisev naer.

Pilved on madalad, nukrad ja rasked,
vihmadest pestuna külmetab haab.
Aga meil, tuulise põhjamaa lastel,
teist pole kodu, teist pole meil maad ...

Pilved me kohal on hallid ja valged,
rõõmude rahutus, murelik meel.
Õhkuvad rahust ja õnnest mu palged,
kõndides muldsel ja kivisel teel.

Sibeliuse mälestussamba all

Nüüd kuulen laulu põhjamaist. Ta hellust ja ta valjust.
Lill õitseb kivil. Nõtke kask seal välja kaljust kasvab.

Hall-raske kivi karedus. Ta sammaldunud pale.
Puul leheõrnus õlgadel. Piht sale neitsilikult.

Ta valgetõhuline säär. Latv kevadtuulte hoida.
Laul sünnib kivist. Üle maa nüüd selgelt koidab hommik.

Ja luhal särab kaste maas. Ja randa veereb laine.
Täis rahu suurt ja mõtlikku on põhjamaine loodus.

Jõed kohisevad päikse all. Vaht kihab. Helgib järvi.
On kauged laaned sinised, eht värvi soomelikku.

Laul algab kivist. Sünnib siin ja tulevikku läheb.
Ja elab üle aegade ja igavikust läbi.

Viis voogab, tõuseb taevani. Kuis tuhisevad tuuled.
Ma kisendavaid kajakaid ja tormist kuulen viise.

Kord on nad valust halavad. On murelikud, valjud.
Ja halli pilvelooriga on kaljud ümbritsetud.

Siin kinni hoiab kivi maast. Ja puul on kivis juured.
Mis on sest laulust tugevam, veel suurem ja veel üllam?

Laul vanas Ruhnu puukirikus

See laul on aegadest ja puust,
eks taevani ta kaja.
See saare mänd, see saare kuusk,
jäänd kestma üle aja.
See laul on aegadest ja puust.

See laul on mehest ja ta maast,
muld kitsilt leiba annab.
Puu tugev süü, ta valge laast,
on kasvand siinsel rannal.
See laul on mehest ja ta maast.

See laul on naisest rehetoast,
tuul halas sügisudus.
Sest vokiheidest, kangasoast,
mis mureriiet kodus.
See laul on naisest rehetoast.

See laul on meri lai ja suur,
see laul on veed ja laevad,
on raske torm ja kare tuul,
on päiksest selge taevas.
See laul kui meri lai ja suur.

Üksik mänd

Rand ja lited. Üksik mänd.
Jalge ees tal meresäng.
Ülal pilvelaeva puri,
valge puri.

Laine tõuseb, laine vajub,
aegu ajahõlma hajub.
Läks siit mööda koidulaevu,
päevalaevu.

Koidulaeva kirgas kuma,
päevalaeva puhas puna.
Õhtulaeva vaikne tuul
õõtsub puul.

Luitund tüvi. Hall on koor.
Meri igavesti noor.
Aastad. Ajad. Pilveränd.
Rand ja mänd.

Päevik

12. august



inna kino taha poodi oli eluskala müügile toodud. Ma läksin ka sisse vaatama, sest elusat kala ei näe iga päev. Ma küsisin üle inimeste peade, et mis kala see on. Inimesed vastasid, et säga. Pääsesin kuidagimoodi ligemale, vaatasin üle basseiniääre; kalu oli palju, kõik lamasid veepinnal, kõhud püsti. Ainult üks oli nagu natuke rohkem elus, ujus sügavamal ja liigutas lõpuseid. See oli kõige suurem säga. Küsisin selle endale. Säge kaalus neli kilo.

Panin säga portfelli ja läksin koju. Tänav oli inimesi täis. Ma läksin aeglaselt ja millegipärast mõtlesin, et kas naine ikka ootab mind või ei oota. Mõtlesin niimoodi tihti, kuid naine alati ootas mind. Aga ma uskusin, et võib ka kord sedasi juhtuda, et ta enam ei oota või on ära läinud. Sellised mõtted on mul juba aastaid olnud. Algul oli ikka hea küll, kui ta mind ootas. Aga nüüd olen ära harjunud. Läksin mööda tänavat ja nägin, et paljud inimesed olid apelsine ostnud. Ma tahtsin enese vastu päris aus olla ja seepärast kujutasin ette, et naine mind enam ei oota. Mis siis saaks. Ja ma jõudsin järeldusele — imelik on seda tunnistada —, et mitte midagi ei saaks. Vaat, milline mu natuur on! Mul on vist tõesti hulkuri iseloom. Tuleksin koju ja naine oleks pahane, ei tahaks mind näha ega kuulda, koligu ma teise tuppä või tehku, mida tahan. Või ta ütleks mulle, et läheb homme ära ema juurde. Mingu, seda parem! Aga kas ma võin ikka nii mõelda. Ma olen ju rõõmus, kui koju lähen. Alati.

Lift ei töötanud ja ma pidin jalgsi üles kõmpima. Naine oli kodus ja tal oli hea meel, kui mind nägi. Ma võtsin säga portfelist välja. Lapsed tulid ka vaatama.

Pärast läksin rõdule suitsu tegema. Bulgaarlane oli ka kodus, ta on meie naaber. Rõduuks oli lahti. Ilm oli veel ikka päris kuum, kuigi oli augusti keskpaik. Tundsin, et mu rusikad sügelevad. See tuli vist sellest, et bulgaarlane oli meie naaber. Kord käisime juhuslikult koos teatris. Koduteel tungisid lõngused bulgaarlasele kallale, tahtsid ta naise üle lüüa. Ah, kus ma sain siis vihaseks! Bulgaarlase võttis verest välja, aga mina ruttasin lõnguste juurde ja äsasin ühele kulmude vahele, teisele lagipähe, nii et mõlemad jäid kohe maha. Igapidi tõsine lugu!

Mehe elu peabki selline olema. Alles hiljuti tuli mul jälle lüüa. Olime

õhtul naisega mäel, kus on aatomireaktor. Jalutasime niisama. Arutasime, et võiksime ka onupojale külla minna, ta on füüsik ja elab seal läheduses. Istusime pargis kännule, seljad vastamisi, kui tuli kaks joobnud meest. Üks oli hirmus suur ja tugev, teine väike ja kõhn. Hakkasid jultunult ligi ajama, et jätku mina muudkui naine kännule ja ise tulgu nendega kaasa, nad tahavad mulle midagi öelda. Naine hakkas ka rääkima, et mine, mine. Ma tõusin siis püsti, kuid naine ei jäänud ka istuma. Väiksem astus kohe naise juurde, suurem võttis minu ette. Mul hakkas isegi jube, see suurem kraade oli minust tüki maad kobedam. Mõtlesin, kas saan ta ikka ühe hoobiga pikali. Käsi värises. Võtsin hoogu, aga tema tõmbus eest kõrvale. Ta vist mõistis, et minuga naljatada ei tasu. Aga väiksemale sain ära panna. Ta sai nii, et enam ei küsinud. Ühest korrast aitas küll. Üritasin ka suuremale, kuid tema tõmbas näo jällegi eemale, mu rusikas libises üle ta lõua ja nukid jooksid maha. Sain veel vihasemaks ja tahtsin maast liiva võtta, et neile vastu silmi visata. Kraaded panid plagama, suurem toetas väiksemat. Hiljem toetasin mina naist, tal lõikas hirm jalad alt ära. Nii on lood. Aga nad jätkuvad.

Eile tahtsin ka ühele mööda pead panna, aga mul hakkas temast kahju. Sõin püstitjalabaaris sardelle, kui ta mu juurde tuli, jumala joki, habetunud, ja kurja häälega süüa küsis. Jätsin talle pool portsu. Ta ütles, et pole juba kaks päeva midagi sünnud, on nädala ajaga maha joonud kaheksakümmend kuus rubla. Siis mul hakkaski temast kahju. Ta küsis, kas ma mõistan teda, ja mina mõistsin. Jätsin talle ka pool klaasi musta kohvi, millel oli sidrunilõik sees. Ta ütles, et ma olevat tõeline seltsimees.

Mulle ei tundu, et kaheksakümmend kuus rubla oleks suur raha. Ma teenin kuus mitu korda rohkem. Aga temale oli see võib-olla kuupalk. Üldse on mul rahadega kõik korras. Ise tulen omadega välja ja ka naine ei kurda, et kopikat majas ei ole. Finantsvahekord on naisega normaalne, samuti seksuaalvahekord, need kaks on mulle alati tundunud kõige tähtsamad.

13. august

Nüüd sõidan ma veidiks ajaks kodunt ära. Reede hommikuks telliti buss, lähme kogu asutusega ühepäevasele matkale. Lõppsihiks on ühe kirjaniku majamuuseum.

15. august

Hommikul olime siis kõik kohal ja buss ka juba ootas. Ronisime sisse. Istusin taha akna äärde, et vaadelda maastikku. Sõitsime ju sada kilomeetrit linnast välja. Vaatasin, et paljud meie poissmehed olid tüdru-

kutega. Albertil oli kõige šikim tüdruk, ilm oli tuuline, tüdruk oli musta vihmamantliga. Ta isegi meeldis mulle. Ei häbenenud oma pikki paljaid jalgu. Ainult silmalaud olid tal millegipärast siniseks värvitud, see mulle ei meeldinud. Üks hammas oli tal ka suus puudu. Albert oli temast vist tüdinenud. Albert on viimastel aastatel kiilaks läinud. Epperi poisil oli tagasihoidlik tüdruk, prillidega ja vaikne. Ning intelligentne. Epper ise pole sugugi intelligentne, tal on suur nina ja ta kammib oma juukseid lollisti. Nojah, ja siis hakkas buss liikuma. Vahtisin hoolega aknast välja. Linna vahel polnud midagi erilist näha. Autod ja inimesed, need olid tuhat korda nähtud. Maju oli mitmesuguseid — kõrgeid ja madalaid, uusi ja vanu. Bussis võis ka suitsetada, see oli hea. Minu kõrval istus Neetmaa, tundsin teda vähe, kuid teadsin, et ta on suur joodik. Tal on pisike blond naine, hiljuti sünnitas. Neetmaa on kole tõsine mees, üle otsaesise jookseb tal suur kortis. Minu ees istus aga Peetrov. Peetrov oli ainuke mees, kes koos naiselega sõitis. Uusaastaballil sain selle naisega tuttavaks. Käristasin seal kõvasti pudeleid välja ja Peetrov läks isegi morniks, et see tema naisele meeldis. Olin Peetrovi naiselega ka sinasõprust joonud. Sõitsime, ja igaüks tegeles ainult iseendaga. Rooneem mu taga luges ajalehte. Rooneem on nigela ja haiglasliku välimusega. Ta oskab kitarri mängida ja tal on pikad juuksed. Kui linnast välja pääsesime, läks elu huvitavamaks. Inimesed tegid veel siin-seal heina. Ma ei saanud aru, kas kolhoosile või endale. Neetmaa mu kõrval ütles, et maanteede valitsus teeb oma hobustele. Neetmaaga oli päris meeldiv juttu ajada.

Aga ega akna taga suurt midagi vaadata polnudki. Noh, olid puud ja sillad, taevast oli ka, aga see oli ka kõik. Buss tegi tublit sõitu ja varsti olime ühes väikeses alevis. Siit pidime ekskursioonijuhi peale võtma. Küll see alev oli vilets ja raamas. Aga tal on suur polügraafiakombinaat ja see on vabariikliku tähtsusega. Sõitsime bussiga ühte hoovi sisse nii et vurtsus. Meie ülemus läks ekskursioonijuhti tooma. Meie läksime ka õue kolama. Keegi teadis, et too kirjanik olevat siin alevis laulatatud. Mina vaatasin, et küll kasvavad tänava ääres suured paplid.

Siis tuli ekskursioonijuht ja me istusime uuesti bussi. Ekskursioonijuht hakkas mikrofonisse kõnelema. Ta kõneles hulga põnevaid asju.

Sõitsime alevist läbi, algasid jälle põllud ja ekskursioonijuht ütles, et varsti oleme kohal.

Vaatasime ilusat kasemetsa kahel pool. Tee tolmas. Üks kabel oli ka tee ääres. Ekskursioonijuhil oli kõva jutuhuog sees. Ta muudkui viskas nalja ja naised kilkasid naerust. Keegi küsis, kas kirjanik on ikka selles alevis laulatatud, kust me läbi sõitsime. Ekskursioonijuht vastas, et tema ei tea. Ta ütles, et siin kasemetsas on kõvasti seeni. Peetrov huikas, et lähme seenele. Kuid buss vuras edasi.

Peagi olime kohal ka. Seal oli üks küla või keskus või mis ta oli. Buss

jäi teemaja ees pidama. Rääkisime kohe kokku, et lähme pärast sinna sisse. Sööme ja puhkame.

Agaga enne läksime selle majamuuseumi poole. Mööda jalgrada oli hea käia. Ainult virtsahaisu oli igal pool palju. Kolhoosi sealaudad olid siinsamas. Ja traktorid ning buldooserid mörisesid ka kõikjal.

Sealautade taga oligi kirjaniku majamuuseum. Püha tunne tuli kohe sisse, kui eeskäijad aiavärava avasid. Maja juures oli tiik. Ekskursioonijuht ütles, et kirjanik kaevab selle oma kätega. Tiik oli ära kuivanud. Maja ise oli vana ja madal. Katus oli küll uus. Õunapuid oli ka näha.

Pühkisime jalad rohus puhtaks ja astusime kotta. Üks vanem naisterahvas tuli meile vastu. Ekskursioonijuht tutvustas teda kui asjatundjat selle kirjaniku alal. Meil kästi vait olla ja kutsuti sisse. Esimeses toas pandi meid rivisse ja asjatundja hakkas loengut pidama.

Vaatasin toas ringi, aga ei leidnud siin midagi põnevat. Mõtlesin, et mis ma siin suures rahvamassis ikka teen ja läksin omal käel järgmisesse tuppa. Rooneem tuli ka kaasa. Kahekesi oli hoopis parem vaadata.

Käisime kõik toad läbi. Rooneem ütles, mis siin ikka passida, lähme minema. Veel ütles ta, et mis oleks, kui teeks väikesed pitsid. Ma olin nõus.

Hiilisime majast välja. Õues hingasime kohe kergemalt. Panime suit-sud ette ja lonkisime teemaja poole. Buss seisis veel ikka seal. Juht istus rooli taga ja luges.

Teemaja oli kinni. Küsisime ühe külainimese käest. See ütles, et teemaja täna enam lahti ei tehtagi. Agaga pood olevat nurga taga. Hea küll. Läksime Rooneemega poodi.

Polnud siin mingit valikut. Võtsime karbi kammeljaid, batoonid, õunu ja pudeli punast desserti. Rooneemel oli nuga. Ronisime bussi. Bussijuht oli klaas. Rooneem lõikas puuoksast kaks lusikat ja avas konservi. Mina valasin veini klaasi.

«Olgu tal hea minek!» ütles Rooneem. Sõime ja jõime. Pärast tõi Rooneem veel teise pudeli. Rooneem ütles, et Peetrovid ja Neetmaa olid ka poe juures. Varsti tulid nemadki bussi. Oli näha, et rahvas hakkas majamuuseumist ära vajuma. Meil läks kohe elu lõbusamaks. Iga mees, kes tuli, käis poes. Mina laenasin mõnele veel raha. Ekskursioonijuht ise oli ka platsis. Pakkusime talle ja ta pani kõva klõmaka. Oli tunda, et on võtja mees. Siis lasti anekdoodid lendama.

Varsti tuli Epperi poiss oma noorikuga. Epperi poisil polnud raha, ütles, et tema täna viina ei taha. Kuid lõpuks võttis ikka klaasi vastu. Küll oli Epperi poisil jäme hääl. Tema noorik viina ei joonud, agaga kui tuli Albert, siis Alberti tüdruk hakkas küll kohe kõvasti võtma.

Edasi ma enam suurt ei mäleta.

Jäin täis. Tulin Epperi poisiga bussist maha, kui linnani oli veel jäänud nelikümmend kilomeetrit. Tal pidi vend elama seal tee ääres. Noorik oli vastu, kuid talle pörutati peale, et ta vakka oleks. Läksimegi siis kolmekesi. Rooneem tahtis ka kaasa tulla, kuid kuidagi saime tast lahti. Hea, et ma naisele ei öelnud, millal koju tulen — sama päeva õhtul või alles järgmisel päeval. Epperi poisi vend oli kodus, kohe läks koledaks joomaks. Epperi poiss oli kõva praalija mees. Vend oli samasugune. Ma siis ajasin rohkem noorikuga juttu. Noorik hakkas ka lõpuks viina võtma. Tuli välja, et on aspirant. Ta hakkas mulle tugevasti meeldima. Viinastunud mehe asi, iga naine tundub magus. Mäletan, leppisime kokku, et kohtume järgmisel päeval linnas. Mulle tuli amelemisetuju peale. Sosistasin noorikule õrnusi kõrva ja hoidsin teda põlvest. Ta oli täitsa lapsik veel. Ütlesin, et kuule, vajume ära. Epperi poiss aga haaras mul kraest kinni ja ütles, et lööb mu maha, kui noorikut puutun. Noorikule pani ka lahtise käega üle silmade.

Kuidagimoodi leppisime siiski ära.

Seletasin Epperi poisile, et kui me oleksime kusagil mujal, siis ta enam oma konte kokku ei korjaks. Noorik jäigi sest hetkest mu käevangu rippuma. Oli purjus juba. Epperi poisi vend aga tõi oma järgupileti välja. Tal oli poksis teine järk. Ütlesin, et see on nohu. Siis tõstisime klaase ja leidsime jälle ühise keele.

Hiljem laulsime. Epperi poisi noorik läks kõrvaltuppa magama. Oli videvik.

Vend tegi ettepaneku naistesse minna. Epperi poiss vaatas üle ukse, kas noorik ikka magab. Pani talle isegi mantli peale. Transport jäi venna hooleks.

Too lükkas kuurist külgkorviga mootorratta lagedale. Suure hädaga sai käima ka. Ise tuikus.

Sõitsime ühe karjatalitaja juurde. Ega meie Epperi poisiga teadnud midagi. Vend oli teejuhiks.

Sõitsime rattaga otse ukse alla ja tegime hirmsat lärmi. Kuid seal oli keegi juba ees. Tuli kirvega lävepakule. Mõtlesime, et lööme aknad sisse, põletame maja maha. Aga see mees oli Epperi poisi venna sõber.

Kärutasime edasi.

Ühe pika hoone juures, endise vallamaja ees, sõitsime kraavi. Epperi poisi vend sai igavese matsu, poisil endal polnud viga midagi. Minul samuti.

Niisama see lugu tookord lõppeski.

18. a u g u s t

Esmaspäeva õhtul istusin baarileti taga ja jõin konjakit. Konjak oli tubakamaiguline ja soe. Keel kipitas pidevast suitsetamisest.

Tellisin võileiva keedetud lihaga ja rüüpasin kohvi.

Minu kõrval vaidlesid joobnud mehed millestki. Mõtlesin, et tuleb kaklus, aga kaklust ei tulnud. Baariaknast oli näha valgusfoor, punane tuluke vahetus rohelisega ja vastupidi.

Tahtsin juua šampust, kuid šampust müügil polnud, pealegi poleks šampust niikuinii saja grammi kaupa müüdüd.

Istusin siin baaris peaaegu iga päev, see oli harjumuseks saanud, mind võeti siin vastu kui omainimest.

Tellisin veel konjakit ja kohvi.

Valgusfoori ees pidurdusid autod, seisatasid hetke ja söötsid siis jälle teadmatusse, aeg-ajalt kääksus uks, keegi astus sisse, keegi väljus, keegi püüdis laulda, kedagi ähvardati miilitsaga.

Rüüpasin kohvi.

Pärast tegid mehed, need, kes minu kõrval vaidlesid, mulle ettepaneku kätt suruda. Surusin mõlemal mehel käed alla. Selle eest tegid nad mulle välja.

20. august

Täna oli mul igati kena päev. Magasin spordiklubis ühe naisega ära. See oli täitsa noor naine alles. Tema nimi oli Mii. Ta tuli vaatama, kuidas me vendade Vasalemmadega lauatennist mängime. Ta töötas seal puhvetis. Ma võitsin kogu aeg ja ei pääsenud laua tagant välja. Pärast jätsin võitjaõiguse nooremale Vasalemmale ja läksin Mii juurde. Mii ütles mulle, et ma näitaksin talle spordiklubi teisi ruume ka — lauatennist mängiti keldrikorrusel. Viisin ta üles, seal oli väravpallitreening. Vaatasime rõdult veidi aega. Mii oli tagasihoidlik ja ajas minuga juttu. Läksime rõdu kõrvale sportlaste puhkeruumi. Puhkeruumil oli klaasist uks. Vöti oli seespool ees. Istusime diivanile. Tegime Miiga suitsu. Ta rääkis mulle, et on abielus. Mees on ohvitser, rahvuselt karjalane. Mii rääkis, et pulmaööl suitsetas mees viis paberossi «Belomor» ära. Siis näitas ta mulle oma passi, ta oli nädala aja eest saanud üheksateist-aastaseks. Rääkisin ka maast ja ilmast. Miil oli abielu mokas. Tal hakkasid isegi pisarad jooksuma. Tõmbasin tule maha ja panin ukse lukku. Rahustasin Miid, kuidas oskasin. Ta ütles, et ma meeldivat talle, ta olevat mind tihti siin näinud.

Sain temaga pool tundi olla. Siis tuli väravpallitreener puhkeruumi telefoniga helistama. Pidime ära minema. Läksime uuesti rõdule. Olime seal lippude varjus. Mii rääkis midagi uisutamisest ja hoidus mu embus-test eemale. Mii rääkis, et ta tahaks minuga talvel liuväljale uisutama minna, kui mängib muusika ja liuvälja keskel on ehetega kuusk. Küsisin, kas tal uisud on. Ta vastas, et pole. Peab laenutusest võtma. Pärast mängisin veel partii tennist. Alustasin viletsalt. Kaotasin Vasalemmale, pallinguvahetus oli üksteist: neli minu kahjuks. Otsustasin siis end

kokku võtta. Kogu aeg olin servinud vasakusse lauanurka, see mulle istus, kuigi Vasalemmal oli tugev eestkälööök, mida tasus karta. Nüüd tegin paar petteservi paremasse lauanurka, tõmbasin pallile vindid peale, pärast põrget pall planeeris ja lendas Vasalemmale kõhu alla. Vasalemm on kehv kaitsemängija, ta seisab alati lauale liiga ligidal. Sain neli punkti järjest. Pärast tegin kavala servi vasakule võrgu taha, pall riivas veidi laua külge ja hüppas kõrvale, Vasalemm niisugust servi ei oodanud, sealt tuli viies punkt. Varsti oli seis viisteist : viisteist ja hiljem ma võitsin. Olin Vasalemma löönud psühholoogilise relvaga. Poisid on üldiselt tugevad mängumehed. Sulepeahoidu reketi juures küll keegi ei kasuta, mina olen ainuke. Poisid ütlevad, et aasia stiil ei istu neile.

24. august

Söitsime ämmale appi heina tegema.

Küll on maal hea elu. Õhk on värske, süüa-juua külluses.

Joon aga muudkui sooja piima ja vitsutan sealihaga ning kanamune sisse.

Ämma heinamaa on mere ääres mäe peal. Suure hädaga oli ta saanud traktoristi, kes masinaga heina maha niitis. See oli põldhein, puha timut, hiirehernes ja punane ristik. Heina oli nagu lademes. Siin on head savipõhjaga maad.

Hein oli juba üle nädala aja maas lamanud. Korra oli vaid läbi kaa-rutatud. Tõin siis kolhoosist kaks hobust ja looreha. Looreha oli vana kobakas, paar piid oli puudu ja agregaat ei tõusnud üles, kui jalaga vajutasin, pidin käsikangiga tegutsema. Pärast lõunat hakkasin siis rii-suma. Ämm oli küll vastu, ütles, et puhkaksin, pool päeva läks ju sõidu peale. Vastasin, et las naine-lapsed puhkavad. Naine-lapsed jäidki siis koju sõstraid ja tikreid korjama, mina asusin töö kallale.

Hakkasime siis mööda mäekülge kolistades minema. Ühes käes olid mul kogu aeg ohjad, teisega vajutasin reha üles-alla. Hobune oli noor ja tugev. Valge nagu . . . ma ei tea, kes. Teise, musta, panin esialgu kõide. Korjasin rehaaluse ikka kõvasti heinu täis, enne kui üles tõtsin. Nii me läksime: kümme-kakskümmend meetrit — ja jälle suur kuhil maas. Saab hanguga paar korda ilusti võtta!

Päike põletas halastamatult. Mere poolt küll mingit tuult ei puhunud. Tööjärg nihkus aeglaselt. Aga hobusele ma asu ei andnud. Ise olin märg ja hobune oli valges vahus. Ülesmäge läks ta eriti vaevaliselt.

Mäelt avanes võimas vaade merele. Mõtlesin, et peaks siia suvila ehitama, kuid ämma juures on niigi kena olemine. Vaatasin selja taha. Heina oli siin juba mitme koorma jagu koos. Kuid tööd oli veel mitmeks tunniks. Ohjad hõõrusid peopesad punaseks. Taevas oli vaid mõni üksik pilveräbal. Need pilved olid nagu väejooksikud. Nad tulid hääletult, läk-

sid hääletult, see, kes taevasse ei vaadanud, ei teadnudki, et nad siin olid.

Tõmbasin hobusele ohjadega. Noor loom, las rabab! Selleks ta ongi ilma loodud. Mulle töö meeldis. Mulle meeldis isegi, kuidas higi voolas. Las aurub organismist viin ja nikotiin, mõtlesin ma. Öhtul paneb ämm jälle pekki pannile, mis nii elul viga. Hobune tegi üha suuremaid peatusi. Vaatasin kella. Olin juba kaks ja pool tundi vahetpidamata riisunud. See pidev mäkkeronimine oli hobuse päris läbi võtnud.

Lasksin ta lahti. Rakendasin musta reha ette. Valge hakkas kohe püherdama. Selge see, saab veel tiirud! Ega minu kätte või nii õrna looma usaldada.

Valge püherdas. Vaatasin, tal olid kabjad lõhki. Nüüd, kus jalad olid vastu taevast, oli see eriti hästi näha. Kabjad olid lõhki ja pragudes oli muld ja kõrred. Sellepärast ta nii vaevaliselt läks. Eks ta ole, maaelu, asfaltteesid pole, hobused on rautamata, kolhoosis vanade naiste hooldada, mööda mudaseid külavaheteid nad käivad, kus nad oma kapju peaksidki kulutama.

Otsustasin valgel pärast kabjad parajaks lõigata.

Riisusin mustaga. Kella kaheksaks öhtul olin töö lõpetanud. Viisin musta hobuse ja looreha kolhoosi ära. Valge viisin ämma juurde koju. Enne käisin veel meres ujumas. Ujusin poolde lahte, lainetust polnud ja vesi kandis hästi peal. Inimesi ümberringi ei olnud.

Küll ämmal oli hea meel, kui kuulis, et kogu hein on koos. Homme hakkame siis vedama. Valge hobune on palju toekam, sellega hakkame vedama, ütlesin ämmale. Suitsetasin. Naine oli minu jaoks sauna kütnud. Vaadake, milline hea naine mul on! Viha oli ka metsast valmis lõiganud. Täis mäng!

Käratasin ämmale, et otsigu pussid ja kirved lagedale. Hakkan valgel määral kapju lamedaks lõikama. Muidu ei ole tast homme töölooma.

Ämm tõi nüri seatapupussi ja kirve. Pidin ise kuuri minema ja vaatama, mis tööriistu seal äiast maha on jäänud. Leidsin juhuslikult üsna terava peitli. Võtsin ka haamri. Ämm hädaldas mu ümber nagu munas kana.

Hobune tõstis hästi jalga küll. Kuulekas loom! Tõstsin laudal ukse eest ära ja ajasin ämma tuppa. Kirusin kolhoosikorda. Poiss jooksis toast vaatama, mida ma teen. Tüdruku pani naine vist juba magama. Talutasin hobuse esijalgupidi mahapandud ukse peale. Hakkasin peitliga kabjääri ära taguma. Seda ei saanud ju palja maa peal teha. Peitel oli tõesti terav. Hobune oli seni vist nii piinal olnud, et laskis mul vabalt töötada. Poiss kartis, et löön lihast läbi. Seletasin poisile, kust liha alles peale hakkab. Saatsin ta tuppa suhkrut ja leiba tooma. Vaja hobusele anda. Ta on arusaaja loom ja tal on terviklik iseloom. Kurat! Lõin endal haamriga vastu sõrmi! Hobune astus uksest üle. Siis tuli poiss suhkruga. Hobune haaras mu peopesalt oma pehmete mokaadega tükkisuhkrut ja

leiba. Nüüd käskisin poisil kaevust vett organiseerida. Vaja hobune ära joota. Siis lõikasin ka tagumiste jalgade kabjad siledaks.

Naine tuli ütlemä, et olgu ma ettevaatlik, vaat, kui saan kabjaga vastu pead, ärgu ma ronigu hobuse alla, võõras loom! Vastasin, et kui saan, siis saan, see mu saatus, ja töötasin rahulikult edasi. Ütlesin talle, et hobuse nimi on Kiti. Rääkisin poisile, ise põlvili hobuse all, et kui hobusekabjatükke jäneserasvas leotada, siis söövad neid koerad. Minu vanaisa oli nii teinud, kui väikene oli. Siis, kui külas õnavargil oli käinud. Söötis selle maiusroa koertele sisse ja koerad olid päris vait, surid vaikselt ja tasaselt kõhuvallu.

Naine hakkas õiendama, et mis roppusi ma lapsele räägin.

Ütlesin naisele, et tulgu aidaku hobusel jalga paigal hoida, ma annaksin veel viimast lihvi... Naine sai pahaseks. Nii jäigi filigraanne töö tegemata. Aga hobune oli mulle niigi tänulik, seda oli ta näost näha. Ta hõõrus oma pead mu õla vastu. Ütlesin poisile, et kui hobusel aegajalt kapju ei piirata, siis võivad nad kasvada nii suurteks nagu lestad.

Nüüd tahtsid naised mind sööma või sauna, emba-kumba. Vastasin, et pole aega, vaja veel vanker üle vaadata, homme hommikul kell viis hakkame heinu vedama. Naised ütlesid, et ega nii ka ei maksa rabada, pime juba väljas, kell olevat kümme.

Läksin kuuri alla ja lükkasin vankri välja.

25. a u g u s t

Järgmise päeva lõunast hakkasime tõepoolest heinu vedama.

Sel õhtul sain ma üsna hilja magama. Lükkasin vankri kuuri alt välja ja kontrollisin, mida ta endast õieti kujutab. Et ta oli määrimata, see polnud mingi ime. Katsusin rattaid. Rataste jooks oli õige. Üks ratabest oli aga logu. Neli kodarat oli puudu ja ratta puuosa oli pehkinud, lükkasin sõrmega ja kodaratevahelised klotsid lagunesid laiali. Ülejäänud kodarad hoidusid küll rehvi külge, kuid rehvi ise oli jootekohast pragunenemas. Selline ratas poleks heinakoormat kannatanud. Või mine sa tea! Ämm ütles, et kuuri all on veel üks ratas. Läksime vaatama. Seal oli tõesti uus ratas. Ämm ütles, et sepp oli selle teinud neljakümne kaheksandal aastal ja seni on seisnud kasutamata. Otsustasin veel samal õhtul rattad ära vahetada.

Aga ma ei saanud vana ratast kuidagi ält ära. Ei olnud vastavat mutrivõtit. Mutter ratta otsas oli nii kõvasti assi küljes kinni, et kuidagimoodi ei andnud liikuma, keera kuhupoole tahad. Mutter oli lihtsalt aastate jooksul assi külge kinni roostetanud, arvasin ma. Ämm ütles, et mis seal ikka, vanasti tehti ju hea töö. Käisin kuuris ja otsisin meisli välja. Lõin meisliga mutri kantide pihta, aga ei mingit edu. Lõin paar kanti lamedaks ja siis jätsin selle kasutu töö järele. Tõin köögist paja ja laskisin autopaagist patta bensiini. Miks ma seda teen, küsisid ämm ja naine.

Ämm ütles, et kui ma paja ära rikun, mille sees ta siis seakartuleid keedab.

Tõin pajatäie bensiini vankri juurde, keerasin vankri küljeli, nii et assiots koos mutriga vedeliku sisse ulatus. Seletasin, et võib-olla öösel võtavad vindikeerud bensiini sisse, bensiinil on ju ülespürgimise jõud. Õlitatud mutter peab liikuma hakkama, eks hommikul näe!

Alles siis läksin sauna, ja pärast sauna jõin üksipäini ära suure klaasi-täie viina. Seda ma tegin küll lollisti, sest mul ei tulnud kohe uni.

Teisel hommikul ärkasin alles kella kaheteistkümne ajal. Mulle toodi kohv voodisse ja ma mõnulesin mõne hetke. Siis istusin perega autosse ja sõitsin mere äärde suplema.

Tagasi tulles vaatasin vankrit. Keerasin ta jälle õigesse asendisse ja proovisin mutrit lahti keerata. Ei mingit õnne! Vihastasin, ja...

— — —

Sõitsin kolhoosi traktorit otsima. Masinamehi ma siin ei tundnud, kuid mulle juhutati kätte, kus elab traktorist, kes kolhoosis heinu veab. Tal olevat järelkäruga masin.

Leidsin õige mehe üles. See oli juba vanem mees. Tal oli eilsest joomisest pea haige. Ei mäletanud isegi, kuhu ta eile traktori oli jätnud. Pakkusin talle viisteist rubla. Ütlesin, et mul on kodus viina. Traktorist kostis, et läheb juba tuleval nädalal siit põrgust ära Kasahstani uudismaadele, ilma vaatama ja raha teenima.

Mis siin pikalt lobiseda, läksime traktorit otsima, leidsime ta poe tagant võsast. Ostsin traktoristile poest õlut.

Siis läks tööks.

Ja juba ma olingi üleval koorma otsas. Heinu andsid mulle pikkade hangudega kätte traktorist ja ämm. Naine tõmbas riismeid kokku. Oli hästi palav päev. Pudelid olid meil heinamaal kaasas. Vahetevahel rüüpasime, traktorimootor kogu aeg käis, oli tuulevaikus.

Pärast tõmbasime koorma kõiega kokku, istusin traktoristi kõrvale kabiini ja algas sõit laudalaka poole, poolteist kilomeetrit maad läbi pori ja liiva, üle kivide ja kändude. Ja nii viis korda järjest. Higi voolas. Kui ma üleval heinu vastu võtsin, siis lausa leemendasin. Higi kattis mind paksu korrana nagu želee...

Vahepeal ronisime traktoristiga merre, pidasime võistlust, kes ujub enne esimese rüsavaiani, ja jälle tagasi töösse!

Õhtul hilja, enne sööki, läksin lakka magamisriideid paika panema. Lapsed tulid kaasa ja võtsid ka koera ühes. Algas mäng, kiljumine ja naer. Lakas oli mitu erineva kõrgusega virna, mul kästi jääda alumisele, kus oli trambitud hein, ja voodiriided laotati sinna maha. Viskasin end siruli, aga lapsed nõudsid, et ma nendega koos hullaksin. Mina ei tahtnud. Siis ronisid lapsed kõige kõrgema virna otsa ja hoiatasid, et kuule,

isa, ära end liiguta ja sule silmad. Sulgesin silmad ja lapsed hüppasid mulle mitme meetri kõrguselt kaksiratsa otsa. Nii et üks jalg jäi ühele poole mind, teine jalg teisele poole. Nad ei tahtnud, et ma haiget saan, kuid ometi ei olnud nad ettevaatlikud, langesid mulle jalgadele ja kõhule. Hakkasin naerma, see mäng tegi mulle nalja ja lapsed aina hüppasid. Möllamisel ei paistnudki lõppu tulevat. Mu voodiriided olid juba ammu ära sasiitud ja suu heinapepri täis. Iga kord andsin lastele laksu või tutistasin neid salkudest. Siis kästi mind veel kõhuli pöörata. Väike tüdruk vääratas õhus ning langes mulle valusasti ristluudele, kuid ma ei saanud kurjaks, vaid hakkasin hoopis kõhima. Koer haukus, mina köhisin läbi pisarate ja naerulagina ning lapsed läksid palju julgemaks, nad hüppasid juba virnalt alla kuidas juhtus, ja mina püüdsin neid väljasirutatud kätega. Lastel oli lõbus ja nende vaimustusel polnud otsa ega äärt. Hoiatasin, et nad suure varbaga mulle silma ei satuks, kuid nemad hakkasidki mulle hoolega just silma sihtima. Pidin enesekaitseks nende määrdunud jalataldadele kōdi tegema.

Veerand tunni pärast magasin õiglase und.

4. september

Vihma sajab. Istun autos ja sõidan lennuväljalt linna. Käisin naist lõunasse saatmas. Tal algas puhkus. Vihma sajab. On juba hilja, peaaegu videvik. Teelint läigib, kojamehed kraabivad esiklaasil. Tasakesi mängib autos ajaviitemuusika.

Me jõudsime lennujaama väga vara. Päeval olime veel maal, viisime lapsed sinna. Sõime lennujaama restoranis ja jutlesime. Praegu olen ma veidi kurbki. Seisin lennujaama avatud terrassil ja lehvitasin naisele, kui ta läks koos teiste reisijatega üle halli välja oma lennuki poole. Seal oli sadakond inimest. Olime maalt lilli toonud, naine ei tahtnud neid ühes võtta. Need jäid autosse. Lennuväljal oli tuuline ja kärarikas, taevast tumenes üha ja lennukites süüdati põlema tuhmid lambikesed nagu sootuled. Aeg-ajalt maandus või tõusis õhku mõni lennuk.

Mul ei olnud vihmavarju ja varsti lõdisesin külmast. Naine käskis mul end korralikult üleval pidada. Sama ütlesin mina talle. Lubasime teineteisele kirjutada.

Istusin autos ja kuulasin muusikat. Sõitsin aeglaselt ja minust kihutati mitmel korral mööda. Isegi veoautod kihutasid.

Vaatasin seal terrassil, kuidas naine kauges koos teiste reisijatega, kuni kadus lõpuks lennuki taha, sest siseneti tagantpoolt küljest. Naine oli mulle ütelnud, et läheksin kohe koju, kuid ma seisin ikka liikumatult. Muidugi ei näinud ma teda läbi ümmarguse lennukiakna, sest aknad olid väikesed ja minust kaugel. Pealegi oli meie vahel nõretav vihm ja lähenev pimedus, kuid ma ei viitsinud ka minema hakata.

Naine võib-olla ei teadnudki, et ma seal seisan, võib-olla polnud tema

koht akna ääres, aga võib-olla ta siiski nägi mind ja see pilt jääb talle kogu puhkuse ajaks silme ette, kuidas ma lõdisesin ja lehvitasin talle oma kinnastatud käega, endal krae üleval ja õlad kookus. Aga minu hingel oli veidi kurb. Ma ei ütelnud naisele hüvastijätuks midagi huvitavat, midagi kaalukat. Ometi oleks tahtnud öelda. Ja see seletamatu kurbus oli veel praegugi alles. Pärast jälgisin, kuidas lennuk hoovoturajale veeti, ja lehvitasin veel. Paljud inimesed lehvitasid koos minuga, ja ma ei teadnud, mille peale nemadki lootsid. Siis haagiti lennuk lahti. Seal ta seisis kauguses oma kolmel rattal ning tema propellerid hakkasid pöörlema. Veel üks minut. Siis sööstis ta minema ja oli peagi pilvedes, varjatuna minu ja ka kõikide teiste eest, kes teda pilguga saatsid.

Läksin siis autode parkimisplatsile, paar inimest soovisid kaasa sõita, kuid ma ei võtnud kedagi. Tahtsin üksi olla ja mõelda. Mult küsitakse tihti, miks ma nii tõsine olen, et kas ma pole õnnelik. Ei, ma olen õnnelik. Aga miks peaks õnnelik inimene lõbus olema? Mind ollakse valmis aitama hea sõnaga, kui ma ainult lõbus oleksin. Aga milline on see hea sõna, tahaksin ma teada? Elu kulgeb aeglaselt. Elu möödub. Kuigi inimene elab ise ja mitte keegi ei ela tema eest, jääb inimesele ikkagi mulje, et elu temast möödub. Elu möödub ja viib midagi kaasa. Ainult ta ei möödu nii, et kihutab inimesest ette, nagu need masinad siin maanteel, vaid vastupidi. Elu tuleb inimesele vastu ja möödub temast, jäädes talle seljataha. Ja elu haarab kaasa tänase päeva, eilse, kogu oleviku, viib inimese seljataha ja jääb sinna, et järjest kaugeneda. Midagi ei anna elu enam tagasi sellest, mis ta kord kaasa viinud. Mitte midagi. Aga mis siis, kui elu ei tule inimesele vastu? Inimene ruttab ettepoole, aga elu ei tule enam vastu, nagu poleks teda olemaski. Mõtlesingi parajasti sellest. Mõni inimene võib-olla ei märkagi elu. Tal pole lihtsalt elutunnetust. Või on tema nõudmised liiga suured, nii suured, et elu ei suuda neid rahuldada ja põgeneb inimese eest. Inimene tahaks elada, aga elu ei ole.

Nüüd oli mu naine juba ammu kõrgel taevas ja päike soojendas pilvede peal lennukit. Mina olin aga siin all ja sõitsin kuuekümnakilomeetrise tunnikiiirusega linna poole.

Ma ohkasin. Kuidas oli küll läinud elu! Kogu see elu, mida ma nii olin armastanud, ja kõik need inimesed, keda ma nii või naa olin armastanud. Surusin gaasipedaalile. Kust mina tean, kuidas inimene peaks elama! Seda on täiesti võimatu teada saada. Rammestus tükkis peale.

Varsti näitas spidomeetri skaala sada kilomeetrit. Kuid ma ei viitsinud kellegagi võidu ajama hakata, teadsin niigi, et vaevalt mind keegi lüüa suudab. Mul on reguleeritud mootor. Pidurdasin ja keerasin masina paremale poole tee kõrvale kuuseheki äärde. Suretasin mootori välja ja nõjatusin hetkeks seljataole. Taevas oli veel sama tume kui enne, kuid vihm oli vähemaks jäänud. Maanteel oli elav liiklus, autod sõitsid juba tuledega. Panin suitsu ette. Istmed nagisesid. Tõmbasin vaikides suitsu.

Mööda sõitsid tsisternauto ja «Ikarus». Kuuseheki tagant tuli mingi inimene nähtavale. Tal olid kummikud jalas ja ta valis ettevaatlikult, kuhu astuda. Kõikjal olid loigud. Ilm oli külm, rohi enam ei kasvanud, ta oli närtsinud ja maa ligi vajunud. Sügis tegi oma töö. Tulin autost välja. Lasksin mantlikrae alla, sest see takistas hingamist. Läksin kuuseheki taha. Siin oli suur puuviljaaed, mis laius kuni silmapiirini ja jätkus sealgi, naaldudes vastu ahenevat mäeveeru. Osa õunu ja pirne oli juba koristatud. Ronisin ettevaatlikult läbi traataia. Läksin ühe puu juurest teise juurde, kingad said mul mudaseks ja märjaks. Valvurit polnud näha. Rebisin okstelt mõned õunad. Kuid need polnud magusad. Pidin kaua otsima, enne kui leidsin kähara pirnipuu. Proovisin üht vilja, see lausa sulas suus. Kummardusin ja korjasin mõned pirnid maapinnalt, siis raputasin puud ja korjasin täis oma taskud ja põue. Pärast läksin auto juurde tagasi, aeglaselt, sest kiirustada polnud mul tõesti kuhugi. Mõne hetke isegi seisin ja kuulatasin ümbrusest kostvaid hääli. Oli saabusmas õhtu, hääled nõrgenesid. Istusin kiiresti autosse, et saada sooja.

Varsti olingi linnas. Sõitsin mööda ringteed, et mitte keskusesse sattuda. Ühe telefoniautomaadi juures peatusin. Pidin mitu minutit ootama, enne kui see vabanes. Seni sirvisin taskuraamatut, tagumistele lehekülgedele oli mul igasuguseid numbreid üles kirjutatud, nad ei seisa mul muidu peas.

Varsti kabiin vabanes. Astusin sisse ja telefonitoru lõua ning öla vahel hoides, käes taskuraamat, hakkasin proovima üht numbrit teise järel.

Olla kummaline kuu
keset kahklust ja kummelivälju
rännata raatmaade kohal ja otsida linnu
tõsiseid tõrvaseid linnu
kurbi kurgedeta külasid
suitseda saunakorstnatel
väriseda värskelt haavatud metsades

Olla kummaline kuu
kahvatult kaikuda kunsttuledesse
reeta ABC-de reaalsus ja sündida hämaras ikka ja uuesti
varjates varisemisohhtlikud keldrid
kusagil kuldsed kirikutornid
roomates rohumaadest pilvisse
võttes vägisi küsimärgi kuju.

Et mitte juua viina

Et mitte juua viina
ja lehada kusagil rentsliis lõhkise peaga
et mitte tegelda kergemeelsete naistega
ja mitte põhjustada autoavariisid
et mitte rääkida riigivastaseid anekdoote
ja kiruda kohalikke informatsiooniallikaid
tuleb soetada kollektsoone
kõik soetavad kollektsoone
kas koguda marke või tikutopsietikette
neid kogub iga lontrus ja koolipoiss
kas koguda õllekanne ja kostüüme
nende jaoks peavad olema massiivsed kapid
kas koguda krokodille ja alligaatoreid
naistuttavad kes kardavad hiiri võiksid minestada
kas koguda ajalehti ja reklaamplakateid
tuletõrjeinspektor võib trahvi teha
kas koguda konjaki- ja veinipudelite silte

võidaks sosistada et olen salajoodik
kui koguda nukke öeldakse et olen lapsearuga
kui koguda sõjaväe eraldusmärke peetaks mind militaristiks
kui koguda näitlejate pilte peetaks mind puberteediealiste
tüdrukute võrgutajaks
järelikult tuleb koguda ilmateateid
(neil on moraalsuse ja originaalsuse garantii)

Keskaeg. Palvetajad

Pühad loitsutuled. Küüslaugu- ja jasmiinilõhn.
Hardad palvetajad. Neitsi lihav ja noormees kõhn.
Taevas pillerkaaritab päike ja maa peal kõrtsmik,
nukralt iniseb veis ja kisendab rohumaalt kits.
Suitsu voolab märke. Suitsu voolab rohtunud orgu.
Silmad kaebavad tulle, peakondid laskuvad norgu.
Oja niriseb, roostest ja kividest kirju,
noormees põletab tähtraamatuid ja neitsi petlikke kirju.
Pühad loitsutuled. Küüslaugu- ja jasmiinilõhn.
Kusagil pilvel maailma luurav jumalapilk nagu mõhn.

Kolm Kiidjärve haikut

*

Vihmasahin on
öisel järvel. Nahkhiirte
varjudeta lend.

*

Vanasse paati
veereb järves peegelduv
täiskuu. Vaikne on.

*

Linalakk tüdruk
kingul kase all. Maantee.
Südasuvi. Tuul.

Alla ja üles*



illu võttis kingad ja sokid jalast ning pani põlluvahetee äärde nähtavale kohale. Maa oli paljaste jalgade all kuiv ja soe, päike oli jõudnud juba kaste kuivatada ning pontsakad võililled tegid naha randmest küünarnukini kollaseks, kui Villu kummardus ja libistas käe üle rohu.

Võililled kasvasid õis õie kõrval. Kaugemal sulasid heledad läätsed kolmeks triibuks — rattajälgede vahel ja kahel pool vastu orast. Vaip kadus künka taha. Maa tuli nähtavale uuesti alles kaugel teispool jõeorgu sinakana ja virvendavana, ilma lilledeta. Villu teadis vägagi hästi, et võililled on umbrohi, ja milline veel, aga midagi polnud teha — need päevad, kus maa muutus õitest kollaseks, olid justkui pühad.

Kahel pool teed algasid põllud. Näpukõrgune, alles võsumata ja alles lillakas oras. «Nagu sündinud varss, muudab veel karva,» mõtles Villu. Kuivanud, pragusid täis maa. Villu põlvitas maha ja kitkus pikliku lehekese üles. Niru juurehakatisega tera oli kuiv ja krimpsus. «Teral pole enam võimu, teral pole enam võimu,» ümises ta vanaäiti suust kuulnud lauset.

Ettevaatlikult astus Villu põllule. Tänavu oli ta saanud vähe palja-jalu käia, ilmad alles läksid soojaks, jalapõhjad olid veel õhukesed ja iga mullamügerik, isegi oraseleht oli läbi naha selgesti tunda. Villu mõtles, et õhuke nahk peaks lõhkuma vähem orast kui paks, kindlasti palju vähem kui kõva kingatald. Sellise kuivaga hakkaks katkitallatud taim vaevalt enam uuesti kasvama.

Esmalt tõstis ta aluselt maha kerge musta plastmasstoru, viis harkjalad uude ritta, tuli tagasi ja kandis toru järele. Nii tuli teha kaheksakümmend korda, ja et ta ei tahtnud tööle kulutada rohkem kui tunni, vaatas ta kogu aeg kella ja kui jäi ajast maha, siis vahepeal jooksis.

Pump seisis kraavidest läbilõigatud luhal päris jõe ääres. Villu tiris voldilise toru veest välja. Mustaks vettinud puutükid ja rohelised limased vesikasvud olid põimunud traatide vahele. Villu kiskus nad ära ja loopis allavoolu, laskis seejärel vooliku tagasi, timmis selle aga kõiega nii, et korv enam ei ulatunud jõe sogase põhjani, et ta jälle ei korjaks sodi ega ummistuks. Siis avas lülituskapi ning märkis üles voolumõõtja numbri. Hetke kõhkles ta, enne kui käsi puudutas lülitit. Elektrivärki

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja ajakirja «Looming» 1969. a. novellivõistlusel äramärgitud töö.

polnud ta elus kunagi eriti armastanud, või oli see ehk kartus tundmatusks jäänud asja ees.

Naks — osutitaolise lülitiga, ning voolik veest kuni pumbani liigutas end. Mootor töötas vaikselt. Võis aimata, kuidas vesi jõudis pumpa, nüüd on ta põllu poole minemas, ja nüüd löövad esimesed piisad õhus särama. Mõnest kohast vaadates kooldub päikese käes pritsiva vee kohale vikerkäär. Täna ei leidnud Villu õiget kohta üles, ehkki käis mitu korda edasi-tagasi ja heitis paaril korral pikali. Kuid sellest hoolimata oli terve hommikupool märki läinud.

Üle helesinise taeva kaardus paar laia hõredat pilvetriipu. Soe tuul kandis luhalt kaskede lõhna. Kedagi ei olnud näha. Villu läks tagasi üle põllu, laulis valjusti ning oleks peaaegu maha unustanud valge nailon-särgi. Ta toppis särgi selga, ümises ja mõtles, et ka kingad... jaa, ka kingad tuleb kaasa võtta, laulis ta jälle valjusti.

Esimene asi, mis koduõel silma torkas, oli neljatuleline sinine «Moskviťš». Äh, Raul. Kas üksinda? Vaevalt. Muidugi mitte üksinda. Villu jäi seisma värava juurde, kingad kaenlas, ning vaatas sõpra, kes tuli talle naerusui vastu, parem käsi pikalt ees ja vasakuga surus tagant punase džempriga tüdrukut, kellel oli seljas lühike valge seelikutrapets, väga lühike, mistõttu puiklev tüdruk meenutas sälgu või nagu sirutaks ta end kogu aeg millegi hästi kõrgelasuva järele.

Tüdruk väristas õlgu, naeratas, ulatas tervituseks sõrmed, tegi kniksu, naeratas veel kord ja ütles: «Kersti.»

Villu sirutas käe, kingad kukkusid muidugi maha.

«Seal ei ole minu arvates midagi huvitavat. Lähme parem ujuma,» pakkus Villu. «Pärast on kõht täis, siis enam ei saa.» Tal puudus tahtmine näidata neile lauta. Mida seal näidata. Vasikad on mõnusad loomad, kuid nad peavad juba enne meeldima, enne nägemist.

«Ma tahan. Ma palun! Tõepoolest tahan! Ma pole elu sees veel laudas käinud,» ütles Kersti. «Kui ma täna ei saa, siis vist enam mitte kunagi. Ujuma me ei jõua, Raul peab kell üksteist linnas olema.»

Villu vandus mõttes. «Noh, hüva,» nõustus ta nagu krimpsutades, kõhatas ärritusetombu suhu ja pidi tükk aega passima, enne kui sai selle tähelepandamatult maha süljata.

Lame pikk hoone, katusel jämedad, tuuleveskeid meenutavad puukorstnad, seisis eemal, teistest hoonetest kaugemal. Tee oli tuhkhall. Paksus tolmukihis vedeles kuivanud sõnnikukamakaid.

«Kirjutatakse, et maal on kõik laudateed asfalteeritud,» lausus Raul mittemidagiütleva häälega.

«Nagu näed, kõik ei ole.»

Uksel lõi ninna terav virtsalõhn. Ruum ise oli haisu kohta liiga suur ja valge. Pikk hoone, kõik üksainus ruum. Ei, lõpus, tagaseinas, on mitu väiksemat ust, mis vist ei vii kohe välja. Aknad lubjapritsmetest matid.

Suur ruum, kõik haisu täis. Ja traatvõrede taga — issand, kui palju vasikaid!

Kersti hakkas kartma, et riided imuvad laudalõhnast läbi. Ta surus nina vastu õlga. Ei, džempril oli ikka veel tema oma lõhn. Ta vaatas hoolikalt jalgade ette, et mitte kingi ära määrida. Õnneks oli vahekäik puhas. Riided saab hiljem tuulduma panna.

Villu jäi seisma, pöördus ümber ja silmitses külalisi.

«Niisugune ongi . . . , mida te näha tahtsite.»

Terve majatäis vasikaid, kas lehma- või pullihakatise, seda vahet ei suutnud Kersti teha, kuigi püüdis vaadata. Elukad sagisid ja nügisid üksteist vastu võret ning ajasid kaelu õieli.

«Ma tahaksin neid puudutada . . . Kas võib?»

«Muidugi võib. Nad ei tee midagi.»

Kersti pani näpud traatvõre vahelt läbi. Vasika nina oli külm, niiske ja selle peal oli kare muster nagu sõduri kirsasäärikul. Ta tahtis looma katsuda veel kaelast või kõrvast, vasikas aga liigutas pead ja nilpsas keelega sõrmi. Tüdruk kiljatas ja tõmbas käe tagasi.

«Tahab imeda,» ütles Villu. «Nad on ju ilma mammadeta.» Ta torkas käe looma nina juurde. Vasikas haaras näpud suhu ja hakkas kaela vappudes lutsima.

Kersti vaatas seda pilti pärani silmi. Raul läks mööda vahekäiku edasi ja tõmbas küüntega vastu traatvõret.

Villu loputas kraani all käsi, raputas veetilku maha ning puhkis mornilt iga löögi juures. Alles siis, kui tüdruk teda müksas, märkas Villu, et kuivatamiseks pakuti väikest õhukest taskurätikut. See oli pitsiline ning jättis kätele hinnalise seebi või lõhnaõli lõhna. Kersti seisis lähedal, ta nägu oli sile nagu äsjaabiellunud. Sile, ja nahapind paistis veidi läbi. Oleks tahtnud libistada korraks näpuotstega üle tüdruku näo. Ta nägi juba kahvatut laiku, mis oleks tekkinud puudutusest. Villu tõstis eba-levalt, sobivat põhjust leidmata, käed oma näo juurde ja tundis uuesti lõhna, mis jäi võõrast taskurätikust.

Täissuutsetatud kabinetis jäi vaikseks. Esimees vaatas korraks kõiki üle prillide ja laskis siis pilgu alla, nii et paksud raamid varjasid silmi. Pealinna mees kritseldab seal midagi omaette, nagu ei oleks enam tema asigi. Kerge on öelda — ei saa, ei ole vahendeid. Omad mehed on samuti parajad — küsida neli korda vähem! Alles nüüd, kus pildid on laual . . . kuramuse ilus mõte siiski — lava käib ringi nagu soovid. Ja alla ja üles. Mängi siis või karusselli. Saab olema lava, nagu olema peab. Saab olema. Saaks . . . Ei tea, mida ta küll kritseldab? Päevitanud mehed seal pealinnas. Ilusti ära päevitanud juba, suve pole veel ollagi. Eks pealinnas peagi korralik välja nägema. Ikkagi esindavad meid kõiki . . . Rahakott on nende käes ja hoiavad seda . . . Oma rahakotti sa nii väga ei hoiagi, seltsimees Aabner. Tuletak õige meelde . . . äkitselt olen mina

sind ka aidanud...? Aita siis täna mind. Ehk värskendaks mälu... Mis kuramuse bankett see oli, kui sa vahepeal käisid ühele kenale külalisele taksoga öist linna näitamas? Käisid näitamas, aga pärast polnud tüdrukul enam ühte kinga. Jaa. Ei tea, kes sulle oma sohvi andis, et kinga otsida? Kes pärast vait oli, kui king üles leiti? Sinu ametikohal juba taolist asja ei kingita. Olete seal kõik üksteise peale kadedad. Kui kellegi võimalik on, sikutab kohe hõlmast. Oled oma õnneks siiski töörabaja, ja peakolu pole sul ka halb. Või hoiab sind su kitsidus? Kummaline mees oled siiski — plikaga sõidad oma raha eest kaks tundi mööda ringrada, siin aga... Nii sa kaugele ei jõua. Ole ikka vastupidi... nii nagu teised. Nii nagu enamik. Oled veel noor mees ega tea, kuivõrd ohtlik on erineda teistest omasugustest. Mis? Mis sa ütlesid? Mis järjekord?

Raul vaatas järgemööda kõiki mehi. Mornid näod. Mornid mehed siin jõukas maanurgas. Mornid mehed pandud siinkandis kultuurikandjateks. Kuid kes küsis algul ainult sada kümme tuhat? Mina või, et nüüd solvatuid mängite? Oma raha rehkendate kindlasti kodus naise nina all ettepidi ja tahapidi, siin aga on kolmsada tuhat nagu nohu. Sa, lilla lipsusõlm, ütlesid tegelikult sugugi mitte halvasti — seasitast ei tehta kultuuri, raha on vaja. Küllap sa homme räägid üle teatri, et küll ma talle väänasin, esimehe enda kabinetis väänasin, nii et kahvatas. Kas sa seda ka räägid, et ei osanud kolme arvu kokku liita? Tulid siia nagu kohtamisele, käed taskus ja pea tuliseid mõtteid täis. Tunnen sinusuguseid, ega ma ilmaasjata endale eile selgeks ei teinud, mida sina täna rääkida tahaksid. Sina nõuad, aga mida, seda vaatame minu paberitest. Nii kukkus välja. Jah?

Seasitast ei tehta kultuuri...

Kuidas sulle siiski natukenegi kaasa aidata? A — kuuskümmend... B — sada kümme... C... D...

«Nähtavasti tuleb muuta ehitusjärjekorda. Alustame C-st. Teiste sõnadega — lavast. Tänavu teeksite lava. A, B ja D lükkame teise järjekorda...»

Lilla lipsuga mees muutus näost tumepunaseks: «Teile on need nähtavasti ainult aa-bee-dee, teatritele aga... Ükskõik, kes vähegi teatrit tunneks, teab, et ilma... et just need aa-bee, et need just ongi...»

Raul (mõttes): «Kui jumal tahab karistada, siis võtab kõigepealt aru peast. Sulle peaks vist kirjalikult teatama, et selle, millela elada ei saa, põhjendab ka sinusugune ära, kui ükskord lava valmis. Sa viimane loll. Ja mina olen ka loll. Aitan sind. Kelle vastu? Iseene vastu. Oleme ühtemoodi, mõlemad võitleme iseenda vastu. Ühtemoodi. Ainult ma ei kannata meeste küljes lillat värvi.»

Väljas tänaval ei saanud arugi, et aeg oli edasi läinud. Ikka sama-sugune hele päev, heledad majad, üleval vallide otsas ordulossi heledad

paemüürid. Mäest alla oli kerge astuda. Raul tundis ära linnamuuseumi hoone, kus kunagi sai harduses maale vaadatud. Madalas puumajas peen restoran. Kas võtta üks klaas?

Teised masinad olid ära sõitnud ja auto paistis kohe, kui Raul turuplatsile jõudis. Igavene suur plats, ja mida turuhoone järsku meenutab? Vist kodanlikul ajal ehitatud õlivabrikut. Matsakam, kuid väljak tõuseb sinnapoole ja see tõstab hoonet. Ilus avar väljak. Tuttav. Punane telliskivimaja platsi serval on samuti tuttav. Siin sai viina tellitud ja pärast koolis sellega hoobeldud.

Raul läks üle platsi ajalehekioski juurde. Lehed olid otsas. Köhn, habetunud, värvilaigulistes riietes mees küsis viieteistkopikalist. Kusagil lähedal peaks olema peldik. Õige. Turuhoone taga.

Plastmasskraan pritsis vee varrukatele ja pükstele lehvikutaoliselt laiali. Värvilaigulistes riietes mees tuli uksest sisse. Nad teretasid. Mis siis ikka — nüüd juba tuttavad. Raul raputas kätelt ja riietelt veetilku ära, vaatas korraks portfelli, mis oli aknalaual, ja talle tuli meelde, et käterätik on autos.

«Milleks teil viieteistkopikalist vaja oli?»

«Ölle jaoks.»

«Sellest jääb väheseks.»

«Teiselt saan kümnelise.»

«Miks mitte kohe minult?»

Mees naeratas väsinult.

«Terve kannu jagu korruga ei anna keegi. Sina oled eemalt kümneline, sedagi nii pooleldi. Kümme annad, viisteist mitte. Lähedalt paistad . . . Lähedal mõtlesin ümber.»

Märg käsi ei taha taskusse libiseda ega sealt välja tulla. Alati on käterätik portfellis, ainult mitte täna. Halb komme — kanda raha tagataskus. Mees noogutab tõsiselt, ilma tänulikkuseta, justkui saaks võla tagasi. Mis võla — see, kes võlga tagasi maksab, näeb kõige rõõmsamat nägu.

Kioski juures jõi Raul pudeli «Värskat». Maalrimees tõi järele mahaunustatud portfelli. Siis sõitis Raul veel tükk aega mõttetult ringi, enne kui suutis maha jätta selle vana väikese linna kitsad tänavad ja punased telliskivimajad.

Kumer maantee laskus mäest alla paisjärve tammile. Paremale jäi servist tihedalt roogu kasvanud piklik järv, teisele poole madal, hilja-aegu kuivendatud soo, mis värskelt aetud mustendavate kraavide ja kannuhunnikutega näis troostituvõitu. Suur lahmakas maad võsast, kividest ja kiduratest puudest lagedaks tehtud. Ta ei olnud veel põld ega ka enam soo.

«Teil on siin nii ilus,» ütles Kersti ujedalt ja puudutas Villut kogemata õlaga. «Teil on siin nii puhas õhk.»

Raul naeris ja painutas tüdrukut kehast.

«Mis su linnaõhul häda. Omal on tööl kliimaseadmed. Aasta läbi kogu aeg sama temperatuur ja niiskus.»

Kersti mõtles oma ilusale moodsale tööruumile, kus täiesti puudus tolm ja kus iga värv oli valitud teaduslikult ning tõstis töömeeleolu. Et aknad puudusid, siis tänavamüra ei seganud ja vahel ei teadnudki, mis ilm väljas oli. Ning helendav lagi, mille spekter pidi olema täpselt päevavalgus.

«Selles vist viga ongi, et kogu aeg on sama temperatuur ja niiskus,» mõtles tüdruk kurvalt.

«Lähme edasi, jahe hakkab seistes,» ütles ta kinniselt. Nad olid jäänud suure puu varju. Lopsakad oksad varjasid päikest, mis läbi lehtede pais-tis küll suurem, kuid ei soojendanud.

Silla juures sulistas vees paarkümmend poissi. Nad olid teab kust ära tassinud hea punaseks värvitud redeli, selle silla käsipuu vastu toetanud ja ronisid nüüd vee kohale viimase pulga peale ning hüppasid sealt järve. Järgmine jõngermann istus sel ajal keset teed redeli teises otsas vastukaaluks.

Kolm lähenevat täiskasvanut oli uudis. Tüdruk või naine, kes kõndis agronoomi ja vööra mehe vahel, oli justkui poiss, lühikeste juustega poiss. Mõnel suurel poisil on juuksed palju pikemad. Vööras mees oli sama pikk kui agronoom, ainult õlgadest kitsam ja hästi pruun. Agro-noom kandis käes pika läikiva antenniga raadiot.

Ainult hetke kestis vaikus. Kohe elavnesid poisid uuesti. Üks neist, kes seisis sillal, karjus alla, et kuradi matsid, tulge hüppetorni hoidma. Seejärel ronisid kõik robinal veest välja, surusid redelit nelja-viiekesi, vaidlesid, kes pääseb järgmisena hüppama, ronisid üles ja lendasid sealt, pea ees, püksid rebadel, järve tagasi.

«Kui palju on teil ometi poisse ja mitte ühtegi tüdrukut!» imestas Kersti. Ta kummardus rinnuli üle käsipuu. Jalad tõusid õhku, käsipuu rõhus tugevasti. Otse silla ees oli vesi sügav ja tume, muutus aga üle prussi voolates läbipaistvaks ja konarustest jutliseks. Kersti vaatas oma peegeldust veel. Lainetus tuli ja pani kujutuse virvendama. Kersti tundis, et keegi puudutas teda tagantpoolt. Ta laskus tagasi maha ja mõtles järve poole vaadates, kumb meestest seisis ta selja taga, läks siis pead pööramata alla vee äärde, raputas kannata rannakinga jalast ning torkas varbad vette.

«Kas vesi on soe?» küsis ta kõige lähemalt jõnglaselt, kes just pinnale ilmus. Too tõmbas pihkudega lahtise vee silmadelt ära ja vastas kõr-vale vaatamata: «Hästi soe!» Torkas käed linnunokana lõua ette, kõhetud õlanukid ja rangluud tõusid kehast välja — ning poiss kadus uuesti.

Kersti libistas valge froteekitli hunnikusse maha. Villu ei teadnud, et seal all oli kohe supeltrikoo ja ta hingamine läks rütmist välja. Ta oli kade Raulile, kes ilmselt tundis tüdruku riietuse ja keha kõiki detaile.

Ta vaatas Kerstile järele, kuni veepinnal oli vaid sinine ujumismüts. Siis taipas, et oli kaotanud enesekontrolli ja pöördus võpatades Rauli poole. Sõber uuristas kinganinaga maad, tõstis kohe pilgu ja ütles lõbusalt: «Lähme ka ujuma!»

Kaugemal vesi ahenes. Kahelt poolt lähenes tihe roheline pilliroog, ääres vesirooside laiad lehed. Kersti mõtles algul, et päike helgib lehtede vahelt vastu, kuid päike oli selja taga. Ta vaatas üle öla, kaks jõnglast saatsid teda truusti.

— Kas need on tõepoolest vesiroosid? — Jaa. — Uskumatu! Nii vara? — Siin on nad alati hirmus vara. — Kas siin on sügav? — Teile üle pea ja täitsa mudane põhi. — Ma tahan vesiroose saada!

Ta ujus pilliroole lähemale, kuid hakkas kartma, et taimed riivavad vee all ta keha, et pikad väädid võivad mähkuda ümber ta käte ning jalgade ja alla mudasesse põhja tõmmata. Vesi oli nii tume, et ei näinud isegi omaenda käsi. «Ei tea, kas see panebki vesiroosid kasvama,» mõtles Kersti. «Tooge mulle ise mõned!» hüüdis ta paluvalt. «Tooge mulle, poisid! Kuulete või?»

Vesi oli varajase aja kohta juba tõepoolest soe. Mehed ujusid mööda tuulevaikset järve, proovisid isegi poiste hüppetorni, mis hakkas nende all ohtlikult ragisema, ja mõnulesid järves veel pikka aega.

Kersti istus kaldal, kaks pikka, helerohelise siugja varrega vesiroosi lamasid rohul. Poisid kükitasid ta kõrval ja kruttisid raadiot.

«Kas see on teie oma?»

«Jah.»

«Palju see maksis?»

«Ma ei tea,» vastas Kersti surutud häälega. Ta punastas, endale tundus, et üle terve keha. Ta võttis lille, tõstis selle näo ette, justkui nuusutaks, ehkki vesiroosil ei ole peaaegu mingit lõhna. Varre limane ots puudutas jalga. «Ma tean küll, aga ei tule kohe meelde.»

«Toivol on nii väike,» ütles teistest pikem poisivolask ja hoidis peopesi teineteisest poole vaksa kaugusel. «Maksis nelikümmend kolm rubla.»

Väike punapea, kes lilled oli toonud, kükitas Kersti kõrval ja puudutas salaja tüdruku juukseid. «Sada viiskümmend rubla,» ütles ta sosinal.

«Sada viiskümmend rubla jah!» ütles Kersti rõõmsalt naeratades. «Nüüd tuli meelde!» Ta kallutas end tänutäheks punapea poole, muutus aga kohe tõsiseks ning tõmbas kittelkleidi tugevasti ümber jalgade.

Mehed tulid veest välja. Nad näisid olevat suurepärasest tujus.

Taevaserv helendas juba tugevasti. Pea kohal lõpmatuses oli näha üksikuid tähti, nii palju kui katuseserv üles vaadata laskis. Öhtul joodud viinast käisid külmavärinad üle keha. Nagu sel puhul ikka, ei tahtnud Villu magama heita. Ta jalutas ringi vähemalt tunni, ja istus nüüd trepil. Ta mõtles, kas Raul magab. Kindlasti magab, käsi ümber tüdruku, veidi üleolevalt, nagu ta kõike teeb.

Masin seisis kaevu juures. Päeval oli ta tumesinine, nüüd must. Mõru kadedus vaevas. Tähed ülal kustusid üksteise järel. Katuse kohal peaks neid veel küll olema, ikka tihedamalt kuni alla välja. Kuid tähed jäid hoone varju ja Villul puudus tahtmine üles tõusta, et neid vaatama minna. «Milleks tuli Raul siia? Mida mina passin?»

Ärritunult tõusis ta trepilt üles ning pidi nurgal jalust maha jooksma valges kitlis kuju. Kersti oli samuti ehmatanud, ent ei püüdnudki seda varjata.

«Ma mõtlesin, et te juba magate,» ütles Villu.

«Mina samuti,» vastas Kersti hingeldades, ja et teda rahustada, pigistas Villu ta õlgu. Need olid kõhnad, andsid käele järele ja tüdruku süda tagus vastu õlaluid.

«Ma vist ehmatasin teid väga?»

«Natukene jah. Tegelikult ma hakkasin kartma juba seal . . . väljal või veel varengi. Mitte palju. Teie vist ei karda kunagi?»

Villu ümises eitavalt.

«Ega mina ka tavaliselt üksinda ei karda. Ma kardan siis, kui olen üksinda ja kui keegi tuleb,» ütles Kersti veidi löödult, et ei osanud mõtteid varjata.

«Ega keegi ei tulnud?»

«Ei . . . Kuid ümber oli imelikult vaikne. Pinevil. Nagu oleks keegi mu lähedal, aga mina ei näe. Te ei saa aru,» püüdis ta lõpetada avameelsusehoogu. «Kõik oli hämar ja võõras. Kas teil sigarette on?»

Tagataskust tuli välja määrdunud pakk, istumisest lömmis. Tsellofaan oli ära. Villul oli ebamugav ja ta mõtles, et tagatasku ei ole suitsudele sobiv koht, vähemalt mitte täna. Ta silus paberit, koputas pakki, kuid kõveraks paindunud sigarette tuli ükshaaval välja rebida. Kersti muutus juba kannatamatuks.

«Miks me seisame?»

Veidi aega suitsetasid nad trepil istudes vaikides. Siis pani Kersti üleskoolutatud sõrmedega peo mehe käerandme lähedusse, nii et peo soojus oli tunda.

«Teil on hästi suured käed.»

Villu ei osanud midagi vastata.

«Suured ja karvased. Kui ma teid hommikul nägin, siis tegi see mulle nalja. Te seisite paljajalu, kingad kaenlas. Olite oma pikkade kätega natuke . . . gorilla moodi.» Kersti vaatas silmanurgast meest.

«Aga nüüd?» küsis Villu kähinal.

«Kuidas — nüüd?»

«Kas nüüd teeb veel nalja?»

Kersti suitsetas ja vaatas autot.

«Ei, enam ei tee.»

Villu pani käe Kersti õlale. Muud midagi. Muud mitte midagi.

Õuele jäänud auto urahtas, mootor hakkas suurte tuuridega tööle ja kohe liikus masin edasi otse trepelistujate poole. Aga rooli taga polnud kedagi. Kersti kiskus enda lahti ja hakkas karjuma. Issand, nüüd sõidab lõmaks!

Auto lähenes ja lähenes ning inimestest alles meetri kaugusel käändus järsult kõrvale, nii et rattad kündsid muru sisse vao ja loopisid muda üles. Pidurid kääksusid ja Raul kergitas oma sõbraliku näo akende kohale. Ta tõstis tervituseks kaks sõrme.

«Ma sõidan veel korra viina järele.»

Muud midagi.

Auto võttis juba õue peal kiirust ja kadus, jahe tuulepööris kannul.

«Ta on niisugune... imelik... vahel,» ütles Kersti värisedes. «Ma kardan teda siis. Praegu on teda võimatu peatada.»

«Kust ta öösel võõras kohas viina saab?»

«Tema? Ta saab öösel kõike, mida tahab.» Kersti pöördus mehe poole, vaatas teda suurte ehmunud silmadega, aga ega ta Villut küll ei näinud. «Kõige hirmsam on siis, kui ta enam ei taha. Kui ta enam mitte midagi ei taha.»

Raul peatas auto tükk maad enne silda. Ta lükkas ukse lahti, jahe niiske hommikuõhk tungis kabiini. Raul tõusis ja tegi auto kõrval mõned katkendid kunagi õpitud VTK kohustuslikest harjutustest, kuid külma värinad ei lakanud. Ta jalutas aegamisi silla poole ja trummeldas näppudega valgeid teepiirdeposte.

Oli täiesti valge. Udust ulatusid välja suured topid ja muutusid puude latvades nähtavateks. Punane redel rippus silla all konksude otsas. «See on poistel nähtavasti päris alaline hüppetorn. Kindlasti laskub udu alla ja tuleb jälle ilus päikesepaisteline päev,» mõtles Raul. Veest õhkus sooja. Siin-seal kerkisid pinnale sõõrid. Kaugemal roostikus oli kuulda partide pladistamist.

Kaugushüppajana samme lugedes läks Raul tagasi auto juurde. Ta võttis tagaistmelt portfelli ja avas selle. Seest lõi vastu viinalõhn. «Lekivad,» ütles ta nägu krimpsutades ja proovis küünega plekk-korke vastu klaasi murda, kuid sai aru, et see on tulutu. Ta võttis armatuurlauast lameda paki ja rullis mõlemale pudelile katte peale. Kumm liibus tugevasti vastu klaasi. «Nii. Nüüd on korras. Need peavad hästi,» mõtles ta rahuldatult, istus masinasse ja lülitas ettevaatlikult, kangi ainult paitades, esimese käigu sisse. Auto hakkas liikuma. Ruttu teine. Mootor ulus. Ruttu kolmas käik, rohkem ei jõua! Otse silla ees keeras ta järsult rooli, midagi käunus ja auto sõitis kahe helendava tulba vahelt läbi, lendas kaares läbi õhu ja kadus hetke pärast vee alla.

Oleks nagu isetegevuslik näitelava.

(Autoinspektori kabinet. Ruumis on suur kirjutuslaud, sellel tühi pooleliitrine. Laua taga tool, selle taga suur aken. Kirjutuslaua ees on teine, madalam laud. Paremal uks. Kulissid on tapetseeritud, veidi kulunud, neid on kasutatud enne teistes näidendites. Autoinspektor (edaspidi ka A. I.) istub kirjutuslaua taga pöörataval toolil seljaga akna poole. Väiksema laua taga paremal istub Ühiskondlik Autoinspektor (edaspidi Ü. A. I. või Ühiskondlik), vasakul valges kitlis Närviarst, käes närviarsti käsiraamat. Aknast on näha pantomiim: õuel lükkavad mehed üksteise ergutushüüete saatel kujutletavat sõiduautot käima. Võib olla ka pärisauto, sel juhul mõni ennesõjaaegne välismaa mark, igavene logu, näiteks «Mercedes». Mäng ei laabu algul eriti hästi, esineb üksikuid puudusi.)

Autoinspektor: Mul on kõik selge. Ebaselge on ainult seesamane... lugu... nendega.

Ü. A. I. (vaatab A. I-le ustavalt otsa, kiirustades): Minul samuti.

A. I.: Mis asi — samuti?

Ü. A. I. (kohmetades): Noh... seesamane... ebaselge.

(Uksest tuleb sisse Raul. Kuna ta tuleb enne õiget aega, ei pöörata talle tähelepanu. Raulil on näol löögijalg, mis on ehtne. Arvatavasti tuleb selleks sama päeva hommikul või eelmisel päeval lüüa näitlejat.)

Autoinspektor: Kas kutsume ta sisse?

Ü. A. I.: Jah. (Röögatab ukse poole, vaatab Raulist mööda.) Kodanik Aabner! Tulge sisse!

Raul: Tervist.

(Istujad noogutavad tervituseks, ei näita tema vastu aga erilist poolehoidu üles, sest tegemist on ikkagi uuritavaga, kes võib osutada kes teab missuguseks süüdlaseks.)

A. I.: Istuge, palun.

(Vaba tooli pole ja Raul jääb püsti. Lava taga hääli, kellegi käsi sirutab aknast sisse tooli, mille jalg riivab Autoinspektorit, kes sosinal): Siin on ruut ees, tola! (Võtab siiski tooli, ulatab üle laua Raulile. (Ikka sosinal): Istu! Küll on oinad. (Valjusti.) Kas teie, kodanik Aabner, Raul, Jaagu poeg, väidate ikka veel, et tõmbasite need asjandused niisama, ilma erilise põhjusega, pudelitele peale?

Raul: Kuidas ilma põhjusega? Mitu korda ma olen öelnud — sellepärast, et vett ei läheks sisse.

Ü. A. I. (targalt naeratades): Aga miks te ei kasutanud midagi muud?

Raul: Mida — muud?

Ü. A. I.: Näiteks spetsiaalseid sulgureid, või noh, isegi (lööb käega ülevalt alla, mängides hoogsalt) lapselutte!

Raul (segaduses, kobamisi): Ma ei teagi, kas toodetakse spetsiaalseid sulgureid, mis taolisel juhul... aitaksid...

Ü. A. I. (peale käies, hoides initsiatiivi enda käes): Kindlasti toodetakse! Aga lutte?

Raul: Lutte polnud kaasas. Tõepoolest ei olnud! Kas lutt üldse lähebki pudelile peale?

Ü. A. I.: Nüüd — vaadake!

(Võtab taskust luti ja tõmbab selle vasaku käega, ilma igasuguse vaevata, pooleliitrielse otsa, kuhu see jääb triksis püsti kuni mängu lõpuni. Tardub hetkeks võidurõõmust, oma ümbrust kuulmata-nägemata. Närviarst lappab ärritunult käsiraamatut. A. I. on end tooliga ringi keeranud ja vaatab aknast välja.)

A. I.: Näete, auto ei lähe käima. Kutsuvad appi. (Närviarst ja Ü. A. I. ära.)

A. I. (aeglaselt, pingutusega): Nii et teie ei mõelnud nendega... tegelikult mitte midagi erilist? Tõtt öelda, ega see kõige sobivam vahend ei olnud.

Raul: Ma ei mõelnud tookord midagi. Ainult naljakas hakkas. Sõida tükk maad linna ja tagasi, ning järsku heast-paremast...

(Õuel läheb auto valju mürtsumisega käima. Uksest tulevad sisse Närviarst ja Ühiskondlik. Tohtri käed on tolmused, ta pühib neid taskurätikusse.)

Autoinspektor (tulijaid märkamata): Tõsi... Visata metsa heast-paremast kaks pudelit...

Raul: Jah. Kahju.

Ühiskondlik (tähelepanelikult): Millest hakkas kahju?

Raul: Viinast.

Närviarst: Kas teil tookord millestki muust kahju ei olnud? Näiteks autost? Või... (ettevaatlikult) kas või endast?

Ühiskondlik: Jah. Miks te ei teinud seda asutuse autoga? See on, muide, küllaltki kahtlane punkt terves loos. See näitab teie när...

(Närviarst astub Ühiskondlikule valusalt jala peale.)

Autoinspektor (kiirustades): Rääkige parem veel kord, kuidas te ikkagi välja saite.

Raul: Ega mul midagi rohkemat sellele lisada ei ole, mis on juba kirjas. (Märkab, kuidas ülejäänud kolm vahetavad pilke. Jätkab, algul raiuvalt.) Tegelikult ma mäletan kõik, kuni viimase detailini. Auto lendas, mootor ees, vette. Pidurdus oli uskumatult järsk. Poleks ma ennast ohutusrihmaga istme külge kinni sidunud, vaevalt et ma üldse praegu... Kui rattad puudutasid põhjamuda, käis uus, seekord ainult vaevalt märgatav nõksatus. Lahtisest aknast tuli pahinal vett. (Tõmbab hinge.) Kohe nägin ka... Niisiis... Algul mõtlesin, et suured kohalikud kalad. Isegi õudne hakkas, et need mu laipa õgivad. Siis vaatasin, nagu oleksid inimesed, ujuvad (takerdub)... meie tublid naisakvalangistid, ainult et kahtlaselt napi trikooga. Siis nagu jälle kalad. Siis alles sain aru, kellega on tegemist. Mõtlesin, et nüüd olen uppunud. Kuid vett oli

alles rinnuni. Keerasin ka teise ukseklaasi alla, et kogu asi rutem lõpeks. Kohe oli auto vett täis. Aga välja tirisid... Ma vintsklesin vastu. Seda mäletan veel, et üks virutas mulle pähe oma tagumise poolega, meie arusaama järgi õigemini põlveõndlaga. See on neil kõik ühes tükis ja annab igale poole painduma. Lõi oimetuks. (Katsub sinist laiku näol.) Kui ärkasin, lamasin kõrkjapuhmas.

(Raul vaikib. Mehed jälgivad teda kogu aeg üksisilmi. Ü. A. I. teeb märkmeid.)

Kolm... nad olid kolmekesi mu ümber. Mul hakkas kohe külm. Päike oli küll tõusnud, aga teate ise, mis soe meil siis juunis kella viie paiku hommikul on. Riided olid välja väänatud ja kuivasid ilusti. Püksid isegi viikipidi. Pea lõhkus valutada joodud viinast ja osalt kindlasti ka hoo-
bist. Niipalju ikka jagasin, et tõmbasin kohe volsad jalga. Ikkagi naised, kuigi mitte täiesti. Muide, küllaltki uudishimulikud. Neil on seal vees nähtavasti feminiinne ümbrus.

(Raul arvab, et on võtnud liiga vaba tooni, ja vaikib.)

Autoinspektor: Jätkake. Kirjeldage neid.

Raul: Juuksed on neil samasugused nagu ikka eesti naistel, üks tume, teine päris valge, kolmas vahepealne. Kuid silmad on kusagilt mujalt, veidi pungis, umbes nagu... (püüab pingutatult jääda võimalikult ametlikuks) umbes nagu Lähis-Ida naistel. Nahk on päevitamata, kahvatu, põsed veretud, ainult huuled on erepunased, samuti rinnatipud. Võiks oletada, et need on külmast sinised, kuid ei. Lihtsalt hõõguvad. Ebaloomulikult värvikad. Rinnad ise on pringid, tugevad, nagu lihastekimpudest koosnevad. Küsisin luba neid puudutada. Teaduse huvides. Neile oli see väljend võõras. Küsisid, mida tähendab — teaduse huvides? Kujutage ette — ma ei osanud seda neile seletada. Kas teie oleksite osanud? (Paus, keegi ei vasta.) Soomused algavad juba vöökohast ja jooksevad korrapäraselt allapoole. Pehmed. (Raul pöördub Ühiskondliku poole.) Olete katsunud...

Ühiskondlik (lõikavalt): Ma ei katsu naisi.

Raul: Keda?

Ü. A. I.: Võõraid naisi.

Raul: Aga heeringat olete katsunud?

Ü. A. I. (punastades, vaikselt): Heeringat olen.

Raul: Siis teate täpselt. (Närviarsti nägu hakkab närviliselt tõmb-
lema.) Kõhu all on teatud üleminekutsoon. Seal on asi üldse segasem. (Võtab laualt paberi.) Kas siia võib? (A. I. noogutab. Raul visandab midagi paberile, mehed tõusevad ja nende pead on laual paberi kohal koos.) Nii... Siit keerab alla, nagu ikka. Siit alates on jalad kokku kas-
vanud, meenutavad Viiese naisekuju, toda ilma ülemise osata. Ah sa... paber on allkirja ja templiga. (A. I. lööb käega, ajab lutiga pudeli laualt maha, see veereb kõrra-kõrra tükk aega mööda põrandat. Mehed istu-
vad tagasi oma kohtadele, Raul visandab paberile edasi.)

A. I. (jälgib joonise täiustumist): Kuidas said pudelid kaldale? Kui meie töötaja (liigutab pead Ü. A. I. suunas) kohale jõudis, oli üks neist pealegi tühi.

Raul: Ikka nii, nagu on juba kirjas. Ma mainisin, et mul oli neetult külm. Palusin, et nad tooksid portfelli ära. Neile oli see naljaasi. Tegin ühe pudeli lahti, et sooja saada. Jõin ise ja pakkusin neile. Algul pirtsutasid, ajasid vastu, siis hakkas meeldima. Ja nagu ikka, ei saanud arugi, kuidas pudel tühjaks sai... sellest ka mahatallatud roog seal ümberringi. Selleks ajaks olid päästjad kahjuks juba päris ligi ja daamid kadusid vee poole. Itsitasid ja vadistasid veel omavahel mulle arusaamatus žargoonis. Maakeeles ütlesid, et tulgu ma teinekord veel.

Läheksin ka, kuid palju neid juhuseid on — sadada otse nende ette.

Rannal kisendab lind

Mida otsib see lind,
et ta lendleb ja halab?
Kiviklibune pind,
laine üle sest valab.

Kiviklibune pind,
hallid voogude turjad.
Rannal kisendab lind
ja iilid on kurjad.

Kuidas siia sa said,
halli merevee taha?
Keset heldemaid maid
jäi sul pesapaik maha?

Mida otsid küll, lind,
sellel võõral rannal?
Maru pillutab sind,
siia-sinna sind kannab.

Rannal kisendab lind.
Pilv matnud on veegi.
Aga aidata sind
ei saa mitte keegi.

Aga aidata sind
ei saa mitte keegi...
Kiviklibune pind.
Hall, tuuline teegi.

Hirm

Ju kivil on härmatisekirm
ja mul on hirm,
et siis kui südaöö seob valla tuule,
võib-olla ma ei kuule,

kui keset pimedust
sa otsid kobades mu ust.
Võib-olla sinu samme ma ei märka
ega ärka
ning, ümber tühjad, külmad leed,
sa üksi jätkama pead
pikka-pikka teed.

Janu

Pikist kõledaist puist
variseb tuuli
peekreisse: muist
jahutab januseid huuli,
muist
kiunudes langeb maha
valussinise
silmapiiri taha.

Kaugenemine

Üksik katedraal
kesk jääd ja lund.

Su silmad on täna karged ja lumised.

Sest käes on tund,
mil suurte suvede maal
kumiseb
põhjani kinnikülmunud järvi.

Üksik katedraal
lumisel teel.

Kes küll mäletaks?
Kes küll mäletaks veel
vette vajunud taevaste värvi?

Kirjanduslikke pisiportreesid

NOOR NUKRUS

Koltund lauskmaa uttu kastub.
Taevatuul siin halas ...
Viivi Luige luule astub,
mustad sukad jalas.

KIRJANDUSLIK KAMMERTON

Milliseks kujuneb meie uusima kirjanduse
originaalsuse värvigamma?
Seda teab ainult «LR» toimetaja
sm. O. Samma.

REPORTER VÄRSIVÕRGUS

Kus tehakse liiga,
kus pattu teeb piiga,
seal kohtate kindlasti Arvi Siiga.

REGIVÄRSI RODIN

Kui viib tõeni ükski mõttetunnel,
siis seal teises otsas istub juba Runnel.

VAEGRIIMSUS

Nüüd lukk on Muusa suul.
Vait ... Kas või tina tee!
Mis riimuks Hindiga?
Vist ainult see,
et Kaugatoma tuul
käib vahel vindiga ...

HARMOONIA

Ellen Niit —
vidiit! vidiit!

Jaan Kross —
koloss.

TIRITUD IDENTSUS

Keeletraalija, värsivaalija,
ao-, järve- ning klaasmaastike maalija
Ain Kaalep
on pooleldi nimekaim —
ta on
 ka lepp.

MUUSADE ÕHTUSÖÖMAAEG

Rannalageda leiba murdis Debora, me õde,
eesti muldade ema, Saaremaa kadaka kallim . . .

MÖÖDANIKU METEOROLOOGIA

Muutlike ilmade vilus,
tuulekülve külvates taas,
veel näguripäevi nimetleb,
sinu enese elu imetleb
Väino Ilus,
kand maas.

LÜÜRILINE

Paan mängis õrnalt pilliga
ja tiiger tantsis Lilliga.
Sai korvi proosa Prometheus,
nüüd peos poees on — Promet-teos.

RATASTE VAHEL

Kuidas asi ka alt on,
seda valgustab Valton.

MIS?

Mis on sünnipäev «Õllepruulita»?
Nagu kirjandus Juhan Smuulita.

TUHKATRIINUMÄNG

Intsident,
kus prints-inspitsient
suhtub Paul-Eeriku allüüridesse
nagu pasun
Jeeriku müüridesse.

KEVAD PARNASSOSEL

Pikk on aegade tuulekuu.
Kõrge Eestimaa luulepuu.
Kriitikki näha ei kärsi, et
on proosapori ning värsivett.

TABULA RASA

Oli mul üks kooliveli,
nudipäine poisinaks.
Siis kui teised kõik said neli,
tema kindlasti sai kaks.

Kaks ... Ent salaaimus hüüdis,
kuidas märke rühkida:
Poiss ei kirjutand, vaid püüdis
hästi tahvlit pühkida.

Kraps! — ja käsi — kaltsukahvel —
kustutas kõik jalamaid.
Tühi pea ja puhas tahvel
nii ta ideaaliks said.

Nüüd on möödunud mitmeid aegu,
lahku viis meid aja lend.
Huvitav — kus peaks küll praegu
töötama mu koolivend?

Võim ja vaim

Bürokraatia ja intelligents tänapäeva kodanlikus ühiskonnas

...See vaatekoht on nüüd võitnud, sest ta on iganud. Kuid kõik iganud on väärtuslik bürokraadi silmis.

Friedebert Tuglas

KLASSID JA KIHID



eatavasti andis marksism klassivõitluse teooria näol «juhtniidi» (Lenin) ühiskonnaelu nähtuste mõistmiseks. See teooria võimaldab taandada inimeste ääretult mitmekesise tegevuse lõppkokkuvõttes ja põhiliselt suurte sotsiaalsete rühmade — klasside — tegevusele ja selle tegevuse motiivid otsustavatele — majanduslikele — motiividele. Kuid muidugi ainult lõppkokkuvõttes ja ainult põhiliselt.

Lihtsustamise ja ülepakkumisega saab naeruvääristada ka kõige mõistlikumaid asju, ja klassivõitluse teooria ei ole erand sellest reeglist. Arusaamine, nagu oleksid kõik ühiskonnaelu ülimal määral keerukad nähtused vahetult taandatavad klassivahekordadele, on marksistliku klassivõitluse teooria karikatuur. Kuid see karikaturne arusaamine, mille järgi inimeste klassikuuluvust saab määrata näiteks juuste pikkuse või pükste laiusega, ei olegi nii väga haruldane.

«Teoreetilises» kirjutises pealkirjaga «Räägime dialektikast juuksuriasjanduses», mille autoriks olevat ühe Hiina provintsilinna eesrindlik juuksur Li Duo Xun, rõhutatakse, et «juuksuriasjandusele tuleb vaadata kui poliitilisele tööle», et ideoloogia on kõikjal ning alati esimesel kohal ja tehnika — teisel; «iga töö juures, kõikjal ja alati tuleb kõigepealt mõelda klassidele ja klassivõitlusele, mõelda revolutsioonile». «Eri klassid esitavad juuste lõikamise suhtes erinevaid nõudmisi. Kuidas lõigata, missuguse fassongi järgi, selles peegeldub inimeste klassiteadvus... Meie, sotsialistlikud juuksurid, peame arendama sotsialistlikku ideoloogiat ja tõkestama kodanlikku ideoloogiat.»

Üheski ühiskonnas ei ole inimeste huvid taandatavad ainult nende klassihuvidele, ükski reaalne ühiskond ei ole lõhenenud ainult kaheks (antagonistlikuks) klassiks. Tänapäeva arenenud kapitalistlikes maades moodustab kodanlus tavaliselt 1,5—2% elanikkonnast, kuid proletariaat ei moodusta sugugi 98%, vaid ütleme 30%. Kuidagi ei saa ignoreerida ka näiteks bürokraatia (ametnikkonna) ja intelligentsi kvantitatiivse, eriti aga kvalitatiivse tähtsuse väga kiiret kasvu. Ent kumbki neist kihtidest ei moodusta ühiskondlikku klassi. Ja kuidagi ei saaks ignoreerida nende spetsiifilisi huve, mis ei lange automaatselt kokku ei kodanluse ega proletariaadi huvidega.

Esimeses lähenduses on asi muidugi võrdlemisi lihtne: nii intelligents kui ka bürokraatia teenivad valitsevat klassi. Kuid nii on see ainult põhimõtteliselt, ainult esimeses lähenduses, kui kasutada matemaatika terminit. Kui me tahame mõista, miks antagonistlikest klassidest koosnev ühiskond pikema aja jooksul kokku ei varise, miks ta võib teostada võimsa teaduslik-tehnilise revolutsiooni ja luua «üldise heaolu» sügavalt juurdunud illusioone sadadel miljonitel inimestel, või kui me tahame aru saada tänapäeva kapitalismile omaste vastuolude kogu keerukusest, siis on paratamatult vaja peale kõige muu analüüsida ka bürokraatia ja intelligentsi suhteid põhiklassidega ja omavahel.

See esimene lähendus ei ole piisav kas või juba selle tõttu, et mitte ainult valitseva klassi, vaid kõigi klasside ideoloogia sepistajaks oli intelligents. Lenin ütles, et «... intelligentsi... nimetatakse just sellepärast intelligentsiks, et ta kajastab ja väljendab kõige teadlikumalt, kõige otsustavamalt ja kõige täpsemalt klassihuvide ja poliitiliste rühmituste arenemist kogu ühiskonnas».¹ Ka sotsialistlik teadvus, sotsialismi teooria tuuakse töölisliikumisse väljastpoolt. «Sotsialismi õpetus,» rõhutas Lenin, «on... võrsunud neist filosoofilistest, ajaloolistest ja majandusteaduslikest teooriatest, mille välja töötasid varakate klasside haritud esindajad, intelligents. Moodsa teadusliku sotsialismi rajajad Marx ja Engels kuulusid ka ise oma sotsiaalselt seisundilt kodanliku intelligentsi hulka.»² Ja edasi: «... iseseisvast, töölishulkade endi poolt nende liikumise käigus väljaarendatavast ideoloogiast ei saa juttugi olla...»³

Intelligents ei ole kaugeltki ühtne. Kuid ta ei ole ka kaugeltki sulanud teistesse klassidesse ja kihtidesse, moodustab ikkagi omaette kihi, nii subjektiivselt (intelligentsi iseteadvuse seisukohalt) kui ka objektiivselt (koha järgi ühiskondlikes suhetes, sotsiaalse funktsiooni järgi).

Bürokraatiaga ei ole olukord palju lihtsam. Kuigi esimeses lähenduses on ta valitseva klassi tööriist, näitab kodanliku ühiskonna ajalugu, et teatavates tingimustes võib bürokraatia edukalt vastandada oma kihihuid kogu ühiskonnale, sealhulgas ka valitsevatele klassidele.

Muide, ka sotsialistlik revolutsioon ei kõrvalda sugugi automaatselt seda võimalust. Teooriale oli tegelikult täielikuks ootamatuseks⁴ see, et bürokraatia võib lühikese ajaga muuta tööliklassi diktatuuri sõjalis-bürokraatlikuks (Hiina) või politseilis-bürokraatlikuks (Albaania) diktatuuriks tööliklassi (ja kogu rahva) üle. Ometi on see fakt. Nii et ka sellelt seisukohalt pakub bürokraatia kui sotsiaalse kihi lähem vaatlemine mitte ainult teoreetilist huvi.

Bürokraatia ja intelligents hakkasid kujunema tuhandeid aastaid tagasi, koos ühiskondliku tööjaotuse arenemisega, spetsialiseerumisega. Ühiskonnaelu komplitseerumisega võõrandati ühiskonna liikmeilt teiste funktsioonide hulgas üha enam ka võim ja vaim. Need hakkasid koonsuma eriliselt sellele — valitsemisele või vaimsele loomingle — spetsialiseerunud inimeste kätte. Aja jooksul on nende tähtsus ja mõju üha kasvanud, eriti kiiresti kasvab see aga viimastel aastakümnetel.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 30.

² V. I. Lenin, Teosed, 5. kd., lk. 337.

³ Sealsamas, lk. 344.

⁴ Need küsimused — kuidas Hiina muudeti pulbitsevaks antisovietismi katlaks ja maailma üks suurem kompartei — kommunismivastase võitluse otseseks tööriistaks — «saavad veel kaua erutama meid, sest neile ei ole lihtsat ühetähenduslikku vastust,» kirjutab «Izvestija» (19. VII 1969) veergudel filosoofidoktor F. Burlatski. «Meil on alles raske harjuda nende muutustega, mis toimusid nii lühikese ajaga.»

Mitmed «endastmõistetavad» arusaamad nõuavad meie kiiresti muutuvas maailmas üsna olulisi täpsustusi. Sotsioloogid on hakanud üha rohkem rõhutama, et kõik traditsioonilised toorained on suurel määral kaotanud oma endise otsustava tähtsuse, kuna kõige tähtsamaks «strateegiliseks tooraineks» on muutunud peaaegu hall aine. Eelkõige intellektuaalne potentsiaal määrab strateegilise ja kõik teised potentsiaalid.

Üheks küllaltki iseloomulikuks näiteks on muidugi «Jaapani ime»: suurel määral just tänu ideede (patendid, litsentsid) impordile ja nende väga kiirele rakendamisele on Jaapani tööstustoodang 17 aastaga (1950—67) kasvanud kümme (!) korda; käesoleval aastal jõudis selle ülerahvastatud ja peaaegu maavaradeta väikese maa tööstustoodang teisele kohale kapitalistlikus maailmas ja kolmandale kohale kogu maailmas. Jaapanis saadakse hästi aru sellest, et nüüdsest peale ei piisa enam ka kõige uuemate ideede impordist, tuleb hakata neid genereerima. Luuakse näiteks suurejooneline (maailma parima varustuse ja komfordiga) teadlaste linn umbes 160 tuhandele elanikule, midagi gigantse ajustrusti taolist.

Teiselt poolt on hakatud rõhutama, et intelligents muutub kõige rohkem ekspluateeritavaks rahvakihiks. Moodustavad ju näiteks teadlaste kõrged palgad vaid tühise osa kasumitest, mida nende looming annab ühiskonnale (kapitalistidele).

Paar näidet selle kohta füüsika valdkonnast. Transistori leiutamise eest said USA füüsikud W. Shokley, J. Bardeen ja W. H. Brattain Nobeli preemia. See oli 1956. aastal. Kes oskaks nüüd, kolmteist aastat hiljem kujutada elu ilma transistorita? Ja kes oskaks kokku võtta, mitu sada tuhat või miljonit inimest teenivad oma igapäevast leiba sellealases tööstuses? Või mitu miljardit annab aastas see tööstus? Teine näide. 1950—60. aastail avastati elektromagnetiliste võnkumiste võimendamise uus printsiip ja mõni aasta tagasi loodi selle alusel kuulsad kvantgeneraatorid — maser ja laser⁵. Praegu läheneb kvantelektronikaalase tööstuse kasum miljardile dollarile aastas!

Intelligentsi ja bürokraatia sotsiaalse osa muutumisega on seega tekkinud mitmed uued keerukad ja vastuolulised probleemid, mille kallal tuleb paljudel pead murda. Käesolevas kirjutises puudutan ainult üht probleemi — selle kahe ühiskonnakihi omavahelisi suhteid; ja kuigi nii bürokraatia kui ka intelligents, nagu märgitud, hakkasid kujunema küllalt kauges minevikus, on analüüsi konkreetsuse huvides jutt kogu aeg ainult ühest — kodanlikust — ühiskonnast, täpsemini, arenenud kodanlikust ühiskonnast.

BÜROKRAATIA JA BÜROKRATISM

«Intelligent» on bürokaadi sõnapruugis tihti lihtsalt sõimusõna või vähemalt halvustav iseloomustus; ja «bürokraat» on intelligendi arvates tihti samuti sõimusõna. Kuid mõlemal kihil on täita oma kindel sotsiaalne funktsioon ja emotsionaalne lähenemine küsimusele ei viiks meid kuigi palju edasi. Sõna-sõnalt on bürokratism «kantseleide võim», kuid seegi ei vii meid palju kaugemale. On vaja analüüsida bürokraatia sotsiaalset funktsiooni.

⁵ Avastust hinnati 1964. aasta Nobeli preemiaga füüsika alal. Pool preemiast anti USA füüsikule C. H. Townesile ja teine pool NSV Liidu füüsikutele N. G. Bassovile ja A. M. Prohhorovile.

Bürokraatia, loeme ENE-st, on «eriline, valitsemisele spetsialiseerunud ja rahva suhtes eesõigustatud seisundisse asetatud sotsiaalne kiht; riigi, majanduse, ühiskondlike ja teiste organisatsioonide ametnike hierarhia, mis on muutunud suhteliselt iseseisvaks sotsiaalseks jõuks ning soodsatel tingimustel püüab ennast vastandada ühiskonnale, kaasa arvatud ka valitsevad klassid. Selleks kasutab bürokraatia tavaliselt ära valitsevate klasside vahelised vastuolud (tsaristlikul Venemaal näiteks vastuolu mõisnike ja kodanluse vahel). Oma äärmuslikul kujul püüab bürokraatia kogu ühiskondliku ja ka kodanike isikliku elu allutada totaalsele bürokraatlikule järelevalvele ja valitsemisele; isik ei ole võimu kõrval midagi (totalitarism).»

Valitsemine bürokraatia abil on bürokraatlik valitsemisviis, lühidalt bürokratism. Bürokratism selles üldises tähenduses toob tavaliselt kaasa ka bürokratismi kitsamas tähenduses — bürokraatliku (s. o. kantseleiliku, tähenärijaliku, formaalse) asjaajamise. Bürokraatlik valitsemisviis toob kaasa bürokraatliku asjaajamise tavaliselt, kuid siiski mitte tingimata. Näiteks USA-s on tüüpiline bürokraatlik valitsemisviis, kuid bürokraatlik asjaajamine on seal näiteks majandusel suhteliselt vähe levinud.

Bürokraatliku valitsemisviisi konkreetne ilme võib olla väga erinev ja sõltub mitmekesistest teguritest, sealhulgas ka ajalooliselt kujunenud traditsioonidest. Kuid hoolimata kõigist erinevustest on bürokratism tõsine probleem. Paljud lääne sotsioloogid peavad seda 20. sajandi sotsiaalseks probleemiks nr. 1. Probleemi olemuseks on järgmine vastuolu. Keerukat, mitmepalgelist, vastuolulist, tehniliselt üha võimsamaks muutuvat ühiskonda ei saa valitseda asjaarmastajate, diletantide kaudu, seda nagu peaaegu kõike muudki tänapäeval on vaja teha professionaalsel tasemel, on vaja vastavate teadmiste, oskuste, kogemuste ja mõttelaadiga, valitsemisele spetsialiseerunud inimesi, lühidalt — kodanlus ei saa valitseda ilma bürokraatiata.

Kuid bürokraatlik valitsemisviis, nagu näitab praktika, toob peaaegu paratamatult kaasa terve rea ebasoovitavaid nähtusi, sealhulgas initsiatiivi halvamist ja tootlike jõudude arenemise pidurdamist. Kehtivad «Parkinsoni seadused». Oma võimu tugevdamiseks püüab bürokraatia valitsemisüsteemi paisutada, teha seda kõikehõlmavaks, raskepäraseks, maksimaalselt tsentraliseerituks; ta püüab kõigiti vabaneda igasugusest kontrollist. Valitsemine ja sellega seoses olevad manipulatsioonid kipuvad muutuma bürokraatia silmis mingiks omaette väärtuseks; käib vilgas, kuid viljatu askeldamine (omapärane sotsiaalne onanism!).

Seepärast rakendab iga ühiskond (valitsev klass) tavaliselt mitmesuguste abinõude süsteemi, et vältida bürokraatia «ülekäte minemist», liigset iseseisvumist. Kodanliku demokraatia raames on sellisteks abinõudeks näiteks parlamentarism, mitme partei süsteem, seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu sõltumatus üksteisest, valitsuse ja kogu bürokraatia pidev kritiseerimine ajakirjanduses jms. Kõige võimsamaks instrumendiks valitseva klassi käes on aga võimu ja vaimu lahushoidmine ja konflikt nende vahel, mis avaldub bürokraatia ja intelligentsi konfliktina.

Kuid mis on intelligents? Formaalselt võib seda defineerida kui ühiskonna sellist kihti, mille liikmete elatusallikaks on vaimne töö. Kuid vaimne töö ise on kaunis ebamäärane mõiste. Intelligentsi sotsiaalne funktsioon jääb siin varjatuks. Selle selgitamiseks tuleb vaadelda intelligentsi mitte omaette, vaid süsteemi (ühiskonna) osana.

TULEVIKU IGANDID

Jälgige kujunevat poiste jalgpallimeeskonda. Algul püüavad kõik rünnata, tormata, lüüa. Keegi ei taha olla kaitses. Kuid peagi taibatakse, et asi nii ei lähe. On vaja teatavat spetsialiseerumist, ülesannete, funktsioonide jaotust ja koostööd. Eesmärgi (võidu) saavutamiseks on vaja kahe täiesti erineva funktsiooni — konservatiivse ja operatiivse — täitjaid. Esimesed püüavad säilitada kujunenud olukorda (ei luba vastasmängijate löödud väravate arvu suurendada). Teised püüavad olukorda muuta (suurendada väravate arvu) oma meeskonna kasuks.

Kiil, stabilisaatorid jms. seadeldised laeval, lennukil, raketil täidavad konservatiivset funktsiooni, vähendades välistegurite häirivat mõju kursile; rool, juhtmootorid jms. täidavad operatiivset funktsiooni.

Kõrgemate bioloogiliste liikide puhul on loodus selleks leiutanud lahkusugulisuse. Kuigi isendile toob see leiutus küllalt palju pahandusi (teise sugupoole otsimine ja hoidmine, armu ja armukadeduse piinad, *homo sapiens*'i puhul ka veel trükikodade täiendavad võimsused armastuslühürika äratrükkimiseks jms.), on ta liigi kui süsteemi seisukohalt ikkagi geniaalne lahendus. Konservatiivse funktsiooni täitmine, liigi säilitamine võimalikult muutumatul kujul on pandud emastele, operatiivne reageerimine muutuvatele välistingimustele ja geneetilise kursi korrigeerimine vastavalt nendele muutustele — isastele. See funktsioonide jaotus saavutatakse sellega, et isased on bioloogiliselt nõrgemad, kergemini hukuvad ebasoodsates tingimustes. Annavad järglasi ainult need, kes on muutunud tingimustes suutnud ellu jääda. Järglased saavad seega kaasa kasuliku bioloogilise informatsiooni; ebasoodsa informatsiooni viivad hukkunud isased endaga hauda. Et kiirendada soodsa informatsiooni mõju, korraldab liik isereguleeriva mehhanismina asjad pealegi nii, et ebasoodsates tingimustes (*homo sapiens*'i puhul näiteks sõjad, näljahädad, taudid, suured sotsiaalsed vapustused) on isaste protsent sündinute hulgas tavalisest märksa kõrgem.

Ühiskond on samasugune isereguleeriv süsteem, küberneetika seisukohalt — negatiivse tagasisidega ehk «teleoloogiline» süsteem — nagu jalgpallimeeskond, bioloogiline liik või õhutorjerekett. Rakett saavutab eesmärgi (tabab märki) konservatiivsete ja operatiivsete seadeldiste pideva koostöö ja pideva konflikti tagajärjel. On vaja näiteks seadeldist, mis võtab vastu ja töötleb informatsiooni märgi (näit. lennuki) asukoha ja kiiruse kohta. Selle informatsiooni alusel korrigeeritakse raketi kurssi (näiteks pööratakse rooli). See on tüüpiline negatiivne tagasiside: mida rohkem kaldub süsteem etteantud näitajast, näiteks kursist, kõrvale, seda tugevamini mõjutatakse teda vastassuunas.

Seejuures on aga oluline, et süsteem ei reageeriks signaalile liiga järsult, närviliselt, sest väike kõrvalekalle paremale «parandatakse» siis suureks kõrvalekaldeks vasakule ja rakett läheb märgist mööda või hakkab koguni kukerpallitama. Kuid süsteem ei tohi olla ka liiga tuim, aeglaselt reageeriv. Seepärast on vajalik mingit laadi dempfer (summuti), mis on häälestatud nõnda, et rooli ei saaks pöörata liiga järsult, kuid ta jääks siiski küllalt efektiivseks.

Kuna ühiskond on alati «teleoloogiline» süsteem, seab alati endale mingisugused (reaalsed või illusoorseid, sellel ei ole momendil mingit tähtsust) eesmärgid, seega siis (negatiivse) tagasisidega süsteem, peavad temas tingimata olema konservatiivne (säilitav, stabiliseeriv), operatiivne ja dempferiv (summutav, tasakaalustav) mehhanism. Igaüks

neist täidab täiesti erinevaid, isegi vastandlikke funktsioone, ja kõik kolm on ühte viisi vajalikud, et ära hoida ühelt poolt stagnatsioon ja teiselt poolt kukerpallitamine, et saavutada stabiilsus, kuid ka edasiminekuks. On vaja vastavate funktsioonide kandjaid, inimesi, kes on sellele spetsialiseerunud, kelle mõttelaad, psühholoogiline tüüp, ettevalmistus jne. vastavad kõige paremini neile funktsioonidele.

Bürokraatia on kutsutud täitma konservatiivset (konserveerivat, säilitavat) funktsiooni. Selleks et säilitada *status quo*, töötab ta välja ja kehtestab vastavad õiguslikud jt. normid, valvab nende täitmist, rakendades selleks ka vägivalda. Igasugustes uuendustes kaldub bürokraat kui säilitava funktsiooni kandja nägema eelkõige ohtu kehtivale korrale, selle õonestamist. Muidu oleks ta väga halb bürokraat, täidaks halvasti oma põhifunktsiooni (konservatiivset).

Kuid vaatamata kõigile püüdlustele olukord siiski muutub. Kursi tuleb pidevalt korrigeerida — vahel üsna vähe, vahel küllalt tugevasti. Nagu raketigi puhul ei saa seda teha tagantjärele, tuleb ette kalkuleerida süsteemi ja märgi (eesmärgi) dispositsioon lähemas (vähemalt lähemas!) tulevikus. «Seadeldiseks», mis piltlikult öeldes võtab vastu signaalid tulevikust (eesmärk asub ju tulevikus!), tõlgendab neid ja töötab välja kursi muutmise ettepanekud, on intelligentne.

Seega võiks siis intelligenti iseloomustada kui sotsiaalset kihti, kes on kõige rohkem nakatunud tuleviku eelarvamustest. Kes tunnevad kriisi lähenemist siis, kui teised ei taha sellest veel kuulda. Osalt on intelligenti spetsiifilised jooned seotud professionaalsete teadmistega, osalt kriitilise analüüsi oskuse ja kalduvusega, osalt psühholoogilise organisatsiooniga (sügavad elamused, hingepiinad).

See mitmetahulisus raskendab oluliselt intelligenti defineerimist. Kui võtame kriteeriumiks näiteks haridustaseme, siis peame silmas peamiselt ainult üht tegurit kolmest tähtsamast — professionaalset teadmisi. Pealegi muutub ka bürokraatia selles mõttes järjest intelligentsemaks. Juba keskaegses Hiinas pidid kõik riigiametnikud hästi tundma luulet. Tänapäeva bürokraatidele on kõrgem haridus kaunis tüüpiline ja ka teaduste doktorid ei ole nende hulgas harulduseks (prof. Masaryk ühelt poolt ja dr. Goebbels teiselt poolt ei olnud esimesed ja ammugi mitte viimased). Kui aga rõhutatakse, et intelligentne on patoloogia, haiguse eriliik, siis peetakse silmas ainult kolmandat tegurit. Jne.

Seepärast on mõistlik tunnistada, et ma ei oska intelligenti määratlemisel rahuldavat definitsiooni välja pakkuda. Lugejal tuleb lähtuda sellest, et antud teema raames on määrava tähtsusega intelligenti sotsiaalne funktsioon kodanlikus ühiskonnas, see, et ta on ühiskonna kui teleoloogilise süsteemi ühe, nimelt operatiivse funktsiooni kandja. Ja siis ei ole enam eriti tähtis, kas peetakse silmas kogu intelligenti teatavaid spetsiifilistelt intelligentlikke jooni (mis võivad ju ühel või teisel konkreetsel haritlasel ka sootuks puududa!) või siis teatavat osa haritlaskonnast — intelligentset intelligenti, madala valulävega, kriitiliselt mõtlevat, mittelõimitavat intelligenti, seda intelligenti, kes teab, et tema tähtsaim kohustus on rääkida ühiskonnale ebameeldivusi.

Teatavasti on meie pahed vaid meie vooruste jätkuks. See on täiel määral kehtiv ka intelligenti kohta. Näiteks madal valulävi soodustab seda, et intelligentne kaldub üsna tihti nägema katastroofi seal, kus on lähenemas ainult avariid, ja nõuab seepärast rooli järsku pööramist, mis ise võib põhjustada avariid. Tõeline intelligent on seepärast väga halb

valitseja. Mõnede suurte filosoofide unistus riigist, mida valitseksid «targad», on tühipaljas utopia.

Seega siis kaks peaaegu täielikult vastandlikku funktsiooni, nagu peabki olema korralikult funktsioneerivas teleoloogilises süsteemis. Kui need vastandlikud funktsioonid on olemas ja on enam-vähem optimaalselt tasakaalustatud, on kõik korras — ühiskond püsib ja areneb minimaalsete kaotustega. Põhiraskus seisab aga selles, et reaalses ühiskonnas ei ole nähtavasti reaalset klassi või kihti, kellega saaks summuti funktsiooni siduda niisama selgelt, nagu saab siduda konservatiivset funktsiooni bürokraatiaga ja operatiivset intelligentsiga.

Lõppkokkuvõttes täidab seda funktsiooni nähtavasti see ebamäärane nähtus, mida tavaliselt nimetatakse rahva tahteks. Lõppkokkuvõttes on kuulus aforism, mille järgi iga rahvas väärrib seda valitsust, mis tal on⁶, kindlasti õige (kui mitte arvestada lühikesi kriitilisi perioode). Rahva toetus (peamiselt passiivne) annab võimule võimaluse suuremal või vähemal määral ignoreerida vaimu uuendustepanekuid. See ignoreerimine aga viib stagnatsiooninähtustele, mis nii või teisiti riivavad ka rahvahulki, tekitavad nende rahulolematust, ja see sunnib võimu midagi ette võtma. Niisiis, d ü n a a m i l i n e tasakaal: võim ja vaim püüavad mõlemad «rahva tahtet» mõjutada, see aga on vastuvõtlikum sellele neist, kelle k a h j u k s on tasakaalu rikutud.

«Rahva tahe» on hästi ebamäärane ja kõikuv muidugi ka selle tõttu, et kodanlikus ühiskonnas on tegemist väga erinevate klassi-, rühma-, kihi-, ameti-, samuti isiklike ja regionaalsete huvide ristumisega. Kuid stabiliseerunud kodanlikus ühiskonnas (nagu ka väljakujunenud feodaalses jne. ühiskonnas) enamasti ei välju lahkkelid siiski teatavatest raamidest, kogu ühiskonnale omastest a j a s t u e e l a r v a m u s t e s t.

Näiteks keskajal olid ka kõige tulisemad uuenduste pooldajad ja vabamõtledajad tavaliselt kaugel ateismist. K o g u ühiskonnale, kõigist erinevustest ja konfliktidest hoolimata, oli ateisti (jumalasalgaja) mõiste vaieldamatult koondmõiste, milles olid ühendatud kaabakas, sulid, liiderdaja, röövel, siga ja veel midagi hullemat. Muhameedlasest ori ja valitseja olid erinevatel ja isegi vastandlikel seisukohtadel paljudeski küsimustes, kuid mõlemad pidasid endastmõistetavaks uskmataute (kristlaste, juutide jne.) halastamatut hävitamist. Koraani järgi kuulub see usklite p õ h i k o h u s t u s t e hulka.

Ka kodanlikus ühiskonnas konkureerivad üsna tavaliselt mitmed, tihti kümned poliitilised parteid, kuid enamik neist saab ainult õige vähe hääli. Massilise poolehoiu saavutavad harilikult ikkagi mingisugused kaks parteid, kusjuures niisugused, mis erinevad teineteisest üsna vähe. (Inglismaal näiteks konservatiivid ja liberaalid, pärast Esimest maailmasõda aga konservatiivid ja leiboristid.) Seega «rahva tahe», vähemalt valimistel, esineb siiski küllalt selgel ja kindlapiirilisel kujul: valijate hääled võiksid ju jaguneda enam-vähem võrdselt kümnete kodanlike ja väikekodanlike parteide vahel, tegelikult jagunevad aga ainult kahe, pealegi lähedase partei vahel.

Kahe partei süsteem (õigemini, opositsioonis olev partei) on arenenud kodanliku ühiskonna dempfermehhanismi väga tähtis lüli. Selle kaudu kindlustatakse, et igas küsimuses on valida vähemalt kahe seisukoha vahel; pidev kriitika ja diskussioon (parlamendis, ajakirjanduses, tele-

⁶ Või «küberneetika isa» Norbert Wieneri järgi — ükski valitsus ei saa olla targem kui keskmise rumalusega kodanik.

visioonis jne.) ei välista küll täielikult jämedate vigade võimalust, kuid siiski vähendab oluliselt nende tõenäosust; opositsioonilise partei ja tema häälekandjate näol on olemas kindlad organisatsioonilised kanalid, mille kaudu kriitiline vaim pääseb lõögile; valitseval parteil on palju raskem varjata oma läbikukkumisi või salastada oma kavatsusi, ilmsiks tulnud vigu saab ta jätkata (halvemal juhul) ainult järgmiste valimisteni, jne.

Pikaajaliste kogemuste põhjal on tänapäeva kapitalismimaades stiihiliselt kujunenud enam-vähem ladusalt funktsioneeriv (s. o. kapitalistide valitsemist kindlustav) tagasisidesüsteem, mille oluliseks aspektiks on võimu ja vaimu, bürokraatia ja intelligentsi spetsiifiliste funktsioonide ärakasutamine kodanliku ühiskonna huvides, ja see on saavutatav ainult nende pideva konflikti ja pideva (dünaamilise) tasakaalu alusel. Vaatame nüüd, mis juhtub siis, kui konflikti ei ole või kui üks funktsioon (tavaliselt võim) saab liiga suure ülekaalu.

MUTRITE ÜLEPINGUTAMINE

Võrreldes kolme kapitalistliku suurriigi, Inglismaa, Prantsusmaa ja tsaristliku Venemaa ajalugu. Inglismaal oli üks kodanlik revolutsioon — 17. sajandil. Sellest ajast peale on ta üle kolmesaja aasta läbi ajanud ilma revolutsioonideta, ja ei ole sedamoodi, et revolutsiooni võiks oodata lähemas tulevikus. Monarhia on püsinud kogu aeg (11-aastase vaheajaga, 1649—1660). Sajandite vältel oli ta vaieldamatult võimsaim ja (koos asumaadega) maailma suurim riik. See suur, võimas ja rikas riik elas sajandeid ilma kohustusliku sõjaväeteenistusega, vähese politseiaparaadiga, elab senini ilma passisüsteemita ja isegi ilma konstitutsioonita.

Prantsusmaal oli kolm kodanlikku revolutsiooni ja mitmed revolutsioonilised situatsioonid. On korduvalt katsetatud monarhiat ja vabariiki. Giljotiini ja mahalaskmisi rakendati aeg-ajalt küllatki ohtralt. Politseiaparaat on alati olnud üks võimsamaid maailmas. Barrikaadid on peaaegu rahvuslik traditsioon. Kapitalism on suutnud püsida umbes kaks sajandit.

Venemaal sai kapitalism püsida ainult veidi üle poole sajandi. Oli kaks kodanlikku (kodanlik-demokraatlikku) revolutsiooni, teine juba kapitalismi eelõhtul. Ilma monarhiata elas kapitalism vaid mõned kuud. Nagaikad, sunnitöö, surmanuhtlus, range tsensuur, paaniline hirm ideede (eriti Läänest pärinevate progressiivsete ideede) ees, arglikud reformid ja julged vastureformid iseloomustasid valitsuse tegevust kõigil aegadel.

Muidugi on kõigi kolme maa ajaloos omad spetsiifilised tegurid ja omapära, mille kohta on ka rikkalik kirjandus. Kuid üks järeldus peaks olema täiesti ilmne: antud ühiskonnakorra iga on seda lühem, mida enam usutakse, et stabiilsus on saavutatav «mutrite kinnikeeramise»ga. Inglise kodanluse ja inglise kodanliku bürokraatia rikkalikud ajaloolised kogemused kriitilistes situatsioonides õpetasid neid, et kõige olulisem on just vastupidine — laveerimine, sotsiaalne manööver, mutrite järeleandmine (õigel ajal ja hädavajalikul määral), mitte keermete ülepingutamine.

Selle praktika aluseks on kindel teoreetiline seisukoht võimu ja

vaimu vahekordadest, mille üheks sõnastajaks oli Hobbes (tema «Leviathan» on tänapäevalgi õpetlikuks raamatuks nii neile, kes usuvad, et võiks läbi ajada ka ilma bürokraatiata, kui ka neile, kellel on emotsionaalseid illusioone võimu suhtes).

Marksismile tugevasti sümptatiseeriv ameerika professor B. Dunham kirjutab, et peale inglaste «kõik teised rahvad minu teada kalduvad uskuma, et nende mõtlejatel on nõiavõlud, mis on suutelised viima noori kõlvatusse loogiliste argumentidega, vanu aga kõneosavusega. Ent Inglise riik talus Hobbesi ajast Bernard Shaw'ni tohutuid intellektuaalseid vapustusi, ilma et temast oleks saanud vabariik... või ta oleks muutunud sotsialismimaaks... Üldiselt inimene lepib ümbritsevate oludega palju kergemini, kui tal lubatakse avalikult rääkida kõigest sellest, mis tema arvates on vaja muuta paremaks. See võimalus on juba iseenesest suur sotsiaalne hüve, mis toob kaasa ka teisi positiivseid nähtusi: ühiskond võib aegamööda, kuid loogiliselt läbi mõelda mitmesugused ideed ja mõned neist vahest isegi ellu viia.»⁷

Küünikud sõnastavad eelviimasel lauses väljendatud seisukohta nii: haukuv koer ei hammusta; teiste sõnadega, kui lubada inimesel vabalt kritiseerida («haukuda»), siis asi tavaliselt sellega piirubki, tegudeni 99-l juhul sajast enam ei jõutagi. Vastupidi, väljarääkimata rahulolematuse võib kergesti muutuda ohtlikuks plahvatavaks laenguks. Kui ei ole traditsiooni (või lihtsalt praktilist võimalust) minna barrikaadidele, siis adresseerivad inimesed selle viha kaaskodanikele, sugulastele, sööginõudele, aknaklaasidele. Pinge (stress), nagu teavad väga hästi psühholoogid, peab leidma väljapääsu, ja kui seda ei saa kaotada tühjaksrääkimisega, siis võib ta avalduda näiteks mõttetutes huligaansetes tegudes. Igal juhul tekib sotsiaalne pinge ühel või teisel kujul. Kaasaegsed kodanlikud sotsioloogid, poliitikud ja bisnesmenid on ammu teinud sellest mitmesugused praktilised järeldused. Paljude firmade teenistuses on psühholoogid, kellel ei ole muid ülesandeid kui inimeste rahulik ja kaastundlik ärakuulamine. Praktika näitab, et enamikel juhtudel ei ole vaja rahulolematu heaks peale selle üldse enam midagi teha (ilmalik pihtimine). Tähtsaks vahendiks rahulolematuse ja pinge kanaliseerimiseks ohutus suunas on samuti massilised spordiüritused. Tavaliselt piisab pealtvaatamisest. Palli lööb üks, kuid sada tuhat pealtvaatajat kujutavad ennast samuti lööjatena (kaasvirutamise illusioon).

See, mis inglise valitsejatele oli selge enam-vähem algusest peale, ei saanud prantsuse omadele päris selgeks isegi pikkade kurbade kogemuste najal. Nad ei suutnud aru saada isegi sellest, et ühe ühiskondlik-majandusliku formatsiooni raames on võimalik mitu revolutsiooni — juhul kui esimesele revolutsioonile ei järgne õigel ajal vajalikud reformid või revolutsiooni saavutusi püütakse koguni kärpida. Alles pärast kolmandat (1848. a.) revolutsiooni «rahva pinge lõdvenes, ta harjus legaalsete triumfidega revolutsiooniliste triumfide asemel».⁸

Enne seda oli aga nii, et mida kramplikumalt püüti vältida vajalikke reforme, seda paratamatumaks sai uus revolutsioon.

Enam kui sada aastat tagasi hakkasid Prantsusmaa bürokraatlikus riigimasinas kujunema need jooned, mis on nii iseloomulikud hilisematele totalitaarsetele režiimidele. «On otsekohe mõistetav,» kirjutas Marx,

⁷ Barrows Dunham, *Heroes & Heretics. A Political History of Western Thought*. New York, 1964 (tsit. venekeelse tõlke järgi: Б. Данэм, *Герои и еретики*, М. 1967, lk. 385—386).

⁸ K. Marx, *Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848—1850*, Tallinn, 1951, lk. 130.

«et niisugusel maal nagu Prantsusmaa, kus täidesaatev võim käsutab enam kui poolemiljonilist ametnikearmeed . . . , kus riik aheldab, kontrollib, suunab, valvab ja hooldab tsiviilühiskonda, alates ta ulatuslikemaist eluavaldustest ja lõpetades ta tühiseimate liigutustega, alates ta üldisemaist olemasoluvormidest ja lõpetades üksikisikute eraeluga; maal, kus see parasiitlik organism oma harukordse tsentralisatsiooni tõttu on muutunud kõikjalolevaks, kõiketeadvaks ja omandanud suurema elastsuse ning liikumisvõime, millele vastab ainult tegeliku ühiskonnaorganismi abitu iseseisvusetus ja ebamäärane vormitus, — on iseenesestki arusaadav, et niisugusel maal Rahvuskogu kaotab ühes ministrikohtade käsutamise õigusega ka igasuguse tegeliku mõju, kui ta samal ajal ei lihtsusta riigivalitsemist, ei vähenda võimalust mööda ametnikearmeed, ei luba lõpuks tsiviilühiskonnal ja avalikul arvamisel luua oma organeid, mis oleksid valitsusvõimust sõltumatud.»⁹

Veelgi suuremal määral on see maksev tsaristliku bürokraatia kohta. Lenin kirjutab 1903. aastal: « . . . Kaasaegsete Venemaa poliitiliste rühmade klassipäritolu tumestab suurimal määral kogu rahva poliitiline õigusetus, asjaolu, et teda hoiab oma võimu all suurepäraselt organiseeritud, ideeliselt ühtne, traditsiooniliselt ligipääsmatu bürokraatia.»¹⁰ Võimu ja vaimu tasakaal oli lootusetult rikutud võimu kasuks; rahulolematuse «tühjaksrääkimine» ei tulnud praktiliselt kõne alla, sest karistati ka sõnade («ässitamise») eest; kõigi hädade universaalseks ravimiks peeti mutrite kinnikeeramist.

Ei saa öelda, et vene kodanlike intelligentide hulgas oleksid puudunud inimesed, kes nägid katastroofi lähenemist, või kodanlike poliitikute hulgas mehed, kes mõistsid reformide vajalikkust. Kuid neid ei võetud kuulda. Isegi kadette nende tagasihoidlike ja täiesti kodanliku korra raami mahtuvate reformide taotluse pärast tembeldasid valitsev bürokraatia ja mustsajalaste parteid «Jaapani agentideks». Ei suudetud aru saada, et reformaatorid taotleavad kehtiva korra kindlustamist: nõmeda siiruse ja siira nõmedusega usuti, et seda tahetakse õonestada — ja loomulikult välisvaenlase huvides, sest sisemaal valitses ju rahva täielik üksmeel ja ustavus tsarismile (tsaari kuulus 1905. a. 19. oktoobri manifest algab meeldetuletusega rahva ja tsaari huvide ja murede täielikust ühtsusest).

Pärast 1905. a. revolutsiooni kujunes aga üpris omapärane olukord. Mutrid olid nii tugevasti kinni keeratud, et ei saanud enam üldse midagi ette võtta: ei saanud järele anda ja veel vähem sai edasi pingutada. Teiste sõnadega, revolutsioonile viisid nüüdsest peale nii reformidest hoidumine kui ka reformid! Jäi ainult pealt vaadata, kuidas riigivanker vajub kuristikku. Raske on ette kujutada traagilisemat (valitsevate klasside seisukohalt!) olukorda: valitsejate ennast täis nõmedus on viinud selleni, et ka kõige targem ei suudaks enam midagi päästa.¹¹

Valitsus (Stolõpini) ignoreeris Duumat (parlamendi aseainet), tsaari klikk suhtus niisama küüniliselt valitsusse ja lõpuks korraldas salapolitsei vahetalitusel Stolõpini enda mõrvamise.

⁹ K. Marx, Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnes brüümäär. K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 218.

¹⁰ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 31.

¹¹ Olukorra üksikasjaliku, hästi dokumenteeritud analüüsi võib leida möödunud aastal ilmunud monograafias: А. Я. Аврех, Столыпин и Третья Дума, Москва, 1968.

BÜROKRAATIA KÕIKVÕIMSUSE SALADUS

Intelligentsi jõu allikas on selge. Tema käes on tähtsaim strateegiline tooraine, peaaegu hall aine, see maailma tunnetamise ja ümberkujundamise substraat, kogu ühiskonna ja valitseva klassi rikkuse ja võimsuse tähtsaim komponent tänapäeva ühiskonnas. See on asendamatu ja seda ei saa konfiskeerida. Kui ebameeldivad ka ei oleks «virisevad intelligendikesed» kõigile «praktilistele», dollareid tegevatele inimestele ja eriti «käsen-keelan» algoritmi alusel elavatele bürokraatidele, tuleb nende vastikute olenditega leppida, neid tuleb isegi kiita, soosida, paitada.

Bürokraatia puhul ei ole asi nii selge. Ka nürimeelsel, mitte millegagi hüilgaval, ühiskonnale ainult kahju tooval ametnikul võib olla tohutu võim. Tema mõju määravad teatavasti mitte niivõrd tema võimed, kui see, millega (vabandust, — see, millel) istutakse. Koht ametiredelil. Ühed ja samad sõnad kas ei maksa midagi või otsustavad kõik vastavalt sellele, kas need tulevad redeli alumiselt või ülemiselt pulgalt. See ei tähenda sugugi, et bürokraatide hulgas ei oleks andekaid ja väga andekaid inimesi. Tähtis on aga, et mitte see ei ole määrav; tihti on valitseja kõige vajalikumaks omaduseks just keskpärasus või koguni täielik ilmetus. Marx on hästi näidanud, kuidas nimelt Louis Bonaparte, «kõige piiratult inimene Prantsusmaal», sai «kõige mitmekülgsema tähenduse. Just sellepärast, et ta polnud midagi, võis ta tähendada kõike.»¹²

Bürokraatia mõju ja võimu allikaid tuleb otsida selles sotsiaalses funktsioonis, mida ta on kutsutud täitma, täpsemalt — seoses selle funktsiooniga.

Bürokraatia kehabastab korda erinevate ja vastukäivate tendentside kaoses, tsentralismi tsentrifugaalsete jõudude vastu, seadust omavoli vastu ja organisatsiooni anarhia vastu. Sellest on suuremal või vähemal määral huvitatud kõik. Ja seetõttu on kõik valmis leppima (teatavate piirideni) nende tülikate kitsendustega, mille leiutamiseга nii usinasti tegeleb bürokraatia. Ka kõige paadunud röövel, kes on huvitatud, et kriminaaljälitus tegutseks võimalikult vähe efektiivselt, on siiski huvitatud, et võim oleks küllalt efektiivne selleks, et kaitsta teda omakohtu eest. Ei ole kedagi, kes oleks huvitatud päris võimetust võimust. See on bürokraatia kui võimukandja mõju kõige üldisem, n.-ö. üldrahvalik allikas. Kuid asi ei piirdu ainult sellega.

Bürokraatia on valitseva klassi tahte realiseerijaks. Kuid niikaua kui antud formatsiooni võimalused tootlike jõudude arendamiseks ei ole ammendatud, on valitseva klassi huvid ka kogu ühiskonna põhihuvideks. Antagonistlike klasside olemasolu ei kõiguta seda teesi. Marx ütleb, et «tööstusproletariaadi arenemine oleneb üldse tööstuskodanluse arenemisest. Alles tööstuskodanluse võimu all saavutab tööstusproletariaat avara rahvusliku olemasolu, mis on suuteline muutma tema revolutsiooni rahvuslikuks revolutsiooniks, alles tööstuskodanluse võimu all ta loob kaasaegsed tootmisvahendid, mis ühtaegu saavad tema revolutsioonilise vabanemise vahendeiks.»¹³ Ajaloos on korduvalt juhtunud isegi nii, et proletariaat on toetanud kodanlikke reforme otsustavamalt kui kodanlus ise.

¹² K. Marx, Klassivõitlus Prantsusmaal, lk. 66.

¹³ K. Marx, Klassivõitlus Prantsusmaal, lk. 37.

Ja niikaua kui valitseva klassi huvid on kas või osaliseltki kogu ühiskonna põhihuvideks, on bürokraatidel peaaegu alati võimalus kõik samud, mis on suunatud proletariaadi vaoshoidmisele ja mahasurumisele, esitada «ühiskonna» kaitsmisena «mässajate» ja «õonestajate» vastu.

Konkreetne näide. Osavõtt poliitilistest demonstratsioonidest, sealhulgas protestidemonstratsioonidest valitsuse tegevuse vastu, kuuluvad kodanlik-demokraatlikes riikides kodanike endastmõistetavate õiguste hulka. Purustused, vägivald, teiste kodanike õiguste (näiteks õigus vastudemonstratsioonile) riivamine on aga niisama endastmõistetavalt keelatud ja karistatavad. Niikaua kui üldine olukord riigis või antud piirkonnas on «normaalne», jälgib politsei rahulikult rahulikke demonstratsioone ja isegi kaitseb nendest osavõtjaid. Kui aga üldine olukord muutub kriitiliseks ja võimud peavad vajalikuks demonstratsioon laiali ajada, ja ei ole teada, kas demonstrantide hulgas leidub ekstreemiste ja huligaane, on politseil peaaegu alati võimalik poetada demonstrantide hulka provokaatoreid, kes hakkavad purustama aknaid, põletama autosid või tulistama politseinikke. Nüüd on ettekääne repressioonideks olemas.

Edasi. Kui tegemist on kahe või enama valitseva klassiga (Bismarcki Saksamaal ja tsaristlikul Venemaal mõisnikud ja kapitalistid), kasutab bürokraatia oma huvides nende klasside erinevust ja võib kergesti muutuda kõikvõimsaks, tõusta mõlemast klassist kõrgemale. Kuid isegi ühe valitseva klassi (kodanluse) puhul on bürokraatial hulgaliselt võimalusi kasutada kodanluse enda sisemisi vastuolusid, samuti vastuolu kodanlase isklite ja kodanluse klassihuvide vahel.

Suurtelt sissetulekutelt võtab kodanlik riik tulumaksuna 80% ja rohkemgi endale, s. o. kapitalistide klassi kasuks. Oleks naiivne arvata, et kapitalist on sellest vaimustatud. Vastupidi, ta teeb kõik selleks, et maksta vähem, s. o. tüsata oma klassi. Seda püüavad teha kõik kapitalistid. Seega kapitalistide klass ei ole kaugeltki seesama, mis kõik kapitalistid kokku.¹⁴

Iga üksiku kapitalisti vastas seisab kodanlik riik kapitalistide klassi esindajana, riigiametnik — riigi esindajana. Ta piirab, reglementeerib ja kontrollib iga üksiku kapitalisti tegevust kapitalistide klassi huvides (nii nagu neid huve bürokraatia t o l g e n d a b).

Üksikute kapitalistide, nende kohalike rühmade ja tegevusalaste grupeeringute vahel valitseb äge konkurentsivõitlus, võitlus elu ja surma peale. Ainult erakordsetes tingimustes taganevad need teravad vastuolud kõigi kapitalistide klassilise ühtekuuluvuse ees. Seetõttu on bürokraatial, kes võtab endale kogu kapitalistide klassi ja isegi kogu rahva huvide tõlgendaja ja väljendaja rolli, alati võimalus maha suruda ka iga üksiku kapitalisti või kapitalistide rühma need taotlused, mis ei vasta bürokraatiakihi huvidele.

Nii et ettekujutus, nagu esineks bürokraatia lihtsalt valitseva klassi kuuleka käsutäitjana, on õige vaid esimeses lähenduses, kõige üldisemates joontes. Bürokraatia ei unusta sugugi oma spetsiifilisi kihihuve, privileege; soodsates tingimustes võib ta neile allutada kogu ühiskonna (ka valitsevate klasside) huvid, pidurdada ühiskonna arengut

¹⁴ Loogikas ja matemaatikas on ammu teada, et hulk (klass) ei ole sugugi sama, mis tema elemendid või nende summa: isegi ühest elemendist koosnev hulk on midagi muud kui see element. Klass on täiesti uus objekt võrreldes oma elementidega. See on *mutatis mutandis* maksev ka ühiskonnaklasside kohta.

ja isegi viia see rahvuslikule katastroofile. Mida vähem on bürokraatia võim piiratud, seda kergemini ja kiiremini see sünnib (tsaristlik Venemaa, hitlerlik Saksamaa ja paljud teised näited).

Seejuures ei tohi asja kujutada lihtsustatult, nagu oleks tegemist ainult mingisuguste egoistide ja sulidega. Muidugi monopol, ka võimu monopol soodustab roiskumist, korrupsiooni, karjeristide esilekerkimist. Kuid ka sel juhul, kui on tegemist täiesti ausate, siiraste, ennastohverdavate bürokraatidega, ei ole olukord põhimõtteliselt parem. Nagu teistelgi ühiskonnakihtidel, on bürokraatial vältimatu tung samastada oma kitsad kihihuvid üldiste huvidega, pealegi «kõrgemate» huvidega. Et sellest paratamatusest paremini aru saada, peame korraks vaatama olukorrale mitte enam inter-, vaid intraindividuaalsel tasemel.¹⁵

MEIE KRETINISM ON AINUÕIGE

Enesetunnetamine (oma «mina» tunnetamine) on raskemaid tunnetuse liike. Kui mitte kõige raskem. Peale kõige muu takistab seda automaatselt tegutsev seemise tsensuuri mehhanism.

Selleks et normaalselt funktsioneerida, on igal inimesel vaja teatavat tasakaalu, enesekindlust, endaga rahulolu, väärikust. Kui seda ei ole, tekib raske sisemine konflikt, pinget, stress. See on organismile ja isiksusele väga kahjulik. Bioloogilise ja sotsiaalse evolutsiooni käigus on seepärast välja kujunenud automaatsed kaitsemehhanismid, mis peavad seda «lühist» ära hoidma, mis lülitavad välja igasuguse emotsionaalselt negatiivse informatsiooni enda kohta, ei luba sellel pääseda alateadvusest teadvusse. Näiteks on vihkamise tegelikuks motiiviks enamasti kadetus. Kuid selle tajumine halvaks inimese väärikust tema enda silmis ja oleks seega kahjulik; seepärast lülitab seesmine tsensuur selle välja ja asendab tegeliku motiivi, kadetuse, teise — illusoorse — motiiviga: te usute, et vihkamise põhjuseks on vihatava subjekti reaalsed negatiivsed jooned.

Seejuures tuleb rõhutada, et kaitsemehhanismid töötavad täiesti automaatselt; inimene ei teeskle, ta tööpoolest ei näe, ei kuule, ei mäleta, ei taju oma alatuid, inetuid ja kas või ainult proosalisigi tegevusmotiive, ilustab ja õilistab neid alateadlikult enda silmis.

Need psühholoogilised kaitsemehhanismid avalduvad sotsiaalpsühholoogilistena, kui nad funktsioneerivad kui tüüpilised teatava professionaalse rühma või sotsiaalse kihi juures, kuuludes professionaalset kretinismi kujundavate tegurite hulka. Sellest kretinismist ei ole vaba muidugi ka intelligents ja bürokraatia, ainult et see on neil erinev, olulistest joontest vastandlik.

Bürokraadi (ametniku, funktsionääri, tšinovniku või kuidas me teda ka ei nimetaks) tegelikud tegevusmotiivid on küllaltki maised ja inimlikud. «... Kui aga paberites oleks kõik korras, millegi muuga pole tšinovnikul asja, tema tahab ainult palka saada ja ülemuse ees kannuseid teenida.»¹⁶ Ja ei tea, miks ta ei peakski tahtma palka saada ning (kui ta juba on valinud ametniku elukutsel!) karjääri teha?! Kuid see on

¹⁵ Interindividuaalne (isikutevahelistest suhetest lähtuv) uurimisinivoo on omane näiteks sotsioloogiale; intraindividuaalne (sisemisest «minast» lähtuv) — näiteks psühholoogiale.

¹⁶ V. I. Lenin, Teosed, 4 kd., lk. 261.

liiga lihtne, liiga maine, liiga proosaline, ei ole küllalt ilus ja küllalt õilis, et tiivustada funktsionääri, et teda tähtsaks teha endale ja teistele. Neid motiive isegi pilgatakse nii elus kui ka kirjanduses (Balzaci «Ametnikud», Gogoli «Revident», Dickens, Kafka, Saltõkov-Štšedrini ja paljude teiste tegelased). Seepärast transformeeruvad bürokraadi teadvuses tema tegevuse motiivid tundmatuseni.

Enda teada tegutseb bürokraat alati mingisuguste «kõrgemate eesmärkide» ja ainult nende nimel, olgu need siis rahva, riigi, ühiskonna, progressi, tsivilisatsiooni, tuleviku, rahvuse, rassi, masside huvid või veel midagi niisama kõlavat ja abstraktset.

Sellega on muide seletatav, mispärast peaaegu iga bürokraat on valmis tunnistama, et bürokraatia ja bürokratism on olemas, ainult sellest ei saa ta kuidagi aru, et tema on bürokraat.

Iga inimene peab võtma oma tegevust täie tõsidusega ja pidama seda tähtsaks, võimalikult kõige tähtsamaks maailmas. Muidu ei saa ta edukalt tegutseda, langeb antud tegevussfäärist välja või vähemalt kaotab lootuse edasijõudmisele. Bürokraadi maailm on paberite, dokumentide maailm, seaduste, direktiivide, juhendite, ettekirjutuste, instruksioonide, resolutsioonide maailm. Toimub omapärane tunnetuslik inversioon: mitte paberid ei peegelda elu, vaid elu ise on midagi väärt ainult sedavõrd, kui võrd ta kehastab, realiseerib paberitega seadistatud skeeme. Kõik, mis ei vasta skeemile, on karistatav, hukkamõistetav või vähemalt kahtlane ja mittetüüpiline.

Niisiis, instruksioonid ja resolutsioonid on primaarsed, muu maailm sekundaarne. Bürokraat aga on see väljavalitu, kellele on usaldatud jälgida, et maailm vastaks resolutsioonidele. See tähendab seda, et oma meelest bürokraat alati juhib.

Juhtimise ja valitsemise funktsioonid on tunduvalt erinevad. Bürokraadi silmis on need mõisted samased. Tema juhib, kõik teised on juhitud, juhendite täitjad. Bürokraat on see sääsk, kes on väga sügavalt veendunud, et just tema künnab. Härg, kelle sarvel ta istub, ader ja kõik muu on vajalikud ainult selleks, et tema juhendid ellu viia.

Ja kui miski läheb viltu, on bürokraat niisama sügavalt veendunud, et tuleb tugevdada juhtimist (luua veel üks kantselei või suurendada olemasolevat). Kord loodud kantselei tekitab automaatselt nähtuse, mille juhtimiseks või mille vastu võitlemiseks see on loodud. Ei ole ju mõeldav, et uue kantselei ametnikud kannaksid ette: vastavat nähtust ei ole üldse olemas, meie kantselei tuleb laiali saata! Võitlus olemasolu, palkade, kohtade, privileegide ja ametkondliku prestiiži pärast paneb kogu parasiitliku masinavärgi käima ja ametnikke siiralt uskuma, et nähtus on olemas, olgu see kantselei kas või *perpetuum mobile*'de arvelevõtmise osakond. Ja kui on olemas Kahtlaste Mõtete Vastu Võitlemise Ametkond (selline organisatsioon oli olemas näiteks sõjaeelses Jaapanis), siis peavad paratamatult olema ka Kahtlased Mõtted ise!

Psühholoogilised ja sotsiaalpsühholoogilised kaitsemehhanismid teevad paratamatuks ka bürokraadi kiindumuse saladustesse. Kuna tema on väljavalitu, kelle käes on kõik primaarne, siis on selge, et sekundaarsete nähtustega tegelevad võhikud ärgu toppigu valitsemisse oma nina. Pealegi saab riiklike, sõjaliste ja ametisaladuste hoidmise ettekäändel kõige paremini varjata ühtede kantseleide vigu ja teiste kantseleide täielikku mõttetust.

Ettekujutus enda ja oma ametivendade erilisest sotsiaalsest kohast ja missioonist loob (kõigist intriigidest ja pugemisest hoolimata) tugeva

kokkukuuluvuse tunde; vähemalt kõigis neis küsimustes, kus bürokraatiale tuleb kokku puutuda «sekundaarse» maailma inimestega, esineb ta tavaliselt solidaarselt. Koos bürokraatide professionaalse standardsusega viib see selleni, et väljastpoolt vaadatuna on kogu bürokraatia mingi elutu ja individuaalsuseta mehhanism, masin (ei ole juhuslik, et räägitakse näiteks «riigiaparaadist»). Ametnikud esinevad selle masina standardsete hammasratastena. Tavalisel surelikul ei ole kõige vähemutki tahtmist sattuda nende hingetute hammasrataste vahele.

Vastmainitud professionaalne standardsus väärib võib-olla rohkem kui ainult mainimist. Jälgige tööpäeva lõpul mõnest riigi- või muust tähtsast asutusest väljuvaid ametnikke (näiteks Londonis): ühesugused sakopüksid, tumedad pintsakud ja kõvad kaabud — nii kirjeldab neid näiteks Dickens. Mõnes teises linnas ja teisel ajastul võib riietus tunduvalt erineda, kuid kõikjal jääb invariantseks igasuguse individuaalsuse puudumine, ilmetu standardsus. Ja mitte ainult riietuses. Väline standardsus peegeldab teatud kindlat standardset mõtte- ja hingelaadi.

Iga elukutse vajab teatavat psüühilist «orientatsiooni», teatavat hingening mõttelaadi ja omalt poolt soodustab inimese kujunemist just selle orientatsiooni suunas, teravdades ühed iseloomujooned ja kustutades teised. Peale juba varem märgitud joonte iseloomustab bürokraatlikku mõttelaadi äärmine, järjekindel konformism. Kuna bürokraatia tähtsaimaks funktsiooniks on ühiskonna staatilise tasakaalu kindlustamine, siis harjub bürokraat juba oma tegevuse alguses pidama olemasolevat korda ja selle korraga seotud rutiini enam-vähem ideaalseks. Mistahes (vähegi olulised) muutused võiksid tema arvates ainult halvendada olukorda; uuenduste katsed (välja arvatud bürokraatlikud laudade või kantseleide ümberasetused) on alati suunatud tagasi- või mahakiskumisele. Bürokraat näeb oma tähtsamat ülesannet võitluses kõigi taoliste katsete vastu. Igale palvele vastab ta automaadi järjekindlusega «ei». Nii on kindlam ja igal juhul ohutum.

Intelligentne mõttelaad on bürokraatliku mõttelaadi otsene vastand. Kui bürokraatliku mõttelaadiga inimesele olemasolev on ideaalne, siis intelligentse mõttelaadiga inimene esitab endale alati kõigepealt küsimuse: «Aga kas see ei ole vääri?» Ka matemaatika aksioomide suhtes!

See krititsism (bürokraadi arvates nihilism) on intelligenti tähtsaimad professionaalseid jooni (äärmuslikul kujul — temale omase spetsiifilise professionaalse kretinismi jooni). Ilma selleta ei tuleks üldse kõne alla teaduslikud, tehnilised, kunstilised, kirjanduslikud avastused, tehnoloogilised leiutused ja palju muud. Konformistliku või bürokraatliku mõttelaadiga intelligent võib küll teha hiilgava karjääri, kuid ta ei ole suuteline korralikult täitma oma sotsiaalset funktsiooni.

Sellega ei ole sugugi öeldud, et antud konkreetne intelligent ei võiks olla konformist ja püüdlik karjerist. Reaalses elus esineb neid küllalt tihti. Teaduse (tehnikas, kirjanduses jne.) konformistlik prostitueerimine on tihti palju tulutoovam tegevus kui see päris prostitutsioon ise.

Samuti ei ole sellega mingil määral tahetud öelda, nagu oleksid intelligentsil mingid ülevad ja bürokraadil halvad (või vastupidi) iseloomujooned. Asi on lihtsalt selles, et ühiskonna arenedes vajab see järjest rohkem erinevaid inimitüüpe. Kauges minevikus, kus kogu elu oli äärmiselt primitiivne ja iga inimese iga samm sünnist surmani oli rangelt reglementeeritud tavade ja traditsioonidega, ei olnud vähegi oluline mitmekesisus mõeldav. Tänapäeva ühiskonnas, kus on tegemist sadade elukutsetega ja kümnete tuhandete erialadega, on paratamatu ja ühiskon-

nale hädavajalik väga erinevate iseloomude, psühholoogiliste orientatsioonide, tüüpide, temperamentide, hingelaadide olemasolu. Igale tegevusalale, igale elukutsele vastab teatav isiksuse tüüp. Kui seda harmooniat ei ole, kannatab töö ja kannatab inimene.

Kriitiline mõttelaad on intelligendile niisama vajalik, kuipalju see on vastunäidustatud ametnikule.

Teine üldtuntud spetsiifiline intelligentlik joon on individualism. See sama individualism, mis etendas nii tohutut progressiivset osa inimese vabanemisel keskaegseist kammitsaist, ilmaliku kunsti, kirjanduse ja teaduse kujunemisel, kuid muutunud tingimustes, kus esiplaanile nihkus suurte inimmasside organiseeritud tegevus, hakkas etendama negatiivset, kodanlusele ja kodanlikule bürokraatialle väga vastumeelset osa. See individualism on raskendanud ka proletaarsete masside organiseerimist võitluseks kapitalismi vastu. Intelligentsi on väga raske allutada mistahes distsipliinile, sealhulgas proletaarsele. «Proletariaadiga võrreldes,» kirjutas Lenin, «on intelligents alati individualistlikum juba oma põhiliste elu- ja töötingimuste tõttu.»¹⁷ «Intelligentlikule individualismile... näib igasugune proletaarne organisatsioon ja distsipliin pärisorjuseks.»¹⁸

Töölise igapäevane elukutseline tegevus harjutab teda vaatama endale kui osale suurest tervikust. Alates lihtsamatest «üks, kaks ja — korraga!» tüüpi operatsioonidest ning lõpetades konveieri raudse rütmiga on kõikjal ühe tegevus rangelt allutatud ühisele tegevusele.

Teisel kujul, kuid niisama endastmõistetav on see ametnike puhul. Tähtsaimaks põhimõtteks on siin *ipse dixit* — «ise ütles», ülemus ise ütles seda ja seda, järelikult on see absoluutne tõde.

Intelligendi seisukohalt aga on see *ipse dixit* lihtsalt naeruväärne, tema jaoks on see vaid elementaarne loogiline viga (paralogism või sofism), mille nimeks on *argumentum ad homina*. Intelligendi professionaalseks tegevuseks on eelkõige (kriitiline) mõtlemine. Mõtlemine on väga individuaalne, vähe sellest, väga intiimne tegevus (kooris mõtlemist ei ole seni õnnestunud leiutada).

Sellega on seotud veel üks intelligentsile väga iseloomulik professionaalne joon. Intelligent oma igapäevases tegevuses püüab jõuda absoluutsele tõele (või optimaalsele tehnilisele lahendusele) nii lähedale kui võimalik ja võtta arvesse küsimuse kõik aspektid. See viib sellele, et intelligent on harva võimeline mõnes keerukas olukorras kiiresti otsustama. Vastuvõetud otsusessegi suhtub ta tavaliselt kriitiliselt ja on valmis seda kergesti muutma parema otsuse kasuks.

Niikaua kui on tegemist teadusliku uurimise või kunstiloominguga, on see joon enamasti (kuigi ka mitte tingimata alati) väga positiivne. Kuid juba tehniliste lahenduste otsimisel on tihti määravaks teguriks mitte selle lahenduse optimaalsus, vaid halastamatult kulgev aeg. Lahingtegevuses on olukord veelgi drastilisem. Keskpärane või isegi halb, kuid õigeaegselt vastuvõetud ja raudse järjekindlusega elluviidav otsus on peaaegu alati võrratult parem kui optimaalne, kuid hilinenud ja edasi-tagasi muudetav otsus, mille tulemuseks võib olla kaos.¹⁹

Bürokraatia tegevus kulgeb kuskil vahepeelses valdkonnas. Optimaal-

¹⁷ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 417.

¹⁸ Sealsamas, lk. 326.

¹⁹ «Korraldus ja vastukorraldus annavad kokku korralageduse,» ütles Napoleon.

seid otsuseid võib harva leida, mitmed loogiliselt «kõrvalised» (propagandistlikud või isegi demagoogilised) kaalutlused võivad osutada praktiliselt tähtsamateks kui asja loogiline olemus. Seepärast on palju alasid, kus intellektuaalselt keskpärasel, kuid otsustusvõimelisel ja enesekindlal ametnikul on praktiliselt suured eelised, võrreldes hiilgava ettevalmistuse ja väga andeka intelligendiga.²⁰

Niisiis on tegemist kahe täiesti erineva, suurel määral vastandliku mõttelaadiga — bürokraatliku ja intelligentsega, mis võivad kergesti (nagu iga teiseigi elukutse puhul) areneda kaheks vastandliku ilmega professionaalseks kretinismiks. Igaüks meist loomulikult kaldub pidama omaenda kretinismi ainuõigeaks ja hukka mõistma kõik teised. Ei ole siis midagi imestada, et bürokraadi meelest on «intelligent» tihti kui mitte sõimusõna, siis vähemalt halvustav iseloomustus.

Nikolai II lihtsalt vihkas seda sõna. «Vaat teen Teaduste Akadeemiale korralduse visata «intelligents» sõnaraamatutest välja,» rääkis ta korduvalt. Fašistliku Saksamaa töörinde füürer Robert Leyl oli tööliste massimiitingutel ovatsioonil esilekutsumiseks kindel tõmbenumber: «Mina hindan mistahes kojameest palju rohkem kui ühtegi professorit. Professor avastab ühe pisiku ja hoopis sellega eluaeg. Kojamees aga saadab ühe luuatõmbega rentsilisse miljardid pisikud ja ei uhkusta sellega põrmugi.» Demagoogiline agressiivne antiintellektualism oli fašistlikule («tööliste» ja «sotsialistlikule») parteile niisama iseloomulik kui füüsilise töö ja selle tegijate demagoogiline ülistamine. Väga selgelt avaldus see näiteks «lihtsa, selge, rahvaliku, elujaatava» kunsti nõudmises, mida vajavat rahvas, ja kõigi keerukamate, otsinguliste kunstivoolude kuulutamises «juudimarksistliku suurkapitali veiderdavaks kunstiks». Ka Einsteini relatiivsusteooria kuulutati «juudifüüsikaks» (liitlaslikust solidaarsusest andis Itaaliagi propagandamet ajakirjandusele juhendi: «Mitte sõnagi Einsteinist.»).

Intelligents vastab bürokraatiale umbes samas vaimus.²¹

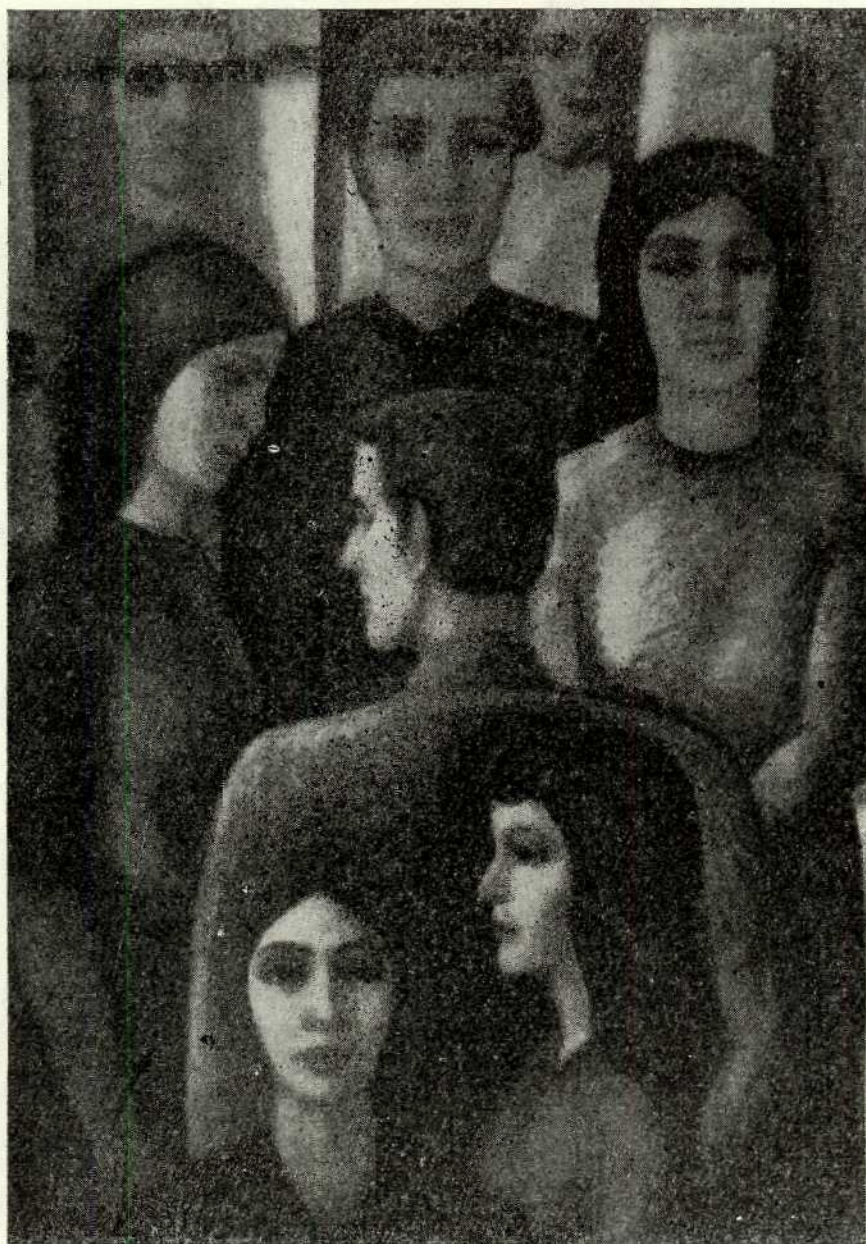
Balzaci järgi on bürokraatia «hiigelvõim, mida käivitavad kääbused». «Bürokraatia kujunes lõplikult välja konstitutsioonilise valitsuse ajal — paratamatult soosis see kõike keskpärasest, oli suur tõendite ning arvete sõber ja lisaks veel norija nagu mõni väikekodanlase naine.» «Erakordisel mehel polnud kerge rajada endale teed läbi nende looklevate põõsastarade, küürutada, roomata, pugeda porimülkaisse, kus kardeti tarku päid,» ja seepärast «tulid ja jäid püsima vaid laisad, saamatud või rumalad.»

Missuguseid emotsioone kodanlikus ühiskonnas kelleski ka ei tekitaks intelligents või bürokraatia, on selge, et ilma nendeta ei saa ja et kõige olulisem ühiskonna kui isereguleeruva süsteemi jaoks on nende kahe kihi pidev, kuid tasakaalustatud konflikt.

Võib aga tekkida küsimus, miks ei võiks mingi sotsiaalne institutsioon vaimu ja võimu funktsioonid ühendada? Või veidi teiste sõnadega, miks ei võiks bürokraatia võtta endale kas või osaliselt intelligentsi sotsiaalse rolli (tuleviku igandid, lähenevate kriiside prognoosimine)? Seda enam et irratsionaalne, voluntaristlik bürokraatia üha rohkem, ehkki aeglaselt, taandub ratsionaalse, intelligentse bürokraatia ees?

²⁰ Esineb, kuigi võrdlemisi harva, intelligente, kes on võimelised praktiliste (lahinguliste, valitsemise jne.) ülesannete lahendamisel oma intelligentsuse ja sellega seotud nõrkused «välja lülitama». Kuid see ei muuda üldpilti.

²¹ Vahe on muidugi selles, et intelligents ei saa rakendada bürokraatia suhtes repressioone...



N. Gulī

Tānav (Ōli) 1969

Bürokraatia ratsionaliseerumine muidugi parandab asja, kuid ei muuda seda põhimõtteliselt. Bürokratlik süsteem on oma olemuselt informatsiooniline nõiaring, informatsiooni suretamise süsteem. Sellele on ammu tähelepanu juhtinud K. Marx.

INFORMATSIOONI NÕIARING

Iga bürokraatlik süsteem on hierarhiline ja enam-vähem tsentraliseeritud, kujutades midagi redeli või püramiidi taolist. Redeli kõigil pulkadel produtseerib ametnike armee ettekandeid, mis lähevad üles, ja püüab seedida ülevalt alla liikuvate korralduste, juhiste, ettekirjutuste jne. laviini. Igas korralikus bürokraatlikus süsteemis on see, mis sajab ülalt, absoluutse tõe staatusega, kuulub vaieldamatult täitmisele.

Ülalt tulevad direktiivid aga koostatakse altpoolt liikuva informatsiooni alusel.

Teoreetiliselt võib see informatsioon enam-vähem õigesti peegeldada reaalsust. Praktiliselt on see peaaegu täiesti võimatu. Ametniku (ka kõige ausama ja ennastsalgavama) psühholoogilised kaitsemehhanismid ja lihtsalt enesekaitse instinktki kindlustavad selle informatsiooni transformeerumise teatavas kindlas suunas — olukorra ilustamise suunas. Kuidas on olukord ühes või teises regioonis, selle kohta otsustatakse ülal eelkõige selle informatsiooni järgi, mis süstemaatiliselt saabub ametnikult, kes selle regiooni eest vastutab, kes seda valitseb. «Tema jaoks aga,» ütleb Marx, «küsimus, kas tema regioonis kõik on korras, on eelkõige küsimus sellest, kas t e m a valitseb hästi oma regiooni.»²² Selles ta vaevalt kahtleb. Igal juhul ei ole tal vaja kahelda selles, et kui tema alal on midagi korrast ära, siis esimene küsimus, mis tuleb pähe ülemustele, on, et kas ei peaks t e d a välja vahetama.

Ei tea, miks peaks ametnik ise endale auku kaevama? Seepärast, nagu ütleb Marx, püüab ta ühelt poolt tõestada, et olukord ei ole sugugi nii halb, teiselt poolt aga, et kui ongi midagi korrast ära, siis igatahes põhjustel, mis ei olene temast.

Iga korralik ametnik teab väga hästi, mis ülemusele meeldib ja mis teda ärritab, teab väga hästi, milline on ülemuse seisukoht ühes või teises küsimuses. Ta teab väga hästi, et faktid, mis ei vasta ülemuse skeemile, võetakse tema poolt suure kahtluse alla. Parem on siis juba ette rutata ja algusest peale serveerida need kahtlastena. Ülemus hindab teid siis abilisena, kes oskab fakte analüüsida. See informatsiooni serveerimise oskus on peaaegu kõige otsustavam tegur ametnike loomulikus selektsioonis, mille käigus osavamad liiguvad ülesmäge ja teised lihtsalt langevad mängust välja.

Informatsioon, mis algusest peale oli ühekülgne, jõuab seega ülemuse teadvuseni veelgi ühekülgsemana. Meeldivad, skeemile vastavad faktikesed on muutunud ülitähtsateks, tüüpilisteks, määravateks; ebameeldivad faktid on redutseerunud tühisteks, juhuslikeks või siis vaenulike jõudude (läbikukkumisele määratud) septsusteks. Sellise informatsiooni alusel võetakse vastu otsus, tehakse korraldus, mis alustab teed ülalt alla juba absoluutse tõena. Muidugi, tehtud korralduse õigsust ja selle tulemusi võib ju ülemus püüda ka kontrollida. Mis siis, ta saab kohe

²² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, стр. 201.

vajaliku ettekande: «Kuigi on veel vara teha lõplikke järeldusi, on juba praegu selgesti näha, et otsus oli ainuõige.»

Nõiaringi piirides ei ole sellest olukorrast mingit väljapääsu. Igasuguste kontrollivate ja kontrolöre kontrollivate instantside sigitamine, nagu näitab kas või tsaristliku bürokraatia rikkalik praktika, tavaliselt ainult halvendab olukorda: «serveerimise oskus» nendes instantsides (kes ju ise midagi ei korralda ja ühegi eluala eest ise ei vastuta) muutub veelgi määravamaks kui mistahes teises.

Valitseva klassi ja kogu ühiskonna elulised huvid nõuavad seepärast, et kuidagi pääseks lõögile ka informatsioon, mis kulgeb v ä l j a s p o o l seda suletud nõiaringi ja mida töödeldakse teisiti.

Küsimus on komplitseeritud ja kõiki tema aspekte ei saa siin loomulikult käsitleda. Küsimuse olemus on aga selles, et vaim peab jääma väljaspoole võimu poolt loodud nõiaringi, säilitama iseseisvuse, teda ei tohi allutada võimule. Mis puutub ringivälise informatsiooni konkreetsetesse avaldumisvormidesse, siis üheks tähtsamaks tänapäeva kodanlikus ühiskonnas on muidugi massikommunikatsioonivahendid — igasugune trükisõna, ajakirjandus, raadio, televisioon (järgnevalt nimetame kõiki neid lühiduse huvides ajakirjanduseks). See on väga mitmekülgne (mitmete funktsioonidega), suurel määral vastuoluline ja ülivõimas mehhanism. Meie teema raames on tähtis ainult üks tema olulisemaid funktsioone: ajakirjandus kui tegur, mis ei lase bürokraatial n.-õ. kasvada üle valitseva klassi pea, vastandada oma klikihuvide kogu ühiskonna ja eelkõige valitseva klassi huvidele, mis ei luba bürokraatial varjata ja süvendada oma vigu.

Ajakirjanduse kaudu pääsevad mõjule kõikvõimalike konkureerivate kodanlike rühmade huvid ja seisukohad, alternatiivsed ettepanekud jne. Kõik need rühmad, kelle huvidele näiteks valitsuse kava ei vasta, võtavad oma ajakirjanduses selle ägeda ja tavaliselt teravmeelse kriitika alla ning teevad alternatiivseid ettepanekuid. Seega on siis valitsejatel alati vähemalt v õ i m a l u s saada olulist informatsiooni ka väljaspool saatuslikult ühekülgset bürokraatlikku ringi. Kuid selle informatsiooni arvestamine, suurem või väiksem laveerimine on ka p a r a t a m a t u, sest ajakirjandus on liiga võimas jõud, et teda saaks täielikult ignoreerida.

Vähe sellest. Ajakirjandus ei peegelda kaugeltki ainult ajalehtede omanike seisukohti. Kodanlik ajaleht on alati oma loomult dualistlik. Ühelt poolt on see omaniku (omanike) huvide ja ideoloogia kaitsja; teiselt poolt on see kommertsettevõtte, pealegi väga kallis ettevõtte, mis peab andma omanikule kasumeid. Tegutseda aga tuleb terava konkurentsi olukorras. Lugejate arv on see, mis viib ettevõtte õitsengule, kiratsemisele või pankrotti. Kõik konkureerivad lehed püüavad lugejaid teistelt üle meelitada. Kui omanikul isegi oleks aega ja tahtmist kogu aeg dikteerida ajakirjanikele, millest ja kuidas kirjutada, viiks ta sellega oma ettevõtte varsti pankrotti. Leht peab lugejale meeldima, ja see ei ole sugugi kerge. Seda saavad kindlustada ainult kõrge professionaalse tasemega spetsialistid-intelligendid. Seepärast on suurte mõjukate (seega suuri kasumeid toovate) ajalehtede peatoimetajad küllaltki iseseisvad. Vaidluses lehe omanikuga jäävad nad tihti peale, «terroriseerides» viimast tiraaži languse tondiga.

Olukorras, kus keskmisele kodanikule pidevalt kinnitatakse, et just tema valitseb riiki, tekib sellel kodanikul paratamatult naiivne, kuid enesekindel kalduvus arutleda: «Kui mina oleksin president (peaminis-

ter, minister, kuberner, linnapea)...» Kuid seda, mis ta siis teeks, ei oska ja ei viitsi ta läbi mõelda; ta tahab, et tema lemmikajaleht serveeriks selle temale igal hommikul valmis kujul ette, seejuures kergesti seeditava ja pisut võrtsitatuna. Ja kuna tema valitseb riiki, siis olgu kontrettepanekud kõigis olulisemates küsimustes, millega praegu tegeleb bürokraatia.

Teiste sõnadega, iga ajaleht, kes tahab säilitada vähegi mõistlikku tiiraazi, peab pidevalt kritiseerima valitsust või siis kubermangu, linna jne. administratsiooni. Seda on sunnitud tegema isegi valitseva partei ajalehed (muidugi mõõdukalt, teravam kriitika nad suunavad opositsioonilise partei kontrettepanekute ja projektide vastu). Inglise peaminister Wilsonil tuli oodata mitu head aastat, kuni lõpuks hiljuti ühel ilusal päeval peaaegu kõik ajalehed esmakordselt ühe tema kõne heaks kiitsid.

Sellel taustal saavutavad ajakirjandus ja andekad ajakirjanikud tohutu mõju. Näiteks Walter Lippmanni kirjutisi avaldavad (keskmiselt kaks korda nädalas) aastakümnete vältel üheaegselt sada ja enam ajalehte ja ajakirja kogu Läänemaailmas, tsiteerivad aga mitmed sajad. «Irisev Walter» on spetsialiseerunud oma (USA), kuid ka teiste valitsuste poliitika (eelkõige välispoliitika) pidevale vaimukale kritiseerimisele (muidugi kodanlike kujutelmade raames) ja tavaliselt tabab väga hästi selle poliitika nõrku punkte. Kuigi Lippmann on juriidiliselt vaid eraisik, loevad paljud riigijuhid tema kirjutisi niisama tähelepanelikult kui oma välisministri või luureülema ettekandeid.

Seepärast on täiesti mõistetav, miks bürokraatia, kui ta tahab muutada kõikvõimsaks (seda ta tahab aga alati, kui olukord selleks vähegi soodne on) alustab kõigepealt ajakirjanduse bürokratiseerimisega, selle lülitamisega informatsiooni nõiaringsi. Fašistlikul Saksamaal ja teistes totalitaarsetes riikides oli selleks mitte ainult kehtestatud tsensuur, mis valvab, et ei ilmuks see, mis kantseleide arvates ei tohi ilmuda, vaid ka spetsiaalne propagandatalitus, mis püüab üksikasjalikult ette kirjutada, mis ja kuidas peab ilmuma. Kreeka «kolonelide» hoiak ajakirjanduse suhtes on vist kõige värskem näide.

Jällegi Marx on näidanud, millele see viib. Bürokratikule tsensuurile allutatud ajakirjanduse puhul kodanlik «valitsus kuuleb ainult oma enda häält, ta teab, et kuuleb ainult omaenda häält, kuid ikkagi toetab enesepetet, nagu kuuleks ta rahva häält, ning nõuab ka rahvalt, et ta toetaks seda enesepetet... Kui jumal alles kuuendal päeval ütles oma loomingu kohta, et see on hea, siis tsensuurialune ajakirjandus ülistab valitsuse tahtloomingut iga päev. Kuna aga üks päev on paratamatult vastuolus teisega, siis ajakirjandus vahetpidamata vaeletab ja peab seejuures varjama, et ta on teadlik oma valelikkuses, peab kaotama igasuguse häbi.»²³ Bürokratial tekivad laialdased võimalused oma vigade ja kuritegude varjamiseks; vead (mis üldiselt on ju igas praktilises tegevuses vältimatud) kipuvad kasvama saatuslikeks vigadeks, sest neid ei märgata või märgatakse liiga hilja. Kui see kestab pikemat aega, saab möödapääsmatuks üldine toimekas paigaltammumine või isegi katastroof.

Seetõttu on kodanlus pikkade ajalooliste kogemuste ja paljude siiasinna katsetuste tagajärjel jõudnud selleni, et kehtiva korra stabiilsuse

²³ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. I, стр. 69.

ja edasimineku huvides hoitakse võim ja vaim üldiselt lahus ja (mõistlikes piirides) konfliktis; bürokraatiat ühelt poolt ja vaimu avaldusvorme (näiteks ajakirjandust) teiselt poolt käsitletakse valitseva klassi teineteisest sõltumatute instrumentidena. Selle põhimõtte rikkumisele kui äärmiselt ohtlikule ettevõtmisele minnakse vaid väga kriitilistes situatsioonides (kriis, sõda, revolutsiooniline situatsioon). Masside petmiseks on vaja, et konflikt oleks kaunis kärarikas ja tekiks illusioon, nagu oleks esindatud kõikvõimalikud seisukohad, iga inimese huvid, nagu ei käiks vaidlus ainult selle ümber, kuidas parandada ja säilitada kodanliku ühiskonda.

Kuid kaugeltki alati ei õnnestu kodanlusel hoida konflikti mõistlikes piirides. Üheks uueks ja ilmekaks konflikti teravnemise väljenduseks on näiteks üliõpilasrahutused, mis viimastel aastatel on käinud orkaanina üle planeedi, haarates väga erineva ilmega riike. Üliõpilaskond on Lenini iseloomustuse järgi «intelligentsi kõige tundlikum osa».²⁴ See kõige tundlikum osa ilmselt ei ole rahul. Tihti ta ei tea, millega nimelt, ja enamasti puudub tal kuigi selge positiivne programm.

Kuid kõikjal on täiesti ilmne rahulolematuse bürokraatismi ja bürokratiseerumise vastu. Kõige võimsam oli üliõpilasliikumine Prantsusmaal ja prantsuse üliõpilaste kõige populaarsem loosung oli: «Keelamine on keelatud!» Bürokratia aga ongi keelamisele spetsialiseerunud inimeste kiht.

Muidugi on loosung sellisel kategoorilisel kujul utoopiline. Ükski ühiskond ei saa elada keeldudeta. Kuid isegi kodanliku ühiskonna raames on väga suur vahe, kas on lubatud kõik see, mis ei ole keelatud, või on keelatud kõik see, mis ei ole lubatud. Või on koguni keelatud ka see, mis on lubatud. Üliõpilaskond kui intelligentsi tundlikum osa (intelligentsi omakorda on ühiskonna tundlikum osa) tunneb järjekordselt, et midagi on mäda Taani kuningriigis, ja ei usu valitsevate ringkondade optimistlikke kinnitusi.

See võimu ja vaimu vastuolude süvenemine ei ole muidugi määrav, kuid siiski oluline osa kapitalismi vastuolude üldisest süvenemisest.

²⁴ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 30.

Rudolf Sirgest kui reisikirjanikust



reisikirjanikke, laias laastus jagatuna, on karakterilt kahte liiki. Üks läheb võõrastesse maadesse oma kaasavõetud kujutlustele tuge ning kinnitust leidma ja kuulutab reisiaruandes võidukalt: maailm on niisugune, nagu ma juba teadsin. Teisele on eelkujutlused ja -teadmised vaid trepiks uue tõelisuse juurde. Maailma mitmekesisuses võluvad teda ootamatused, ta laseb oma arvamusel kujuneda üllatuste ja pettumuste dialektikas. Siia, teise liiki, võime julgesti lugeda meie reisikirjanduse vanameistrid Fr. Tuglase ja J. Semperi, kellele rännud kaugematesse ja lähematesse maadesse, võõraste rahvaste kultuuri ja kunsti juurde on ühtlasi olnud rändajate endi kujutluste ning arvamuste läbikatsumised. Oma rännumehekarakterilt on neile lähedane ka Rudolf Sirge, kellele iga reis on alanud vististi küsimärgi all: kas maailmas on ikka kõik nõnda, nagu kuuldu ja loetu kinnitab? Lisada võiks, et niisugused skeptilised reisijad ärataval usaldust ka sel juhul, kui lugeja enda kogemused on viinud tõe teistsuguse tahu juurde.

Rudolf Sirget tunneme rännumehe ja oma rändamiste kirjandusliku aruandjana kauem kui novellistina ja kauem kui romaanikirjutajana. Kogumik «Mittimest kaarest» (1964) tutvustab ainult väikest osa Sirge 20-ndate ja 30-ndate aastate reisireportaazidest. Palju on sellest jäänud ajalehtede veergudele, mille kaudu kunagi etendas oma osa nende lugejate ringis, kus teadmisi laiendati ja maitset hariti oluliselt ajalehe najal.

Juba tükk aega enne esimest välisreisi näeme Sirge eluloolises kangas rändurielu kirjusid löimi. Eks olnud seegi rändamine, kui Sirge juhutöölisena — sindli-lõikajana, masinistina, ehitustöölisena, turbalõikajana, sulasena jne. jne. — liikus 20-ndate aastate keskel elatist teenides paigast paika, silme ees siht: «jõuda natuke edasi õppida ja — maailma!» Sellest ajast, kus näljanäpistused põimusid noorusliiku romantikaga, pole traditsioonilistesse reisizänridesse jäänud suuremat midagi, kuid rändaja hingepõhja vermis see aeg olulisi eluvaatelisi jooni küll.

Sirgest kui reisikirjanikust, algul õigupoolest kui reisireporterist, võib rääkima hakata 30-ndate aastate künnisel. 1929. a. jaanuaris võttis Sirge vastu ajakirjanikuameti Tallinnas «Rahva Sõna» toimetuses ja sealtepeale ongi reisikirjanik tihedalt seotud lehemehega ning ühtlasi selle Sirgega, kes eesti novelli- ja romaanikirjanduses hakkas oma sõna ütleva. Juba sama aasta juuli-augusti «Rahva Sõnas» leiame kiirpildistusi Soome-reisilt. Tundub, et uute muljete tulv on olnud vallutav. Rahuliku analüüsiva vaatluse on kõrvale tõrjunud lühike hüppepinges lause, kohati oleks aine esituses otsekui lõõtsutatavat rütmi. Kiirmarsil läbi Helsingi, läbi Lõuna-Soome, mööda Imatra ja Vuoksi alasid püüdis pilk haarata ahnelt ja palju. Iseloomulikuna tundub juba siin, et sule alla on jäänud elamise-olemise argipäev, vähem kultuurielu nähtused.

Järgmise aastal jõudis Sirge juba reisiraamatuni, seekord kahes Aleksander Antsoniga. 1929. a. sügisel külastas Sirge tööliissportlaste rühma koosseisus Nõukogude Venemaal. Sama retke kordas ta järgmise aasta sügisel, ning nüüdis-

aegset raamatutehjat paneb lausa jahmatama, kuidas juba sama (s. o. 1930.) aasta lõpul ikkagi jõudis ilmuda raamat — A. Antsoni ja R. Sirge «Tänapäeva Venemaa». Pealegi oli teos üsna poleemiline, vastukarva valitsevale meelsusele.

Kümnendite vahetusel ja 30-ndate aastate alguse majanduskriisi pitsituses mõeldi varata klasside hulgas sageli Nõukogude Liidule ja sealsetele sotsialistlikule elukorraldusele. Kuuldusi oli mitmesuguseid, tegelikkust teadsid vähesed. Arusaadavalt soovisid nii Antson kui ka Sirge oma silmaga järele vaadata, kuidas elas Nõukogude Venemaa selle klassi juhtimisel, kuhu ulatusid nende endagi juured. Raamat kirjutati ja avaldati erakordselt ruttu, mistõttu jäi puudu probleemide sügavamast läbitöötamisest ja tunda andsid redaktsioonilised lohakused. Kuid autorite sümpaatiat sotsialismimaa elurütmi vastu paistis selgesti silma ning kokkupuutumine nõukogude tegelikkusega oli Sirgele ka maailmavaateliselt suure tähtsusega.

Vaadates seda raamatut Sirge-poolselt, märkame kohe Sirge kui reisimehe karakterijooni: tungida läbi eelarvamuste koorikust, polemiseerida ühekülgse käibe-arvamusega. Peale Moskva ja Leningradi ulatusid tolles rännutsüklis Sirge silma alla veel Sverdlovsk, Tšeljabinsk, Novosibirsk ja Omsk — nii nägi ta kümnendite vahetuse nõukogude tegelikkust küllalt laialt, vähemalt geograafiliselt. Oma aruandluses ei vaiki ta puudustest, märgib asju, mis tema arvates oleksid pidanud olema teisiti, teeb mõnikord rutakaid järeldusi, sild lähtemulje ja üldistuse vahel pole alati kõige kindlam, kuid hinnatav on, et ta sotsiaalse õigluse paotest nakatatuna ei kaota silmist põhijoont sotsialistliku ühiskonna mõistmisel. Teda köidab Nõukogude Venemaa inimese aktiivne teotähe, millel on tuleviku märk. See on juba uut tüüpi inimene. Sirge peatükid «Tänapäeva Venemaal» on ühiskondlikult poleemilisemad kui mitmed tema reisiaruanded varem ja hiljemgi. Probleemiasetused, nagu «Pjatiletka — moodus ebajumal», «Kollane valgega käsikäes», «Mees ja naine SSSR-is» jm., kõnelevad reporterlikust esitusviisist, kuigi tahtmine oli sotsiaalsesse tegelikkusse sügavuti vaadata.

Nii oli «Tänapäeva Venemaa» 1930. a. reisikirjanduse pildis küllaltki erutava sisuga teos. Reisiraamatuid ilmus sel aastal rohkesti, esmakordselt oli aastaülevaates vajadus seda žanri eraldi käsitleda. Kriitika jaoks oli «Tänapäeva Venemaa» ebamugav raamat, sellest mindi üle kahe vormeliga: naiivne ja tendentslik. Ka eestlastest kriitikud Nõukogude Liidus ei osanud raamatu suhtes õiget seisukohta võtta. Neid segas, et raamatus oli ka kriitilisi seisukohavõtte, mis aga sisuliselt kaugeltki ei varjutanud autorite sümpaatiat sotsialismiideede suhtes. Nii sai «Tänapäeva Venemaa» materdada igast küljest. Ometi oli ta tollel ajal üks neid vähesi teoseid, mis veidi ust paotas tundmatusse maailma.

Juba mõne aasta pärast valmistus Sirge taas reisile, senisest kaugemale. 1932. a. sügisel kauples ta enese Ahto Valteri purjekale, et kaasa teha kaks aastat kestev reis ümber maailma. Tallinnast lahkuti 27. novembril, kaasasõitjaks olid veel E. Stein-Tammlaan ja ameeriklane Olsen. Maailmareisist ei tulnud küll midagi välja, reis katkes «meeskonna» siselahkhelide tõttu. 1933. aasta mais pöördus Sirge Aafrikast kodumaale tagasi, kuid muljeist ja seiklusist jäi järele kimp reisivesteid, mis ilmusid pealkirja all «Sule ja purjega» ajalehtedes «Vaba Maa» ja «Esmaspäev» detsembrist 1932 kuni juunini 1933. Sirge kui reisikirjanik siin just suurt sammu edasi ei astu. Kerge vestelise laadi tingis juba ajalehtede maitse. Küllap sel põhjusel sai mõnigi sündmus põnevamaks tikitud kui tingimata vajalik. Kirjutada tuli ka kõige erakorralisemates tingimustes, sageli põlve otsas ning üle õblukese paadi lendava laine seltsis. Selle teekonna süvendatud pildid ongi merega rinnutsi olemisest. Kuigi reisimehed peatusid ka sadamates ja tegid tutvusi linnadega Inglismaast kuni Aafrika rannikuni, aetas kõikjal oma piirid kehv kukkur. See annab end ikka selgemini tunda ja kammitseb

rännuromantikat. Kui Sirge kokkuvõtte teeb, mainib ta, et see oli «ajakirjanduslik üritus, tiivustatud oma isiklikust vaheldusihast ja matkakirest-vajadusest». Kui Sirgelt on küsitud, mis ta on saanud maailmas hulkumisest ja miks tunneb ta vajadust rännata, on ta arvanud, et sellele on niisama raske vastata kui küsimusele, miks keegi laulda või pilli mängida tahab.

Järgnevatel aastatel teeb Sirge mitu reisi Euroopa riikidesse — Poolasse, Rumeeniasse, Rootsi ja mujale, tutvub maadega, kust teekond läbi läheb. Need on juba matkad «portfelliga näpus», eesmärgiks sageli osavõtt konverentsidest, näiteks Stokholmis 30-ndate aastate lõpul peetud Rahvusvahelisest Autorite ja Komponistide Konföderatsiooni kongressist jm. Peaaegu igast reisist on säilinud kirjanduslikke aruandlusi. 50-ndatel aastatel rändab Sirge Kesk-Aasias, ta annab sellelt teekonnalt mitu reisikirjeldust. Need matkad peegeldavad sisseelamisprotsessi Nõukogude Liidus elavate rahvaste sotsialistlikku tänapäeva.

Siis aga tuleb reis «meretaguste juurde». See on peaaegu et maailmareis, millest Sirge kunagi unistas, kuid mis teostus nüüd teistsugustes tingimustes. 1965. a. võtab Sirge osa turismireisist Kanadasse ja Ameerika Ühendriikidesse, 1966. aastal Austraaliasse ja Uus-Meremaale. Muljed ja mõtted neist käikudest on koondatud teosesse «Meretaguste juures» (1968). Siin väljenduvad juba erilises selguses Sirge kui reisikirjaniku põhilised karakterijooned, huvialad ja stiili struktuur.

Sirge ise nimetab neid reisivaatlusi «reaktiiv-piltideks» ja karakteriseerib ennast reisipublitsistiks. Küllap see mõnest tahust nii ongi. Reis, õigupoolest lend, toimub nüüd suurte kiiruste ajastul, millega kaasneb aja ja ruumi kui mõistete illusoorus. Reisi ennast nagu polegi, on vaid kiirhüpped punktist punkti. Muidugi tähendab see mugavust ja aja kokkuhoidu, nagu tavatsetakse ütelda, kuid mõnikord tunneme Sirges kui vere poolest reisimehes mingit vaikset nurnat, et maailmas reisides sellest maast vaid tühist murdosa kombata saab, õhulised avarused aga on üksluiselt tühjad. Ja väitele aja kokkuhoiust annab müksu küsimus: milleks? Sirge arvates muutub kaasaegne reis nagu kirbuhüpete seeriaks üle suurte tunnetamatute. Ja tunnetamisrõõmu asemel kipub lendajat kiusama lõpmatusetusk.

Moodsal turismil on muidki spetsiaalselt kaasaegseid jooni. Sõprusühingud ulatavad reisijat käest kätte, serveerivad lahkelt ja kogenult nägemisväärusi ning juttu sinna juurde. Reisija enda algatust läheb vaja vähe, ta reisib planeeritud süsteemis, ootamatusi juhtub suhteliselt harva, aga kui juhtub, siis erutab see seiklusverelisemat rändajat vist küll õndsalt. Tundub, et salajase mõnuga pani Sirge vastu kõiki marsruudi-reegleid kaardi posti Hongkongis, kui ta ettenähtud plaani järgi pidi olema Austraalias.

Kolmekümne aasta kestel on reisitingimused suuresti muutunud, nagu on muutunud ka Sirge ise. Ta reisib inimesena, kes on veendunud sotsialismi maailmaperspektiivis ja seetõttu ei pea seda vähemveendunu või kahtleja kombel korduvalt sõnades kinnitama. Sirgele tähendab sotsialism tegusid, tööd ja elustandardi tõstmist kõigi jaoks, vähem sõnu, mis eriti sel juhul mõjuvad kurjasti, kui sõna ja teo vahel märgatakse lõhet. Sirge kuulub niisuguste reisijate hulka, kes ei karda maailma mitmekesisusest õppida, ka oma puudusi näha ja teid otsida nende kõrvaldamiseks. Meretaguste-raamatu esimene osa viib meid Ameerika Ühendriikidesse ja Kanadasse. Punktirjooneliselt, nagu võimaldab reaktiivreis, esitatakse rohkeid tähelepanekuid ja muljeid, teljeks on sotsiaalsed ja majanduslikud probleemid, õigemini nende probleemide mõned tahud. Ameerika avaneb besti turisti pilgule suurte vastuolude maana, mille väga dünaamilisi eluprotsesse lühireisil sügavuti uurida pole lootustki. Ameerika elulaadi keerukustes orienteeruda püüdes valib Sirge oma lähtekohaks: «Niisiis, erinevused erinevusteks, vastuolud vastuoludeks — õige mitmes plaanis on nad vägagi silmatorkavad —

kosutavam on heita eelkõige põgus pilk sellele, mis ühendab, on edasiviiva tähtsusega, arendav, perspektiivne ja mispärast.» Seega toetumine ühe nõukogude diplomaadi ütlusele: pangem tähele ja rääkigem kõigepealt sellest, mis meil siit õppida on. Rohke erineva ja võõra peale vaatamata leidub niisugustki...

On üpris Sirge-pärane, kui ta oma reisimuljete najal asub objektiivselt revideerima stampkujutlusi. Lohutavateks pettumusteks nimetab ta näiteks kogemust, et ameerika kino ei pakugi ainult «ameerikalikku» kergust ja gangsterlust, vaid jätab vaatajale valikuvõimaluse laias maitse diapsoonis. Vaikseks ja olematuks surutud muusika avalikes kohtades («Sa ei pea midagi kuulama-vahitima — sul on vaba valik») murrab eelkujutluse, mille järgi igal tänavanurgal pidi trampima džäss. Vaikus kohvikutes, baarides, rongides on tähelepanelikkus inimese vastu, kes ei soovi, et raadiosõlm talle kõike omal valikul kaela kallab (nagu meie Moskva—Tallinna rongis, lisab Sirge). Ameerika viimistletud praktitsismile koduköökidest ei tarvitseks Sirge arvates ült alla vaadata meilgi, sest «miski ei tingi ju kommunismi väljakasvamist just ühisköögist või vabrikutoitlustamisest».

Peatükis «Ehitamisest ja ehitajast» analüüsib Sirge huvitavalt ameerika ehituspoliitikat ja ehituskultuuri. Ta paneb ehitusplatsidel tähele ökonoomsust, koordineeritust, ehitustandri puhtust, täpsust, millest meiegi ehitajad võiksid õppida. Edu hoovaks on võistlus: «Iga lüli, iga töötaja isiklikult vastutab oma osa eest. Võistlus on terav. Firma ei saa midagi halvasti või lohakalt teha — ta kaotab usalduse. Tööline ei tohi — ähvardab töökohast ilmajäämine.» Sellelaolised nähtused viivad reisija mõttele, et kuigi kapitalistlik tootmissüsteem on plaanitu ja viib kriisideni, piidleb tema selles osas, kus avaldub konkurents ja maksimaalne tootmispinge, mõndagi hinnatavat.

Kapitalistliku maa ehituspoliitikaga pealiskaudseltki tutvudes märkab Sirge majandusküsimustes orienteeruv pilk muidugi kohe, kui sujuvalt funktsioneerib dollar ja viib kasumi ärivaimulise ettevõtja taskusse. Kui palgateenija näiteks tahab saada oma maja, pandib ta oma sissetuleku firmadele. Nii ei käsuta ta enam ise oma tulu, vaid on maksukohustuste käsutada. Oma tähelepanekuid resümeeerides toonitab Sirge, et säärane meetod sotsialismimaa inimesele ei meeldi, kuid võimatu oleks väita, et see süsteem ei funktsioneer. Küsimus seisab selles, keda ta maksimaalselt teenib.

Kui Steinbeck oma pikap-autos Charley'ga Ameerikat otsimas käis, piirdus ta Ühendriikidega. Sirge pilti Ameerikast peab mahtuma ka paljurahvuseline Kanada. Energiaressursside, metsa ja vilja poolest rikast maad nimetab Sirge tõusvaks maaks, kus pole puudust tööst, vaid töökätest, vähemalt praegu võib paista see turisti pilgule veel nõnda. Sirge mulje järgi võimaldab kanadalase jutukus, külalislahkus ja avatud olek sujuvamaid kontakte. Kanadas tunnevad noored huvi ka Nõukogude Liidu iga ala saavutuste vastu. Järjekordselt aga märkab Sirge, kuidas nõukogude raamatu rahvusvaheline levitamine on vihastavalt puudulik, eriti «Meždnarodnaja Kniga» kas logiseva või jäiga tööstiili tõttu. Kui reklaamid välismaale jõuavad, on tiražid tavaliselt juba läbi müüdnud. See on maksev ka eesti raamatu kohta, kusjuures raamatut otse Tallinnast tellida ei saa — pidi Sirge sellesuunalistele küsimustele vastama. Mida siis imestada, kui meie Sirgest sai seal «kirjanik Sergei».

Sirge Ameerika-muljed on valdavalt sotsiaalmajandusliku kallakuga, kunsti- ja kirjanduselu on kavatsetult kõrvale jäetud. Selline majandusmuljeline reisikiri aga on samuti laialt huvipakkuv ja meie reisikirjanduses vajalik tahk, kusjuures kirjaniku seisukohavõttud ei tarvitsegi alati ühtuda majandusspetsialisti süsteemiga. Tarve omal käel sukelduda eluprobleemidesse, juurelda ja mõtelda annab Sirge reisikirjelduses ka majandusküsimuste arutamisele kirjandusliku sarmi.

Eriti on see märgatav Ameerika-vaatluste lõpuosas, kus nähtu ja kogetu sulab elu- ja ajafilosoofilisse mõtisklusse.

Oma Ameerika-vaatlused lõpetabki Sirge otsekui sünteesiva pildiga Manhattanist, mis tema pilgu järgi kõige selgemini väljendab Ameerika imperialistlikku olemust. See on «kivine poksiring, kus võidutseb see, kes kuulub raskemasse kaalu — kukru poolest muidugi». Niisiis: *catch as you can catch!* Kuid teiselt poolt, vaadeldes neid võimsaid ja kauneid hooneid, näeb reisiija siin ka inimesehitaja nägu ning võpatab mõttest, et üksainus tuumalaeng võiks kõik selle muuta olematuks: «Üksnes barbar, kellele töös miski püha pole, võiks hellitada lõhkumis-, hävitamiskihusid, kuritegu inimese ehitusgeeniuse vastu!» Mõtiskluse keskmeks jääb tunnetus, et elust kui ülekeerulisest protsessist teab inimene veel üsna vähe: «Selle juhtimispuhli ei valitse me kõigile oma teadmistele vaatamata veel mitte niisama hästi kui mõnd raketiseadeldist, millega lihtne on olematusse lennutada töökoda (maailma), kus me alles õpipoistena ringi kobame...»

Mõtted võimalikust tuumasõjast ja teiselt poolt inimlikud rahupüüdlused — see on üldistatumalt Sirge sünteesiotsingute teljeks — siia jooksevad kokku paljude elutähtsate probleemide harud. Järjekordselt osatab seda küsimuste küsimust East Riveri kaldapealsel asuva ÜRO peakorter, Dag Hammarskjöldi idee järgi ehitatud nn. vaikusekambril külastamine. Kivisse raiutud kiri kuulutab: see ruum on pühendatud rahule ja neile, kes annavad oma elu rahu eest. — Tõepoolest, inimkonna kui ühetüvelise suure puu ühtsuse idee on objektiivselt-abstraktselt ülmalt kaunis, kuid tegelikus elukorralduses ei ole maailmas veel jõutud niisuguste inimsuhete põhimõistete nagu rahu, vabadus, demokraatia, ühemõttelise, täpselt piiritletud tõlgitsuseni. New Yorgi pankurile tähendab vabadus hoopis midagi muud kui Aafrika vabadusvõitlejale. Koloniseerija rahu-mõiste erineb koloniseeritava maa elaniku omast. Nõnda ei saa ka meie turist kuulsas vaikusekambris mitte niisugust vallutatavat endassekeskenduse- ja rahuelamust kui võib-olla ameeriklane, ja ta mõtleb oma skeptilises meeles edasi.

Järgmised meretagused, kelle juurde Sirge teekond viib, on inimesed Austraalias. «Kauge Lõuna kütkes» moodustab raamatu teise kolmandiku. Selle reisi kirjanduslik aruanne on heterogeensem, võib-olla ka põhjusel, et reisijal tuli läbi põdeda haigus, mis võttis osa ajast ja jättis muljed nagu hajuvile. Siingi on tähelepanekuid rohkesti nii sotsiaalselt, ajalooliselt, kui ka kaasaegse turisti eluolu tasandilt, kuid seejuures leidub mõndagi korduvat, Ameerika-teekonnal juba kogetut. Kaasaegsed suurlinnad, moodne lõbustustööstus, ärile ja kasumile rajatud eludünaamika — sotsialismiideedest nõrgalt puudutatud alad — kõik see väljendub võrdlemisi sarnastes üldvormides, vähemalt lendavale turistile võib see paista nõnda.

Kuid sellest reisikroonikast leiame kinnitust ka nähtusele, kuidas Sirget kütkestavad teatavad teemad, mida ta igal uuel reisil nagu kontsentriilistes ringides edasi arendab. Üks niisugune teema on rahvaste assimileerumisprotsess, väikeste rahvaste suremine. Ameerika-reisist jäi raamatu lehekülgedele pealik Olssoni vaikse traagikaga portree, mis kõneleb indiaani hõimude paratamatust hääbumisest. Austraalias huvitavad Sirget taas kontinendi muistsed asukad ja nende saatus. Seal nad ongi, Botany Bay lääneserva hüttides — maa päriselanike järeltulijad. Sirge mulje järgi elavad nad «otsekui võimsa ja suure anglosaksi linna suust väljasülitatuna prügihunnikute vahel vastu merd, tehaste suitsulakkade all, need tagasihoidlikud tõmmunahalised inimesed, kelle esiisad olid kord selle maa ainuasustajad». Reisija heidab pilgu ajalukku, käib mõttes läbi anglosakside halastamatu koloniseerimisprotsessi ja kui märkab püüdu aborigeenide etnilise grupi eksistentsi hoolsamalt säilitada, ei jää talle märkamatuks krokodillipisarad.

Hingestatult kirjeldab Sirge musta austraallase kodu, ta majahütikest ja maa-lapikest, kus päriselaniku loomupärane ilumeel leiab väljendumiseks teid ka

vaesuse kiuste. Sirge märgib, et lantšilauas valgete austraallastega ei sobinudki tõsisemalt puudutada pärismaalastest noorte õppimist ülikoolis, kui vestlusest selgus, et mõned mustad õppivat, aga ei tea, kas ka lõpetavad. Kuid päris pessimismi ei suubu meie turisti mõte siiski. Kaasaegsel rahvaste vabadusvõitluse ajastul võib juhtuda seegi, et allasurutud rahvas taas virgub, kui selle rahva enese hulgast tõuseb päid, kes oma õiguste eest võitlema hakkavad. Üksikud ended selles suunas hakkavad reisijale silma ka aborigeenide järeltulijate hulgast.

Raamatu kolmas osa on pühendatud Uus-Meremaale — «Või- ja võlusaartele» —, kus reisija tähelepanu keskuses on maa põliselanike maooride saatus ja tänapäev, vähem kaasaegse anglosaksi asumaa tsiviliseeritud nägu. See on arvatavasti kõige poeetilisem reisikolmandik, vaatamata sellele, et siin opereeritakse entsüklopeediliste andmetega maooride ajaloost ja kultuurist. Entsüklopeedilise materjali rohkus võib reisikirjelduse kui kirjandusliku žanri ta eesmärkidest kõrvale viia, kuid Sirge käsitluse kohta seda ütelda ei saa, isikupärase mõtiskluse veresoonestik elustab siin ajaloo faktiridu, äratav assotsiatsioon mitmelt tasandilt. Maoorid äratavad reisija fantaasia oma legendaarse minevikuga ja rahvusliku karakteriga. Märkame, et selle reisiloo alapeatükid on pärjatud maoori vana-sõnalise rahvatarkusega. Seegi kõneleb soovist pisut sisse vaadata nende omapärasesse vaimumaailma.

Maooride ajaloo teaduslikus tõlgitsuses on mõndagi vaieldavat, on mitmesuguseid hüpoteese nende etnilisegi päritolu suhtes. Reisikirjaniku ülesanne pole üht või teist teaduslikku seisukohta tõestada või ümber lükata, vaid oma tunnetuse kaudu lugejale lähendada kas või mõndagi tahku selle rahva maailmapildist-elutundest.

Erilist muljet on reisijale avaldanud asjaolu, et kuigi maoorid paratamatult koloniseerimise tõttu langesid väljasureva rahva tasemeni, märgitakse nende ajatoos ometi uut imeväärset virgumist. Sirge mulje järgi on maoorid tänapäeval elujõulisemaid väikerahvaid maailmas. Ta on veendunud, et «ürgne oma on elujõu lätteks, kannab alati, viib läbi raskemastki — kui temasse mahub ajataju, muutumisetunnetus».

Reisid meretaguste juurde on Sirgele kui reisikirjanikule andnud rohkesti ainet mõtisklusteks mitmesugustel teemadel. Vahetumalt kui väljamõeldisega opereerivas ilukirjanduses väljendub reisiraamatus kirjaniku eluhoiak. Lugeja märkab ka seda, missugused olemasolu küljed reisikirjaniku sule all kirjanduslikult elustuvad või mille puhul ta sulg jääb kobavamaks.

Kui Fr. Tuglas ja J. Semper on oma reisiraamatutes kirjutanud võrratuid lehekülgi võoraste maade kunsti ja kultuuriga kohtumistest, siis Sirge on rohkem argipäevase elu vaatleja ning arendab oma mõtisklusi sellest lähtudes. Ühel reisil botaaniliste harulduste vaatlemisel on Sirge märkinud, et tema suhtlemine ohakaliste ja nõgeselistega on olnud tihedam kui haruldaste roosidega. Tõepoolest, ka meretaguste juures erutub Sirge sulg hoopis rohkem, kui leiab «vanu tuttavaid maanteehulguseid» — hapuoblikat, ristikheina, teelete ja kibetulikak. Küllap võib seda üldistatumaikti tõlgitseda. Laevapoiis päevil mahtus ta kohtumistesse võoraste linnadega endastmõistetavalt ka kohtumine mehega tänavalt. See joon uutest variatsioonides ilmneb Sirge kirjapanekuis tänagi. Sirge sule all on kirjeldused kuulsaks kuulutatud nägemisväärsustest alati veidi kohmakaks jäänud, pidusöökide säruga pole ta osanud midagi erilist peale hakata, ka ogadega vaimukuste duellid erinevate maailmavaadete dialoogides pole vist tema päris-ala. Seevastu soojeneb ta sulg märgatavalt, kui autor saab mahti pilku heita metropolide ääremaille. Reisil kogetud elupaljusest valib ta meeeldi enda jaoks tüki väikese inimese argipäevast. Ta rõõmustab, kui see on ruumiküllastes tsiviliseeritud linnades ettekirjutatust parem, kuid kogeb ühtlasi, et vaesuse sibulavingu on veel kõikidel mandritel küllalt.

Muidugi ei vaadelda ühes põgusas reisivestluses maailma keerukaid majandusprobleeme, kuid lugeja on tänulik kiirepilguliseigi informatsiooni cest sellelt lainelt.

Meretaguste-raamat võimaldab mõne sõna ütelda ka Sirge reisilugude sisemise ning välise struktuuri kohta. Varasem Sirge-reporter haaras lennult värve, lausel oli sageli lustakat hoogsust. Oma sümpaatiat-antipaatiat väljendas kirjanik frontaalset, ärritavalt, mõnikord ka melodramaatilise alatooniga. Teatav reporterliku kiirpilgu rütm on Sirge reisikroonikas säilinud tänini. Lehemehhe päevilt vist pärineb ka kohati kujundiline ülepingutatatus pealkirjades, mida on tunda veel meretaguste-raamatuski. Tervikuna mõjub viimane teos märksa küpsemana Sirge varasematest reisilugudest. Ruumi on juurde saanud mitmekülgsem mõtisklus elunähtuste üle. Ohuturismi puudusi võib põhjendatult kiruda, kuid ikkagi on maailm reisija pilgu all olnud otsekui terviklikumas haardes. Kas on see kinnitanud optimistlikku usku maailma progressi? Ei ole. See on süvendanud pessimistlikumate alatoonidega relativismitunnetust. Tutvumine erinevatest rassidest, erinevatelt kontinentidelt pärit ja maailmakäsituselt erinevate inimestega on arusaadavalt selgemini näidanud europotsentrilise mõtlemisviisi narri upsakust. Mõisted nagu tsivilisatsioon ja kultuuri omandavad maailma avaramas geograafilises ja ajaloolises läbilõikes mitmepalgelisema tähendussisu.

Sirge sotsiaal-majanduslikud mõtlemised selles reisiraamatus koonduvad lõppkokkuvõttes inimese ja tema olemuse ümber. Põhjendatult toetub ta sageli maori rahvatarkusele, kus inimese sisse vaadatakse mõnigi kord sügavamale, kui on harjumuslik väljapoole elava eurooplase pilgule.

Raamatu viimases peatükis ütleb Sirge, et reisikirjelduses võib reastada hulgaliselt muljeid — mõista tähendab midagi muud. Niisiis mitte ainult kirjeldada, vaid mõelda ja mõista olemasolu sügavuti, on olnud reisija tahtmine arutlustes, kuhu ta lugeja kaasa kutsub. Kohata reisiraamatu lehekülgedel mõtlejat omamäolist, võib-olla isegi vastuoluliste arutlustega, on alati hinnatav, eriti juhtudel, kui jäetakse võimalusi edasi ja teisitimõtlemiseks.

Tundub, et Sirge kavatsetult jätab oma arutlustes mõtteotsad lahti. Ta ei taha lugejale süsteemidega lagipähe lajatada, kuigi see on üks kergemaid vorme omaenda ilmeksimatuse argumenteerimiseks. Koduselt filosofoerivat laadi avatud vormis mõtisklused, millega sageli peatükid lõpetatakse, pole Sirgel mingid jäänud resümee oma lõplikkuses, vaid pigem ajutised jalatoetused uutele mõtterännakutele valmistudes. Ka Sirge reisivaatluste välist struktuuri võiksime isoleerimustada kui hoonet, mille ukSED on lahti ja kust tuuled võivad omameeli läbi lõõsata. Sellega on võrdkujuliselt rõhutatudki Sirge tõrksust sumbunud õhuga skeemide suhtes, talle on tõde midagi elavat ja liikuvat, midagi inimlikult lähedast.

„Rahvuskirjanikest“ ja nende liidust

1



olmekümnendail aastail tekitas kirjanduselus ja üldse avalikkuses suurt kära Eesti Rahvuskirjanike Liit (lühendatult ERL). Selle väga pretensioonika organisatsiooni sünni ja tegevus olid lähedalt seotud ajakirja «Olion» ja tema toimetaja Georg Naelapeaga. Ajakiri hakkas ilmuma 1930. a. jaanuaris ja toetus G. Naelapea erakapitalile. Toimetaja oli avaldanud mõne keskpärase proosateose, mille eest võeti ta 1929. a. Eesti Kirjanike Liidu (EKL) liikmeks. Ent tal tekkis seal peatselt konflikte, ja et tema väheütlevad teosed ei pääsenud «Loomingusse», siis asutas ta ajakirja «Olion», kus võis ennast vabalt avaldada. Suurte juurde-maksmistega suutis toimetaja ajakirja ümber kaastöölisena koondada kõige silmapaistvamaid kirjanikke ja kultuuritegelasi (E. Vilde, A. H. Tammsaare, M. Under, G. Suits, Aino Kallas, H. Visnapuu, J. Barbarus, J. Aavik, J. Kärner, J. Sütiste jt.). «Olioni» sisuline profiil kujunes mitmekülgseks ja haaras peale kirjanduse ka teaduslikke, majanduslikke, ühiskondlikke ja üldkultuurilisi probleeme. Arendati kirjandusalast poleemikat, toodi väliskirjanduse ülevaateid ja tõlkeid, avaldati aligupärast proosat ja luulet, reisikirju, pakuti teatriülevaateid, muusika- ja tantsualaseid kirjutisi, artikleid kujutavast kunstist koos rohkete illustratsioonidega (ka kriitpaberil), räägiti keeleuudendusest jne. Rohked fotod, karikatuurid ja muud illustratsioonid tegid ajakirja välisilme meeldivaks, mõnevõrra isegi luksuslikuks, mida meie ajakirjade kohta harva võis öelda.

Kallilt toimetatav ajakiri aga ei tasunud ennast ja väljaandja sattus raskustesse, lõpuks olevat koguni pankrotti jäänud. Ajakiri ilmus 1933. a. septembrini ning pärast ajutist katkestust veel 1935. aastal ja 1936. a. alguses. Siisult ja välisimelt käis aga «Olion» alla. Nimekamad kirjanikud tõmbusid kõrvale ja domineerima pääsesid teisejärgulised kirjamehed (J. Pert, F. Karlson, H. Mäelo, K. Laagus, A. Raag jt.). Majanduslikes raskustes hakkas G. Naelapea pretendeerima riiklikele toetustele, kuid neid ta ei saanud. Selles pidas ta süüdlasteks Eesti Kirjanike Liitu ja «Loomingut» ning hakkas viimaseid järjekindlalt ründama. Naelapea nurises «Loomingu» kõrgete honoraride ja kultuurkapitali toetuste pärast, kirjutas liialdades intriigidest EKL-is ja arvustas eriti selle peakoosoleku otsust — saata kaastundetelegramm saksa kirjanikule Heinrich Mannile, kes oli koos teistega sunnitud Hitleri survele kodumaalt lahkuma. Naelapea pidas EKL-i poolehoiduavaldust välispoliitikasse segamiseks ja kirjanikkonnale sobimatuks, seejuures avaldas ta ise poolehoidu fašistlikule Saksamaale. Kui ka terve maailma kirjanikud avaldavat kaastunnet H. Mannile, siis polevat seda vaja teha meie oludes («Olion» 1933, lk. 379). Edasi hingitses «Olion» ainult toimetaja isiklike arvetõendamise bületäänina, mis ei pakkunud lugejatele mingit huvi. 1933. a. septembris katkeski ajakirja ilmumine, hiljem püüdis seda elustada hoopis teine väljaandja (J. Loosalu).

G. Naelapea noris ka teisiti tüli EKL-iga, kuigi oli ise selle liige. Kui EKL korraldas 1933. a. raamatuloterii, siis avaldas G. Naelapea ajakirjanduses protesti, et «Olioni» väljaandeid (neid oli mõni üksik) polevat loteriile võetud, «nagu oleks

1886

x) Minu teada ei ole ma kunagi teinud "Olionile" kaastööd, milleks mul ka vajadus püüdis, kuni toimetasin ise ajakirja "Eesti Naine".

tahtud selle keeluotsusega survet avaldada rahvuslikule erakultuurettvõttele ses mõttes, et see oma vaba sõna põhimõtet ehk võtaks revideerimisele teatud rühmitustele või isikutele ühekülgse kiidulaulu kasuks». Kuna «Olion» töötavat erakapitali alusel, siis olevat ta huvitatud ka reklaamist, kuid EKL ei võimaldavat seda ja nõnda saavat kahju ajakiri, «kes on saanud avalikuks teguriks eesti kultuurelus Eestis ja Eestit sõnas ja pildis representeerivaks ajakirjaks välismail». «Olioni» kirjastuse väljajätmine loteriilt olevat hoop rahvale ja riigile, väitis enesekindel toimetaja ja tegi lõpuks ähvardava vihje: «Et meie kultuuriküsimused kord ometi võetaks tõsisemale läbikaalumisele avalikult ja et tuleks lõpp igasugusele mannetule ja jõuetule «sihitlemisele» ja «orbiitlemisele» Eestis — selleks olengi käesolevas sõna võtnud» («Postimees» 1933, nr. 172).

G. Naelapea kirjutisele vastas EKL-i asjaajaja, kirjanik M. Jürna. Naelapea seadvat ennast samaväärseks eesti kultuuriga. Polevat arusaadav, kuidas «Olioni» puudumine raamatuloteriilt võib riiki kahjustada. See polevat siiski muud kui «Olioni» agara toimetaja ning väljaandja järjekordne katse oma ajakirjale reklaami teha. Ennast kiites armastavat «Olion» ikka «Loomingut» torgata, nii kestvat see juba mitu aastat. Jürna vihjas vapside liikumisele: Naelapea olevat «üks neid sinatseid, kes viimasel ajal väga farmukalt on eesti asja päästmas kas siis malgaga või kirjapulgaga» («Postimees» 1933, nr. 178).

G. Naelapea ei vastanud M. Jürnale, ent mõne päeva pärast ilmus poolvaptslikus Tartu ajalehes «Tõe Hää!» pseudonüümne kirjutis «Eesti kirjanduse vaim Kolgatal», mille mõttekäigud seisavad õige lähedal Naelapeale. Eesti vaimu olevat «risti poonud» Eesti Kirjanike Liit, kes olevat «kultiveerinud halba ja üleaurust kirjandust» ning saatvat «oma internatsionalistlikust ja sotsialistlikust vaimust läbiimbunud teoseid rahvale, kes õieti elab üle sotsialismi tüdimust ning soovib pöörduda lõpuks ometi tõsise rahvusliku mõtte- ning meelelaadi poole». Autor jätkas: «Kas meil lõpuks küllalt ei ole Schützi ja Barbaruse rahvusemõnitustist, Adamsi üleaurususest või neist «Loomingu» novellistide sarjast, kes alalõpmata lohistavad esile aguli allakäinud tüüpe, otsegu Maarjamaa taeva all poleks midagi muud ja kogu kirjandushuvilise publiku silmad oleksid just nii ahnesti sinna pööratud. Publiku huvid siiski on tervemad kirjanikkonna omast.» Järgnes otsustav löök EKL-i pihta: «Meie ei vaja Kirjanikkude Liitu tema praegusel kujul, mis on nagu keskaegne käsitöölise tsunft oma erimoraaliga.» Viidagu «Looming» majanduslikule alusele, et toimetus ja kirjanikud oleksid huvitatud ka ajakirja levikust. Autor ähvardas läheneva muudatusega, mida töötas vapside edu, ja avaldas lootust, «et uus «Looming» tahab ja suudab koondada enda ümber parimad suled ja mõned praeguseist «Loomingu» hoovkondlasist tõmbuvad erru» («Tõe Hää!» 1933, nr. 30).

Säärase ähvarduse täidesaatmiseks ei jätkunud üheainsa kirjamehe aktiivsusest, vaid oli vaja tugevamat jõudu, mingit rühmitust või organisatsiooni. Oma isiklike huvide kaitseks ja vapside aktsiooni laiendamiseks kirjanduse alale oli G. Naelapea valmis kas või uut kirjanike liitu asutama. Selles suunas alustaski ta tegevust 1933. a. sügisel.

2

«Olion» pidi paremate autorite eemalejäämise tõttu ikka rohkem leppima algajate kirjameestega, kes olid õnnelikud oma ridu trükisõnas nähes. «Olioni» seismajäämisega kadusid needki avaldamisvõimalused, nõnda et vapside fašistliku «rahvaliidumise» haripunktis 1933. a. lõpus ja 1934. a. alguses puudus selle suuna kirjameestel oma ajakiri hoopiski ja soodsa konjunktuuri ärakasutamiseks oli vaja leida teisi võimalusi. Ilmselt G. Naelapea algatusel koondusid mitmed tema,

ajakirja kaastöölised ja muudki algajad suleharjutajad ühiseks rühmaks, millele nad panid pretensioonika nime — Eesti Rahvuskirjanike Liit.

Eesti Rahvuskirjanike Liidu asutamiseks loeti nende koosolekut 13. detsembril 1933. aastal. Asutajatena mainiti E. J. Voitki, A. Kallitsat, R. Graubergi, E. Tasat, B. Linaskit ja F. Toomust. Jätkati pidevalt informatsiooni toomist ERL-i kasvamise kohta. Liikmeks olevat astunud veel usuteadlane H. Masing ja A. Saarna ning võidavat loota Richard Janno juurdetulekut; viimane teade oli vist nali, sest R. Janno osutus hiljem koos «Postimehe» toimetusega, kus ta töötas, ERL-i suurimaks vastaseks. Alguses teatati, et liidu auliikmeks on valitud G. Suits ja A. H. Tammsaare, kuid varsti oldi sunnitud ennatlikku teadet dementeerima. Tammsaare kirjutavat neile, «et ta ei soovi selliseid austusavaldusi» ja G. Suits «ei kiida uue liidu tekkimise taktilist külge heaks». Arvatavasti enda teadmata sattus auliikmeks ka Jaan Koort, kes elas tol ajal Moskvas.

Kord tõi «Postimees» (1933, nr. 299) teate, et ERL-i olevat unteks liikmeteks vastu võetud E. V. Saks, G. Naelapea, Henrik Saar, K. Toslem jt., auliikmeteks valitud J. Schütz ja J. Kärner. Selles teates oli tõtt ja ülemeelikut naljaheitmist: tõsised luuletajad Kärner ja Schütz (Sütiste) oleksid vaevalt sidunud end «rahvuskirjanikega»; Henrik Saar ehk Kivilombi Ints oli halva mainega turukirjanik Tallinnas, kellel samuti polnud suhteid «rahvuskirjanikega»; K. Toslem osutus aga puhtaks väljamõeldiseks, kelle nimi pidi kajastama tema vaimulaadi. Kui «rahvuskirjanikud» tõsiste nägudega teatasid, et H. Saar ja K. Toslem ei kuuluvat nende liikmeskonda, siis võttis «Postimehe» karikaturist R. Tiitus vabaks jäänud K. Toslemi oma karikatuurikangelaseks, kellega juhtus kõiksugu koomilisi äpardusi ja kelle nimi muutus totaka asjamehe sünonüümiks, püsides elujõulisena tänapäevani.

Uuel aastal, 1934. teatati, et ERL-il on üle 20 liikme, nende hulgas ka vanemad kirjanikud K. E. Sööt, A. Haava, O. Luts, F. Karlson, G. Naelapea, H. Ranna, H. Mäelo ja isegi A. Gailit. Veebruaris pidas liit oma peakoosoleku, millest võtnud osa 29 liiget; valiti uus juhatus, millesse kuulusid: esimees E. J. Voitk, H. Mäelo, P. Vahi, A. Saarna ja G. Naelapea. Üldsus avaldas kogu aeg imestust, et uue liidu juhtivad tegelased on tundmatud isikud ja vähetuntud algajad. Ajakirjanduses aga öeldi välja, et ERL-i organiseerimise eesotsas seisavad vapslikud kirjanikud F. Karlson ja G. Naelapea ning Tartu vapside juhtiv tegelane A. Thomson. Meenutati G. Naelapea aastaid kestnud opositsiooni EKL-ile ja «Loomingule» ning kinnitati: «Nüüd siis «vapsidega» koos ongi Naelapea leidnud omale õige tee ja eneseavalduse võimaluse.» Deklareeritavat rahvuslust ja positiivsust, ent sihid olevat teised: «Silmnähtavalt aga peab sest kujunema ka vabadussõjalust pooldavate kirjanike või nende ideoloogide keskus, just niisama kui enne Hitleri võimuletulekut Saksamaal tekkisid natsi-kirjanikkude koondised, mis hiljem üle võtsid Saksa kirjanike organisatsioonid.» Meie «rahvuskirjanikest» loodeti siiski paremat kui sakslaste «sabassörkimist» («Vaba Maa» 1933, nr. 296).

G. Naelapea avaldas vastuseletuse, milles püüdis dementeerida temale esitatud süüdistusi: temal ega ERL-il polevat seost vapsidega, nende tegelase Karlsoniga olevat tal ainult kirjanduslikud suhted; tema eraajakiri ei saavat konkureerida riikliku «Loominguga»; tema ei organiseerivat vastasrinda EKL-ile, vaid pidavat erapoolest jne. ERL ise püüdis hoiduda otsesest seostumisest vapside liikumisega; liit olevat loodud «vaenuta vastukaaluks» Eesti Kirjanike Liidule, kellele «rahvuslikud sihid» ei olevat olulised. ERL ei olevat seotud poliitikaga ega ühegi poliitilise erakonnaga, vaid tahtvat ainult kasvatada «rahvuslikult meelestatud järelepõlve» («Võru Teataja» 1934, nr. 2). ERL saigi vapside liikumise soodsas sõiduvees tegutseda ainult paar kuud, sest 1934. a. märtsis läks riigivõim üle K. Pätsi diktaatorlikesse kätte.

Tollun

Minel oligi

x) Karlsoni ma real kannagi ei näinud kogu vapslik juht 1888 on loba. Ka ei tea ma, et Naelapea oluks kõrge taga. Nõrge sefane juht.

Kes olid need ERL-i koondunud aktiivsed noorkirjanikud ja nende seljataga seisvad «vanurid»? Vaieldamatud kirjanduslikud suurused olid A. Haava, K. E. Sööt ja O. Luts, ent nendegi looming kippus ajanõuetest maha jääma ega sobinud enam «Loomingusse», mis tekitas nendes kibestumist. Halvem oli Tartu advokaadi F. Karlsoni positsioon: tema mõned näidendid olid ilmunud 20—30 aastat tagasi ning 1934. a. alguses oli ta «Vanemuise» teatri juhatuse liikmena suutnud selle lavale toimetada oma üli rahvusliku «Kalevipoja ja sortsi», millest märgiti, et «autor oli teoses tublisti «tasalülitanud» oma tegelasi-vanaeestlasi, pookides neile külge vabslikku käeliigutust. Publikus kutsus see esile naeru ja hüüdeid: «Heil Hitler!» («Oma Maa» 1934, nr. 25). Mõistliku publiku ees kukkus «noorendatud» kunstiteos muidugi läbi, nii et kõlbas veel eritellimise peale etendada pärisvapsidele, ent needki polnud rahul. Karlsoni nõrgad luuletused tõrjuti «Loomingust» kõrvale ja luulekogu «Rännakuil» (1935) sai arvustuselt tugevasti sarjata; tema ise langes 1934. a. EKL-i liikmeskonnast välja. Keeleuendaja J. Aaviku kontakt omaaalistega oli lödvenenud ja ta otsis lootusrikkalt koostööd «rahvuskirjanikega», kes lubasid asuda keeleuenduslikule alusele. G. Naelapea oli tuntuks saanud oma «Olioniga» ja vaidlustega selle ümber. Ta töötas oma kesisele loomingule lisa anda, kuid võimete vähesuse tõttu ei pääsenud kaugemale mõnest joonealusest romaanist. Tartu ülikooli majandussekretär K. Laagus oli avaldanud luulekogu «Sõnajalad» (1934), katsetanud näidendite, memuaaride jm. kirjutamisega, kuid polnud jõudnud päris kirjanduse tasemele. Karskus- ja naisliikumise tegelase Helmi Mäelo kontosse kuulus paar romaani, mis käsitlesid moraliseerivas laadis perekonna-, abielu- jt. aktuaalseid küsimusi, ent ei tõusnud kõrgemale ajaviiteliste perekonnaromaanide niivoost. Pisut rohkem oli tunnustust saanud Saaremaa õpetaja Helene Ranna (Tambergi) romaan «Keha ja vaim», mis võitis «Looduse» romaanivõistlusel 1930. a. esimese auhinna, aga luuletuskogud «Üles» (1934) ja «Tähelelennak» (1935) kaldusid kosmilistesse «olemisevoogudesse» või pakkusid puhtvaimulikke laule ning kirikulaulude tõlkeid, mida ei tahtud tunnustada päris kirjandusena. Teine romaan «Riidalu» (1935) koosnes psühholoogilise ja kriminaalromaaniga segust. Madis Küla-Nurmikut tunti populaarsete koolilugemikkude autorina ja «Õpilaslehe» toimetajana; nähtavasti viimase kaudu oli tal kontakt noorte kirjameestega, kes tahtsid tema nime kasutada reklaamiks. August Galliti kaasaminek «rahvuskirjanikega» oli «Toomas Nipernaadi» autori järjekordne kõrvalhüpe: ta jäi ajutiselt eemale EKL-i liikmeskonnast, kuid astus sinna tagasi 1934. a. kevadel ja taandus sellega ERL-ist, kellega tal polnud tegelikku kontakti.

Nimetatud isikuile, kes kuulusid aastate poolest vanemasse või keskmisse ikka, lisandusid nooremad kirjamehed ja -naised. Tallinna mees E. Loide oli trükkis avaldanud mitu «igaviku tragöödiat» («Lutsifer», «Susanna» ja «Jumala lilled»), mis ei jõudnud teatrilavadele ega pääsenud kriitika õiglasest karistusest. Endine Elva rahukohtu asjaajaja Aleksander Saarna esitas kirjastuse «Loodus» romaanivõistlusele 1931. a. «sürrealistliku» romaani «Südameraasukeste agoonia», mis oma katkendlikkuse tõttu jäi auhinnata, kuid ilmus siiski sama kirjastuse väljaandel. Teise romaani esitas ta võistlusele 1934. aastal, kuid jäi jällegi auhinnata; romaan «Linn tellinguis» ilmus 1937. aastal. Tartumaa õpetaja Eduard Tasa oli kirjutanud ja tõlkinud hulga lastenäidendeid ning soetanud mitmesugust õpilaslektüüri, kuid päris kirjanduseni ta ei küündinud. Bernhard Linaskit tunti veidi novellikogu «Tagamõte» (1923) autorina, ajakirjanikuna ja tõlkijana; teatati tema kahest romaanist, mis pidid tekitama sensatsiooni, kuid jäid selle asemel ilmutamata. Mõnevõrra eeldustega noor kirjamees suri 1936. aastal. Ajalehe «Herold» kaastööline V. Kellamov oli agar ERL-i tegevust propageerima oma ajalehes, ent

töötatud teosed jäid temaltki tulemata. Tallinna kirjamehel J. Bechteril ilmus luuletusi «Loomingus» ja «Olionis», hiljem koguti need autorinime J. Sinimäe all teosesse «Isamaa» (1936). Valga noormees Leo Mõtus oli saanud 1. auhinna Ülemaalse Eesti Noorsoo Ühenduse (ÜENÜ) luulevõistlusel ja avaldanud luuletusi ajakirjades. Pealiskaudseks jäi ERL-i kokkupuude Võrumaal Sännas elava kirjamehe Elmo Elloriga, kes tegutses isetegevusliku näitejuhina ja varustas maalavasid tarbekirjanduslike näidenditega. Keeleteaduse üliõpilase Paul Vahi kirjanduslik staaž piirdus mõne ajakirjanduses ilmunud novelliga. Noori literaadihakatusi A. Kaalu, L. Künnapast ja V. Saretoki nimetati ajakirjanduses ERL-i liikmetena, kuid nende aktiivse osavõtu kohta pole andmeid. Ka Hugo Masing võttis osa ERL-i tegevusest, kuid tema ainus luuletuskogu «Neemed vihmade lahte» (1935) suundus rohkem «arbujaate» kilda.

Eelpool mainitud olid «rahvuskirjanike» liikumises siiski kõrvalisemas osas ja aktiivsemateks tegelasteks osutus ainult viis-kuus inimest. ERL-i mõtte algatajaks loeti Evald Johannes Voitki, kes pidas suvel Kodijärvel talu ja talvel Tartus «tegi kirjandust», nagu teda esitlesid mõttekaaslased. ERL-i kirjastusel ilmus tema luuletuskogu «Kevadtuuli» (1933), mis sisaldas tagasihoidlikus kunstilises teostuses ainult 16 luuletust, nendest osa publitsistlikud-polemiseerivad vaidlused oma vastastega, kellelaolisi «kutseluuletajaid» ei olevat eestlastele üldse vaja. Omamehed leidsid Voitki kogust «ärkamisaja ideelist luulehõngu», aga rühmituse «auliige» G. Suits nägi tema suures agressiivsuses ainult «gangsterikärsitust» enda makspanekuks, mitte lootustandavat luulejõudu («Looming» 1934, lk. 341). Teises kogus «Mardika tee» (1934) jätkas Voitki «rakenduslüürika» pihtaandmist vanematele kirjanikele ja isegi poliitikameestele (epigramm peaministri K. Einbundi kohta tõi autorile sekeldusi) ning arenes pisut ka kunsti suunas, ent pärisluuletajat Voitkist ei saanud. Hiljem kirjutas ta ka näidendeid ja romaane, kuid needki polnud edukad. Tema erialaks kujunesid kõmu taotlevad kirjutised halvemast sorti ajalehtedes.

Aktiivsemaks ERL-i organiseerijaks ja vastaste ründajaks osutus mag. phil. Aleksis Kallits, kes neil aastail avaldas «Õngespordi õpperaamatu» (1933), enesekasvatusliku noorsooteose «Imelik mees Peterson» (1934) ja luuletuskogu «Haakristi ja Viisnurga vahel» (1934); hiljem loobus ta kirjandusest ja tegutses pedagoogika alal. Tema ainus luulekogu pakkus napilt loodus- ja armulüürikat, seda rohkem aga natsionalismist hõõguvat sõjakat deklaratsiooni, jõudes kohati labase kasarmuluuleni ja üleskutseteni relvade haaramiseks väliste ning sisemiste vaenlaste vastu. Isegi G. Suits kohmetus «selle uue patriootilis-erootilise Klopstocki ees» («Looming» 1934, lk. 343).

Üheks kõige agressiivsemaks, samal ajal kõige grotesksemaks ja mõõtupidamatumaks «rahvaskirjanikuks» kujunes Taagepera sanatooriumi velsker Rudolf Kaselo, keda sõbrad tituleerisid tohtriks ja doktoriks, kuni kohtulaua ees selgus mehe tõeline «tiitel». Juba 1930. aastal esitas ta «Looduse» romaanivõistlusele teose, mis käsitles naturalistlikult tiisikushaigete elu sanatooriumis, kuid jäi aine uudsusest hoolimata auhinnata. Käsikiri esines uuesti 1934. a. võistlusel, mis pidi andma parima eesti romaani. Auhinda ei antud välja, kuid kirjastus koostas käsikirjade katkenditest teose «Suletud ümbrik» (1934), mille politsei rõveduste pärast ära keelas. Seal leidub ka katkend mainitud romaanist koos autori eesõnaga, milles ta paigutas oma teose silmi pilgutamata Molière'i ja Flaubert'i vahele ning W. Scotti, W. Shakespeare'i ja G. B. Shaw' kõrvale! Alles 1937. a. ilmus see «suurteos» nimega «Valges lossis», millele lisandus spordiromaan «Olümpia meeskond saabus» (1938), aga kumbki ei äratanud arvustajates soojemaid tundeid.

«Rahvuskirjanik» Friido Toomus oli üliõpilane ja kirjutas eluloolise teose «Caesar. Mees, kes painutas oma tahte alla rahvaid» (1934), hiljem lisandus sellele

«Friedrich Nietzsche. Üliinimese kuulutaja» (1936), mis ilmusid Eesti Kirjanduse Seltsi seerias «Suurmeeste Elulood». Hiljem tegeles autor koolidele määratud lühibiograafiade koostamisega ja painutas sule oma riigi diktaatori tegude ülistamiseks.

Kõige rohkem lüürikuannet leidis matemaatika-loodusteaduskonna üliõpilasel R. Graubergil, kellel K. A. Hindrey sõnade järgi «sageli midagi heliseb läbi raamatute ja värsitehnika puuduste». Tema luuletuskogud «Hommikune leid» (1933) ja «Päikese maja» (1935) sisaldasid meeldivaid looduspilte, matkarõõme, armuelamusi, mitte midagi programmilis-rahvuslikku ega polemiseerivat, mis oli võõras ka autori diskreetsele isikule; hiljem siirdus ta pedagoogilisele tööle loodusteaduste alal.

Nõnda koosnes Eesti Rahvuskirjanike Liit mõne vanema kirjaniku kõrval üsna kergekaalulistest algajatest, kellelaolisi K. A. Hindrey arvestuse järgi oleks võinud koguda mitte parkümmend, vaid paarsada. Hindrey oli ka õigus väita, et sääraseid ajakirjade kaastöölised on sallitavad ja paratamatud, ent nende toodangut pidavat nimetama ikkagi teisejärguliseks kodumaiseks kaubaks, kuna Eesti Kirjanike Liitu koondunud päriskirjanikud võivat anda säärast loomingu, mis tõuseb ka rahvusvahelisele tasemele («Päevaleht» 1935, nr. 101). Muidugi polnud enesekindlad «noorurid» nõus säärase tagasihoidliku osa täitmisega ja alustasid vihast võitlust oma «liidu» ning isiklike esikohtade saavutamiseks.

4

Millised olid Eesti Rahvuskirjanike Liidu tegevuse ideoloogilised ja kunstilise-esteetilised alused? Nende programm oli ebamäärane ja vastuoluline, pealegi pole seda (kui ta üldse eksisteeris) kuskil tervikuna esitatud, nii et andmeid võib leida ainult katkenditena siit-sealt ajalehesõnumitest, harva mõne autori kirjutisest. Esialgu tundus, nagu eksisteeriks otsene seos vapsidega ja nende seljataga seisva fašismiga, ent pärast vapside kaotust ei sobinud enam säärasele programmile toetuda ja nüüd püüti piirduda mingi kodukootud «rahvuslusega». Väike-rahvaste eksisteerimise aluseks olevat nende tugeva rahvusliku omapäraga kultuur, mille abil võivat pääseda «internatsionaali», nagu seda olevat saavutanud norralased, taanlased, belglased jt. Rahvusliku kultuuri ja kirjanduse mõiste jäi aga selgesti defineerimata, mis tekitas arusaamatusi ja väärtõlgendusi. Nende oponendid käsitlesid rahvuslikku kirjandust kõige laiemas mõttes, nagu see oli pikkade aegade kestel kujunenud antud ajaloolis-poliitilistes ja sotsiaalsetes oludes ning rahvusvahelistes seostes ja mõjustustes; «rahvuskirjanikud» kujutlesid seda aga mingi kitsa etnograafilis-rahvusliku omapärana, mis pidavat eesti kirjanduses veel puuduma ja nende juhtimisel alles kujunema. Sellepärast süüdistati kogu kirjanikkonda internatsionaalsuses, välismaiste kirjanduslike voolude orjalikus järeleaimamises, mille abil loodetavat kaugele pääseda.

Eesti kirjanduse väheses edukuses olevat süüdi ka kirjanike maailmavaateline pahempoolsus, mis alavääristavat rahvuslikku omapära; «luuakse negatiivseid tüüpe ning pätistatakse seega kogu meie vaimuelu avaldisi». Seega kuulutati sõda eeskätt nn. uusrealistlikule, naturalistliku kallakuga «elulähedusele» ning selle kandjatele, kuigi viimaste tüsedamaid autoreid ja ideolooge J. Sütiste väitis, et «rahvuskirjanike» programm olevat «peamiselt eluläheduse teoretiseeringuist näpatud». Tõepoolest — ka eluläheduslased taotlesid elu mõjutavat ja edasiviivat positiivsust, kuigi loomingupraktikas jäi see enamasti realiseerimata.

«Rahvuskirjanikud» nõudsid kirjaniku vabanemist parteipoliitikast ja omavahelisest «kildkondlikkusest» (mis oli omajagu olemas); õige loomingu pidi «peegeldama kogu rahva elu ja hinge, andes edasi optimismi ja elurõõmu, milline

*see on tõsi -
ja elu ka
nii!*

senini [on] seisnud vaeslapse osas». See oli segu hitlerlikust ideoloogiast ja eesti autoritaarse poliitika «rahvustervikluse» elementidest. Tähtsale kohale seati positiivsuse nõue: «eestlane eestlaseks, enam positiivseid külgi, korralik inimene ausse!» Kirjandus ei tohi teotada (s. o. arvustada) usku, rahvast ja kaitseväge, kuigi siiani on seda tehtud riikliku toetuse abil. Senise uusrealismi asemel peaks meie kirjandus edaspidi arenema «romantilis-klassitsismi suunas». Eeskuju taheti võtta «ärkamisajast», mida kaasaegsed kirjanikud halvustavat selle kunstiliste puudujääkide pärast, seejuures ei arvestatavat tolleaegse kirjanduse kõrget ideoloogilist taset, rahvuslikku meelsust. Taheti võtta eeskujuks Eesti Kirjameeste Seltsi, kuhu kirjamehed olevat koondunud vabatahtlikult rahvusliku ideoloogia alusel. Pahandati koolikavade üle, kus puuduvat Ado Reinvaldi kui rahvusliku võitleja käsitlus, ent unustati, et Reinvaldi kirikuvastasus ja ateism olid vastuolus uute rahvuslaste kirikusõbralikkusega. Nõuti ka «vabadussõja» kujutamist kirjanduses, kuna see seni puuduvat ja «vabadusvõitlejate» asemel pakutavat kommunistide kujusid. Üldse nõuti rohkem eluõigust algupärasele kirjandusele ja väliskirjanduse tõlgete piiramist, teiselt poolt aga pahandati, et eesti kirjandust, eriti A. H. Tammsaare teoseid, ei tõlgita teistesse keeltesse, kuigi F. Karlson ei pidanud «Tõde ja õigustki» küllalt rahvuslikuks selles domineeriva pessimismi tõttu. Tehti etteheiteid ka kirjanduskriitikale, mis ei andnud armu eriti «rahvuskirjanike» alamõõdulistele teostele ja diskrediteeris neid lugeja silmis. R. Kaselo läks oma veidrustes nõnda kaugemale, et pidas eluõiguslikuks ainult «positiivseid kiitvaid arvustusi», ja kui kriitikul olevat kirjanikule midagi negatiivset öelda, siis tehku ta seda kirja teel, mille eest autor olevat tänulik ja saavat nõuandeid oma edaspidises töös kasutada.

Ideoloogilist ja esteetilist laadi programminõuete kõrval esitasid «rahvuskirjanikud» rohkesti normatiive kirjanduselu praktiliseks korraldamiseks. Tegelikult oligi nende aktsiooni teravik suunatud Eesti Kirjanike Liidu ja selle ajakirja «Looming» vastu. Nad väitsid, et EKL on kinnine, klubitaoline institutsioon, mis teeb kahju teistele, kes asuvad väljaspool. See olevat «keskaegne käsitööliste tsunft oma erimoraaliga», kuhu võetavat liikmeks ainult «teatud meelsustega telgitaguste kombinatsioonide tundjaid». Ajakirja «Looming» peamisteks kaastöölisteks olevat ainult 10–12 kirjanikku, ja ainult «moepärast» lastavat vahet vahel esineda ka teisi, et ei süüdistataks klikilikkuses. Lükatavat tagasi head kaastööd, kuid omameestelt võetavat vastu «vesist kirjandust». See süüdistus oli küll alusetu, sest «Looming» püüdis hoida oma kõrget kunstilist taset, kuid avaldas ka keskpärast kaastööd, nähtavasti ei küündinud «rahvuskirjanike» palad isegi selleni. EKL-i liikmeid sõimati riigilt saadava toetuse pärast «palgakirjanikeks», kes istuvat ainult kohvikutes või aelevat mugavates kodudes ega hoolivat kontaktist rahvaga, mistõttu nad polevat mingid «eluläbeduslased», seda suutvat olla ainult noored, «elust tõusvad» kirjanikud. «Palga- ja kohvikukirjanikud» olevat süüdi ka raamatute väheses loetavuses, mis tõstvat müügihinna kõrgele. Elukutselist kirjanikku polevat meil üldse vaja ning oma raamatuid võivat autorid ise kirjastada ja müüa, mida «rahvuskirjanikud» praktiseerisidki, sest paremad kirjastused nende teoseid ei avaldanud. «Rahvuskirjanike» suuresõnalised pretensioonid teoorias ja väiklased rähklemised tegelikkuses olid teravas vastuolus, mis ei äratanud avalikkuse usaldust. Täie erapooletusega ütles Fr. Tuglas 1935. a. alguses: neil puudub loov vaim, mis paneks end maksma. «Seni aga näeme ainult poliitilise konjunktuuri kasutamise püüet. Näeme vaid nina seadmist iga tuuletõmbuse järele ja kaasajooksmist igale võimuavaldusele» («Tänapäev» 1935, nr. 1, lk. 8). K. A. Hindrey täiendas seda: «pikkust palju, arengut vähe ja kunsti üldse mitte»; ka debütant võivat näidata oma annet, ja isegi 30 aastat tagasi polevat algajad kirjanikud esinenud nõnda nõrgalt kui «rahvuskirjanikud» — «Õpilaslhehe» tasemel («Päevaleht» 1935, nr. 118).

Vaadelgem veel ERL-i praktilist tegevust, mis äratas rohkem tähelepanu kui selle liikmete raamatud. Hakati korraldama peamiselt omavahelisi ja avalikke koosolekuid, mis tekitasid omajagu kõmu. 1934. a. otsustati välja andma hakata oma ajakirja, mis ilmuks neli korda aastas; muidugi ei suudetud seda teha, sest loodeti peamiselt riiklikule toetusele. Otsustati ka mitte osa võtta iga aasta korraldatavaist «kultuuripäevadest», sest need olevat kehvad, ja selle asemel ise organiseerida märtsikuus «eesti rahvuskirjanike konverents», mis kestaks kolm päeva, pakus raamatunäituse ja -loterii, kirjandusõhtuid jm. Seegi kavatsus jäi teostamata.

Teinekord deklareeriti, et ERL-i üldkoosolek peetakse 23. veebruaril, s. o. kodanliku vabariigi aastapäeva eelõhtul, ja see pidi saama iga-aastaseks traditsiooniks ning haarama «väga laialdasi meie kultuurellu ja kogu kirjanik- ja kunstnikkonda puutuvaid küsimusi». Jällegi jäi kavatsus paberile.

Peakosolek peeti 1934. a. veebruari keskel. Seal teatati, et ERL-i põhikiri on ametlikult registreeritud ja otsustati Kaubandus-Tööstuskoja juures registreerida ka oma kirjastus. Kavatseti iga neljapäev korraldada referaatkoosolekuid. R. Kaselo avaldas ajalehes «Herold» optimistlikke ja naiivseid lootusi ERL-i tuleviku suhtes: «Kahtlemata osutuvad Liidu autoriteetseteks alusmüüreks lugup. kirjanik Helmi Mäelo, kõigi Eesti naiste õilsam eeskuj, hr. G. Naelapea, kui isalikum isa ja F. Karlson, loodud noorte sheff.» Kaselo mõlgutas mõtteid noorte liikmete tuleviku kohta ja lootis oma ringkonnast kasvatada vähemalt neli arvustajat (iga kirjandusliigi jaoks ühe), kes ütleks otsustava sõna eesti kirjanduse arengu kohta («Herold» 1934, nr. 9).

Optimistlikke väljavaateid tumestasid mitmed kriitilised sõnavõttud. Tagasi lükanud auliikmeks valimise ülivisaka žesti, asus luule vanameister ja kirjandusteaduse professor G. Suits nõudlikult vaagima kärarikaid «rahvuskirjanikke», kellest mõni oli kuulunud tema loenguid või istunud seminarides. Arvustamine toimus 1934. a. veebruaris Akadeemilise Kirjandusühingu ettekandekoosolekul, kuhu kogunes erakordselt rohkesti kuulajaid. Professor ei teinud noortele hinnalalandust, vaid nõudis, et «rahvuskirjanik peaks nagu ikka veel tähendama ka täisluuletajat. Rutt rahvuskirjanikuks võistluses vähempakkumisega, — hm!» E. Voitki ja A. Kallitsa luule esikkogud pandi sarnastena paari, nende ühiseks tunnuseks pidi olema «vaimseist tungidest algelisemate apetiitide rahutus», ja ainult võitlus kultuurkapitali pärast tegevat nad «elulähedaseks». R. Graubergi kõrvutati H. Talvikuga (kelle esikkogu oli parajasti ilmunud) ja mõlemast loodeti pärisluuletajaid. G. Suitsu ettekanne ilmus peatselt «Loomingus» trükituna. Umbkaudu samasugused hinnangud andis «rahvuskirjanike» esikkogudele H. Pauksoni summaarne arvustus «Postimehes» (1934, nr. 58).

Aktiivsed «rahvuskirjanikud» organiseerisid omakorda ägeda rünnaku Eesti Kirjanduse Seltsile selle ettekandekoosolekul 25. veebruaril 1934. a., kus anti ülevaade eelmise aasta kirjandusest. Läbirääkimiste osas süüdistas E. J. Voitk A. Adsoni luuleülevaadet erapoolikuses, sest liialt tõstetud esile «kultuurkapitali kirjanikke»; J. Sütistet olevat teenimatult kiidetud ja võrreldud G. Suitsuga. Kõneleja süüdistas Eesti Kirjanduse Seltsi, et see ei tutvusta eesti kirjandust välismaadel, vaid tõlkivat arusaadamatusse eesti keelde «koltunud lehti» (EKS avaldas A. Orase tõlkes A. Huxley romaani «Nood koltunud lehed»), mis olevat raha raiskamine. Saaremaa agronoom J. Viigand ründas eriti J. Sütistet ja «Loomingut» nende «piiritaguste» tendentside pärast ning ütles, et säärast luulet ei tohtivat riikliku toetusega kirjastada, vaid autor tehku seda omal kulul, nagu tegi J. Barbarus.

Rünnakut jätkati EKS-i koosolekul 29. aprillil 1934. a. Läbirääkimiste ajal

küsis R. Kaselo: «Mis on EKS teinud noorte annete avastamiseks ja rahvusliku loomingu õhutamiseks?» Temale sekundeeris A. Kallits: ajakirjad «Looming» ja «Eesti Kirjandus» olevat «ülekohtuselt erapoolikud» ja pööravat vähe tähelepanu «rahvuskirjanike» tööle, viimane suhtub neisse koguni mahategevalt. Samal koosolekul pidas Fr. Tuglas ettekande «Rahvuslik kirjandus», mis ilmus peatselt trükiski, kuid «rahvuskirjanikud» ei suutnud selle põhiprobleemi käsitlemisel oluliselt kaasa rääkida. Samal 29. aprillil korraldas ERL Tartus «Ko-Ko-Ko» kohvikus oma kirjandusliku õhtu, mida J. Sütiste refereeris ajakirjanduses halvakspanevalt.

Kuna ERL-i autorite teosed ei leidnud kirjastajat, siis andis liit ise välja luuletuskogud: R. Graubergi «Hommikune leid» (1933), E. J. Voitki «Kevadtuuli» (1933) ja «Mardika tee» (1934), A. Kallitsa «Haakristi ja Viisnurga vahel» (1934) ning H. Ranna «Tähelelennak» (1935). Tehti hoolikalt reklaami: nende luuletuskogud olevat saanud erilise tähelepanu osaliseks ja müüdnud mõne kuuga läbi, mida tol ajal tavaliselt ei juhtunud. Lubati avaldada teistegi autorite esikteoseid, mida kiideti juba ette, ent suurem osa neist jäi ilmutamata või koguni kirjutamata.

6

ERL-i tegevus katkes ajutiselt 1934. a. kevadtalvel, kui K. Päts võttis üle riigivõimu, aga juba 1934. a. sügisel julgeti uuele autoritaarsele riigikorrale oma teeneid pakkuda. Vahepeal olid mõned liikmed ERL-i koosseisust lahkunud, nende hulgas vanameistrid K. E. Sööt ja O. Luts, kes taipasid «liidu» tegevuse tühisust. 1935. a. alguses hakkas «Olion» unesti ilmuma ja sai jällegi «rahvuskirjanike» peamiseks häälekandjaks: nad avaldasid seal oma lühemaid proosapalasi ja luulet, polemiseerisid ning hakkasid pretendeerima ka raamatuaasta puhul loodud riiklikele auhindadele.

Eesti Kirjanduse Seltsi aastaülevaadete koosolekul 17. veebr. 1935. a. väitis ERL-i «kultsuu» R. Kaselo publiku naeru saatel, et eelmise aasta kõige parem kirjanduslik teos olevat nende mehe E. J. Voitki «Mardika tee». Veebruaris tegi ERL ettepaneku EKL-i juhatusale, et «rahvuskirjanikud» saaksid esinduse «Loomingu» toimetuses. EKL vastas sellele, et toimetus on valitud EKL-i koosolekul ja vastutab EKL-i ees, seepärast ei saa toimetusse kuuluda isikud väljastpoolt EKL-i liikmeskonda; küll aga avaldab «Looming» väärtuslikku kaastööd ka neilt, kes ei kuulu EKL-i. Märtsikuus «Ko-Ko-Ko» kohvikus peetud kirjandusõhtul esinesid «rahvuskirjanikud» jälle naeruväärse eneseülistusega. Koosolekul valitses lõbus meeleolu ja nõmedatele väidetele oli rohkesti vahelehiüdeid.

Üks ERL-i koosolek tõi kaasa tõsiseid järellugusid. See korraldati 1934. a. lõpul Tartus Draamastuudio Seltsi teatrisaalis ja põhjustas mõningaid korrarikumisi. Sellest kirjutati «Tallinna Postis» ja märgiti, et noorkirjanik A. Raag olevat saadetud kohale koosolekut segama. A. Raag pidas teadet laimavaks ja kaebas sõnumi autori R. Kaselo kohtusse. Tartu 6. jaoskonna kohtunik mõistis R. Kaselo üheks kuuks aresti. Veidi hiljem teatas luuletaja A. Alle ajakirjanduses, et ta võtab vastutusele H. Mäelo, kes olevat kohtus vande all tunnistanud, et politseinik viinud Alle rahurikkumise pärast saalist välja, mis olevat vale. Seda kohtuprotsessi siiski vist ei tulnud. Uus protsess tekkis teises liinis: R. Kaselo esitas kohtusse kaebuse «Postimehe» toimetaja O. Männi vastu, et ajaleht olevat solvavalt arvustanud Kaselo ettekantud humoreski. Kohtunik ütles arvustuse kohta: «Seda teed käivad ju kõik kirjanikud. Valu tuleb ju igaühel tunda, enne kui saadakse kuulsaks» — ja mõistis O. Männi õigeks.

ERL-i ründamistele ei reageerinud märgatavalt ei EKL-i juhatus ega «Loomingu» toimetus, kelle pihta kõige rohkem lööke suunati. Pikema sõna-

võtuga «Rünnak Eesti Kirjanike Liidule» esines viimaks 1935. a. aprillis «Päeva-lehe» veergudel K. A. Hindrey. Ta hindas ERL-i liikmete pagasit ja leidis selle olevat üsna kergetaolise. ERL soovinud kultuurkapitalilt 3000 krooni oma väljaannete jaoks, kuid Hindrey kahtles, kas nad suudaksid täita oma missiooni, sest ERL-i senine kogutoodang olevat ainult 15 keskpärasest teost. Rahvuslikku kirjandust võivat oodata ikkagi EKL-i autoritelt. «Patriootilist tendentsi» olevat pealegi raske määratleda. Hindrey artiklile vastas ERL-i juhatus pikema seletusega. Nende küsitud «väike toetus» olevat tühine EKL-i «paljumiljoniliste» summade kõrval. Mitte ERL ei ründavat EKL-i, vaid vastupidi — vanemad kirjanikud ei sallivat neid, noori, kes kandvat «rahvuslikke aateid». Neil polevat 15 teost, vaid üle 100, sellest ainuüksi A. Haaval 10, pealegi olevat hulka teoseid avaldamisel ja nad kõik töötavat agarasti. Hindrey võttis veel kord sõna: ärgu samastagu noored endid Anna Haavaga, kelle väärilised nad polevat ka kõik kokku!

Tallinna Börsisaalis korraldas «rahvuskirjanik» E. Loide 1935. a. detsembris oma teostest kirjandusõhtu, kus olid deklameerimas head näitlejad, ent sisu ei rahuldanud kuulajaid. Saalis olid peamiselt nn. taarausulised. Sel puhul kirjutas R. Hundma (R. Sirge), et rahvuslikkus vajaks juba «teatud kaitset selle profaneerijate ees». See oligi vist ERL-i tegelaste viimaseks avalikuks esinemiseks. Juba 1935. a. alguses kõneldi omavahelistest lahkelistest ERL-is, nii et esimehe kohale ei pääsenud enam E. J. Voitk, vaid A. Kallits. Lahkelid süvenesid 1935. a. suvel. «Olioni» tegevaks vastaseks ja võistlejaks kujunes «Noor-Eesti» kirjastuse hästi toimetatud ajakiri «Tänapäev», nende vahel tekkis isegi kohtuprotsess: «Tänapäev» laimavat «Olioni» ja arendavat kõlvatut võistlust, mille hüvitamiseks «Olion» nõudis 2000 krooni. Tartu 1. jaoskonna kohtunik lõpetas hagi, sest kõlvatu võistluse seadus olevat rakendatav ainult kaubanduse ja tööstuse, mitte kultuuri alal.

Üle 1935. a. ERL-i tegevus enam ei ulatunud, sest eriti raamatuaasta tõi rohkel määral kirjanduslikke koosolekuid, aktusi jm., millega «rahvuskirjanikud» ei suutnud võistelda. F. Toomus katsetas kirjastajana ja E. J. Voitk oli lühikest aega moodsa elulaadi ajakirja «Eliit» toimetajaks, ent need ettevõtmised ei soodustanud edasiminekut kirjanduslikul alal. Kõige püsivamaks «rahvuskirjanikuks» jäi Rudolf (hiljem Kaster) Kaselo, kes 1937. a. viimaks avaldas ammu ettekiidetud romaani «Valges lossis». Enne trükkimist käis autor Tartu-Valga prefektuuris ja palus oma käsikirja tsenseerida, et sinna ei jääks keelatud mõtteid, mitte poliitilises laadis, vaid seksuaalelu käsitluses. Prefektuur ei saanud teda aidata, sest eeltsensuuri polnud; riigitruule autorile soovitati käsikiri trükkida ja pärast lasta tsenseerida. See on vist ainulaadne juhtum, kus autor võis tsensoorit passiivsuses süüdistada. Huvitava faktina võib märkida, et 1940. a. ilmus Assandra Vikikivi romaan «Lunastamata veksel», mille peategelaseks on noorkirjanik Benedictus Vikikivi, kes meenutab «rahvuskirjanikke» summaarselt ja mõnda üksikut eraldi.

Nõnda hääbus paariaastase eksisteerimise järel pretensioonikas Eesti Rahvuskirjanike Liit. Ennatlikud ja tasakaalutud kirjamehed ei läbenud edasi sammuda loomuliku enesearendamise ja võistluse teed, vaid võtsid peamiseks võitlusloosungiks plakatliku rahvusluse, positiivsuse ja poliitilise parempoolsuse, mis tõotas avaraid väljavaateid eriti vapside liikumise perioodil. Ent üldine elavne mine kirjanduselus lõi needki relvad algajate käest, pealegi sai rahvusluse ja positiivsuse nõue riiklikuks normiks, mida ruttasid täitma ka mitmed nimekad kirjanikud. Ka individuaalselt ei jättnud ükski «rahvuskirjanik» püsivamat jälge eesti kirjandusloosse.

Väga segane
jutt kogu vank.

Aupärjaga kroonitud Samuel Becketti puhul näiteks absurdistki rääkides



änavuaastase Nobeli kirjanduspreemia määramist Samuel Beckettile on Rootsi Akadeemia motiveerinud sellega, et Becketti looming, «kasutades uusi vorme nii romaani- kui teatrivald, viib aüüdisinimese alanduse kaudu ülendusele». Selle põhjendusvormeli enda põhjused peituvad küll enimini Nobeli preemia algupäras kui Beckett'i loomingus. Dünamiidi leiutaja Alfred Nobel, kes õilsameelselt uskus, et tema leiutus võtab inimkonnalt sõdimisrüü, asutas ju preemia kroonimaks iga aasta parimat ja sealjuures «idealisticü» suunitlusega teost («idealisticü» selles tähenduses, mida tollal vastandati «realisticüle» või «naturalisticüle»). Tema enda arusaamised hinge õilistavast «idealisticüst» kirjandusest kehastusid tolleks ajaks juba auväärsuse pjedestaalile tõstetud vanaromantismis, kaasaegseist aga näiteks Selma Lagerlöfis. Auhirna tegelikul väljandmisel aastast 1900 mõistsid hindajad peagi, et üheainsa aasta parimat raamatut selgitada on võimatu, ja nii hakati seda määrama kogutoodangu eest, ainult erandjuhtudel mingit üksikteost mainides. Kaugelt piinlikumasse olukorda pani otsustajaid «idealisticü» suunitluse nõue. Preemia algaastatel leidis Akadeemia selles õigustust oma konservatiivsele maitsele, mille jaoks ka Tolstoi, Ibsen ja Strindberg liiga «naturalisticüd» ja «negatiivselte kriitilised» olid. Et aga sellise hindamisviisi puudused paljudest suurtest nimedest möödaminemise ja hoopis tähtsusetumate esiletõstmise näol ajapikku liiga teravasti silma torkasid ja auhinna autoriteeti õonestama kippusid, rääkimata sellest, et ka Akadeemia aja ning arusaamade muutumisest vist puudutamata pole jäänud, siis on «idealismi» järjest liberaalsemalt tõlgitsemä hakatud. (Veel 1939 avaldas Aleksander Aspel koguteoses «Nobeli preemia» arvamust, et meestel nagu Gide, Joyce, Claudel või T. S. Eliot vist kahjuks preemiale väljavaateid ei ole. Gide sai preemia 1947, Eliot 1948; teised kaks jõudsid auhindajate jaoks natuke vara ära surra.) Pole aga siiski tahetud sõnaselgelt öelda, et puhka rahu, õnnis Alfred Nobel, sinu preemiale on parem, kui teda ainult kirjandusliku tähtsuse järgi määratakse, «idealismi» pärast muretsemata (kuivõrd «puht»-kirjanduslik tähtsus muidugi üldse mingile iseseisvusele võib pretendeerida). Selle asemel on määramisi alati püütud motiveerida mõne spetsiaalselt «positiivse» momendi mainimisega.

Tõenäoselt märgib Beckett'i auhindamine ainuüksi seda, et kui poolteist aastakümnet tagasi tema nimi algul prantsuskeelse romaani vallas ning seejärel «Godot'ga» kogu maailma laval veidi skandaalimaigulise tuntuse võitis, siis praeguseks on see vähene, üha enam vaikusesse suubuv looming juba kaasaegseks klassikaks tunnistatud. *Succès de scandale'i* on asendanud *succès d'estime*. Beckett'i loomingu laad, selle vaakuumile lähenev atmosfäär on välistanud laitemenu. Ei maksa küll unustada, et «Godot'd» on näinud mänginid ja et selle vahetu mõju San Quentini vangla 1400 kinnipeetust auditooriumile San Franciscoos 1957. a. novembris on saanud üheks kaasaegse teatri «müüdiks». Ka «Lüpumäng»

ja «Õnnelikud päevad» on etendunud suurtele täismajadele. Võib-olla teeb Beckett püüd taandada inimeksistents selle kõige minimaalsematele ja üldisematele nähtudele tema loomingu hoopis laiemalt tajutavaks, kui arvatakse. Siiski on tema süžetule proosale raske laiemalt levikut ennustada. Nii on ta jäänud põhiliselt «kirjanike kirjanikuks», nn. absurdditeatri ja prantsuse «uue romaani» eba-jumalaks, kelle üksildast teed kirjanduslikest konventsioonidest vaba «olemuse» poole ametivennad peaaegu uskumatu pilguga jälgivad. Beckett'i järelejätmatu enesepiiramine ning tahe jõuda sõnaga väljendatava piirideni, õigemini neist üle, on kaasaja kirjanikele selles suhtes samasugune kirjanikukulise kompromissituse sümbol, nagu olid oma ajastule Flaubert või Joyce. Nobeli preemia on selle väliseks kinnituseks.

Kuidas aga jääb nüüdisinimese viimisega alanduse kaudu ülendusele? Kõigepealt ei ole Beckett, kõige metafüüsilisem (sõna vanemas tähenduses) ja abstraktses kaasaja kirjanikest, ilmutanud mingit huvi nüüdisinimese eriliste probleemide vastu. Teda vaevab eksistents üldse, isiksuse konkreetsusest hõlmamata olekud. Ka ei tegele ta inimese alandamisega, isegi mitte ülendamise eesmärgil. Seda on tõsine kriitika algusest peale mõistnud. Sest kuigi Beckett näeb eksistentsi vaevadena ning lootusetuna ja see nägemus mõnikord kehistub eemaletõukavates füsioloogilistes detailides või blasfeemilistes ropendustes, pole siin ometi inimese alandamist vaata-milline-siga-sa-oleid mõttes. Inimene on lahutamatu maailma arusaamatust jõledusest ega ole selles suhtes midagi erilist. Ei tule sellises maailmas elamisest ka mingit ülendust, tema jälgimisest katarsist, sest kannatustes puudub igasugune traagiline ülevus. Nobeli preemia motiveering on ju taandatav väitele, et kannatused õilistavad inimest, aga Beckett'i maailma kohta see ei kehti. Arvatavasti vastaksid tema tegelased sellele mõttetemale ekstra valitud ropendustega, ja tõesti on selle mõistmises tihti midagi veidralt utilitaarset (kui mitte «kes kannatab, see kaua elab», siis «kes kannatab, saab õilsaks») või koguni snoblikku («vaadake mu õilsaid kannatusi»), nagu kuuluks korralik kannatamine ühe kultuurse inimese enesetäiendamisprogrammi. Omakorda ei tähenda see jällegi, nagu ei võiks leida näiteid, mille puhul too väide ilma kahtlase piinlikkustundeta rakendatav on. Ainult et Beckett'i eksistentsivaev on lihtsalt vaev, ilma eesmärgi ja kasuprotsentideta.

Aga kuigi Beckett'ilt ei tasu tahtma hakata ülendust või katarsist, oleks ometi vale öelda, et tema teosed ainuüksi masendavad. On lihtsalt nii, et ka kõige lohutum pessimism, Saalomoni Swiftini, kui see sõna jõu ja ehtsusega paberile on pandud, toob lugejani seda liiki masendust, mis ei rõhu maani ega rõõvi eluisu. Mitte ainult sellepärast, et sõna jõu ja ehtsuse tunnistamine ei tähenda sugugi, nagu peaks selle ainuõigeks või ainuheetsaks tunnistama. Tunnistatakse ju ainult, et sellel sõnal on omajagu õigust ja põhjust nii rääkida, nagu ta räägib; või muidu piirduks meie tunnuspaari-kolme samalaadse rääkijaga. On ka veel nii, et sõna kandumine ühest inimesest teiseni juba ise tema masendust leevendab, lootusetust mingil kaudsel viisil nõrgemaks räägib.

Siinkohal maksaks kõnelda ka sellest, et inimene ei ole kunagi samastatav selle sõnaga, mida ta tarvitab või õigeks peab. Ei ole ka Beckett, ehkki tema looming on läinud kõrvalekalduvatult ühte rada, otsekui spiraali mööda lähenedes kättesaamatule keskpunktile, mis on ju mõõdetu. (Muide olevat ta eraelus väidetavasti väga meeldiv inimene.) Ta on omaenda olemisest abstraherinud ühe kindla «hääle», ühe sõnalise tõlgendusviisi, mida ta küll teistest «ehtsamaks» peab, aga mis iial ei ammenda olemist tervikuna. Siin ongi üks Beckett'i loomingu põhiprobleeme — sõnastatud olemise ja sõnastamatu olemise, sõna ja sõnatuse vaherkord.

Sõna ja tema tarvitaja suhted on keerulisemad, kui tihti oletatakse. Nii on maailma absurdsuse filosoofilisest teesist vahel arvatud, et selle tunnistajad peaksid

kohe oma elunatuksesele lõpu tegema või vähemasti korralikult põhja käima, teiselt poolt aga vastupidi, et see on väikekodanlikult mugava äraolemise õigus. Selle kohta võib öelda, et on olnud nii neid, keda maailma absurdus on meeleheitele viinud, neid, kes selle arvel paksuks on läinud, kui ka neid, kes pole teinud ühte ega teist, vaid hoopis midagi kolmandat, neljandat, viiendat jne. Nagu on samuti olnud neid, kes on osanud meelest ära või paksuks minna sootuks teistsuguste filosoofiliste sententside saatel. Et eriti väikekodanlikku meelelaadi ainult oma kapsamaa eest hoolitsemise tähenduses tihti otsejutti mingi abstraktse teesi peale välja viima kiputakse, võiks meelde tuletada, et kapsad kasvavad nimelt kapsamaal, mitte aga kindla usu kõval kaljul või absurdi tühjuses, mida kapsakasvatavad ise ka ei väidaks. Sest kapsakasvatavad on alati väitnud, et nende tegevus väljendab just parajasti valitsevat ellusuhtumist. Paari sajandi eest kasvatasid nad kapsaid sellepärast, et see on Jumalale meelepärane ja et nende esiisad on ikka kapsaid kasvatanud, valgustusfilosoofia ajal sellepärast, et on loomulik ja arukas kapsaid kasvatada, romantismi ajal sellepärast, et see õilistab inimest ja ühendab teda loodusega, XIX sajandi teisel poolel sellepärast, et see edendab teaduse ja ühiskonna progressi, ja praegu küllap tihti jah selle põhjendusega, et mida targemat siin absurdses maailmas ikka teha. Meie kapsamaaomanikud, kes enamuses tohiks olla absurdistlikest väärvaadetest rikkumata, kasvatavad kapsaid arvatavasti sellepärast, et anda oma panus helge kapsarikka tuleviku ülesehitamiseks. Niisiis tuleb kapsakasvatajate mentaliteedi juuri otsida mujalt kui filosoofia leksikonist. Juba puhtloogiliselt ei saa ühestainsast aksiomaatilisest väitest «maailm on absurdne» tuletada mingeid üheseid järeldusi; et öelda «järelkult», on vaja mingeid lisaaksioome. Sõnad «maailm» ja «absurdne» on muidugi sellised, mille taga ikka peitub eelnevaid (ja tihti selgitamata jäetud) aksiomaatilisi väiteid või õigemini hoiakuid. Ja kui mõnede arvates maailma absurduse tõttu jääb üle ainult käed rüppe lasta, siis Sartre näiteks rajab sellele oma õpetuse vabadusest, vastutusest ja poliitilisest angažeeritusest. Camus' «Võõras» ja «Katk» illustreerivad risti vastupidiseid hoiakuid, mis lähtuvad ikka sellest samast teesist. Isegi loogika seisukohast korralikult defineeritud aksiomaatiline ehitus (mida filosoofias mõistete «maailm» jmt. tõttu küll peaaegu võimatu saavutada, aga ühe lähendusena mainiksin Wittgensteini «Loogilis-filosoofilist traktaati») ei too veel endaga kaasa samaseid eluhoiakuid. Teooria ja elu vahel ei ole sirget rööbasteed. Kedagi ei jäeta valmis väidete ja hoiakute otsa rahu istuma — vältimatult peab nendega midagi peale hakkama, ja mida keegi just nendega peale hakkab, sõltub paljus sootuks teooriavälistest teguritest.

Nõnda ei ole saalomoni «kõik on tühi» mitte Beckett'i otsingute lõpp, vaid pigemini algus. Näib, et kõige täielikumalt jäädvustab Beckett'i eksistentsi-küsitlusi tema proosalooming, mida allakirjutanu kahjuks puudulikult tunneb, kuid isegi tänavu «Loomingu» Raamatukogus ilmunud väikese draamavihiku kolm komponenti võivad neid mingil määral illustreerida. Beckett'i «negativism» tekib nimelt püüdluste pinnal, mida vähemalt tavaliste arusaamade seisukohalt võib ise «negatiivseiks» nimetada. Aga siin pole ka sellist «eituse eitust», mille tulemusel jõutaks millegi «positiivseni». Kui Saalomoni «kõik on tühi» järeldusena soovitas inimesele olla rõõmus oma tegemise juures, siis Beckett'i maailmas ei järgne sellele mingeid «positiivseid emotsioone», isegi mitte kannatuste katkemise «neutraalsust». Seetõttu on «Sõnadeta vaatemängu» (võinuks tõlkida ka «Sõnadeta tegevus») miim tõesti ainult sissejuhatuseks järgnevale (algsest «Lõpumängule») — kui inimene siin pärast viljatuid pingutusi liikumatult oma käsi vaatama jääb, siis ei taha Beckett sellega küll öelda, et nüüd on siis vähemasti rahu. Ka Godot' ootamine on lootusetu, ja ootajad teavad seda, aga ometi kestab ootamine edasi. Kui väikeseks ka kahaneb inimese tegevusväli, ikka jätkub selles mehaaniline, mõttetu ja piinav askeldamine. «Õnnelike päevade» lõpus on Winnie keset tüh-

just pimestava valguse all kaelani liivas. Ta saab ainult silmi liigutada, aga sulgeda mitte — kuskil käib kellavärk, mis teda kohe jälle äratab. Ja ei ole lakanud hääle sorimine vanas sõnaprahis, sedagi ei suuda Winnie peatada, suud kinni suruda ja vaikida igaveseks. «Keegi vaatab mind ikka veel — Keegi hoolib minust ikka veel — Vaatab otse silma,» kinnitab hääled edasi, Miski ei muutu, kui kummaline see ka ei ole. «Nii vähe on seda, millest saab rääkida — Ja sellest kõigest me räägimegi — kõigest, millest saab.» Winnie hääled sooritab ikka edasi kõiki neid sõnalisi rituaale, mis aitavad aega mööda saata: siin on näilist dialoogi ja iseenast kaheks kõnetavat monoloogi, igapäevast tarbejuttu, mälestusi, väljamõeldud lookesi. «See on õnnistus, hääled on õnnistus, nad aitavad mul... päeva õhtule saata,» kinnitab Winnie, kuid ilma erilise veendumuseta. Sest ta kuuleb ka karjeid, tema kael on valus ja migreenid kestavad edasi. Hääle rahunematus on Beckett'i jaoks enamini õnnetus kui õnnistus.

Ja selles ongi tema arusaamatu ja piinav paradoks. Kui Sartre'i «Iiveldus», üks absurditunde esimesi teadlikke jäädvustusi, jutustab, kuidas peategelane kord rannal kive vaheldes järsku maailma «mõttetust», kõiges peituvat «eimiskit» adus, siis Beckett'i jaoks on inimene ise osake sellest «eimiskist», mis on samas «kõik». Sõnade abil loodud kujutlused «iseenesest» on samuti irreaalsed. Hoolikalt jäädvustatud eelmistel «minadel» ei ole vana Krappi jaoks enam mingit tähendust. Inimene on sama mis kivi, ja hääled sama mis vaikus. Kuuldemängudes «Kõik, kes langevad» ja «Sõed» olevat Beckett'i taotlenudki inimhääle võrdsustamist vankri käginaga, rongi puhkimisega või vee vulinaga — iga teise loodusliku häälega. Ent ometi, kuigi inimeses peaks peituma «eimiski» rahu ja vaikus, ei lakka see kivi kisendamast. Kui kitsaks ka ahenevad ringid ümber vaikuse südamikku, nirvaana jääb kättesaamatuks. Surm ei ole siin lahenduseks, sest hääle ja vaikuse paradoks ei lahene sellest, kui välise jõu mõjul lakkavad mõned või isegi kõik hääled. Siit seletub, miks enesehävitamise katsed Beckett'i näitemängudes luhtuvad («Sõnadeta vaatamängus» I vajub puu oks lihtsalt alla ja käärid kaovad õhku, kui laval viibija neid sellel otstarbel kasutada kavatseb). «Nimetamatus» kestab hääle pärast keha surma edasi, ja sellega ei näi Beckett'i toetavat mingeid hauataguse elu uskumusi, vaid lihtsalt demonstreerib järjest ahenevas «tegevusväljas», et ka pärast füüsiliste hädade, füüsilise «kandepinna» enda lakkamist jätkub hääle rahunematu pseudo-olemine — piinlevad küsimused, mälestuste sorimine ja tõrjumine, uute «minade» loomine ja hävitamine (nagu «Õnnelikes päevades» alustab Winnie innukalt mõttetut jutukest väikesest Mildredist ja tema Dolly'ist, siis aga katkestab). «Mis paneb mind nõnda nutma? Ikka ja jälle,» kaaleb see hääle. «Siin pole ju midagi kurba. Võib-olla on see vedelaks muutunud aju.» Beckett'i viimases pikemas proosateoses «Kuidas see on» kõneleb määratlemata, abstraktne hääle — küsimused, vastused või vastamata jäämised, fragmentaarsed lood mingitest kummalistest algolevustest, kelle nimedki paljad kõlamärgid (Pim, Bom).

Beckett'i algul ingliskeelne proosa mängles tema esimestes raamatutes («More Pricks than Kicks» 1934, «Murphy» 1938) ilmsesti Joyce'i eeskujul külluslikult stiilivahendite, paroodia, pseudo-allegooriliste vihjete ja kalambuuridega, sel viisil demonstreerides sõnalise maailma «tühjust». Sõja-aastail kirjutatud «Watt» (ilmus 1958) meenutab kriitiliste refereeringute järgi otsustades mõneti Kafkat: juhuslikult mr. Knotti (inglise *not, knot, nought*; saksa *Not*) majja sattunud peategelane Watt (*what*) püüab tagajärjetult selgusele jõuda maja ning selle pere-mehe olemuses, s. t. küsitleb algtühjust, «eimiskit». Aga alles prantsuskeelne looming, mis läheb üle nn. nullstiilile, toob kirjandusse selle, mis on päriselt Beckett'i oma — ta ei püüa enam vaikust müra läbi nagu Joyce, vaid vaikust vaikuse läbi, üha hõredama astraaalse proosa kaudu. Triloogia «Molloy» (1951), «Malone sureb» (1951), «Nimetamatu» (1953) ja hilisem «Kuidas see on» (1961)

tähistavad järkjärgulist tavalise proosa jutustamisvõtetest loobumist, üha suuremat staatilisust, «välja»-ahenemist, kuni jääb ainult abstraktne hääl. Sama rada on läinud tema draama.

Kuigi Beckett'i maailm näib läbini irratsionaalne, on tema mõtte allikaid leitud just vanades ratsionalistides — Descartes'i ja tema järelkäijate dualismis, Leibnizi monaadide teoorias. Võib arvata, et kui Beckett algul pidas mehhaanika seadustele alluvasse füüsilisse substantsi kuuluvaks üksnes keha tema hädade, vananemise ja surmaga, siis praegu võib-olla peab ta «häältki», mida tavaliselt loetakse samaseks teadvusega, arusaamatuks mehhaaniliseks igiliikuriks, millel pole mõõtmetu vaimse substantsi rahuga mingit kokkupuudet.

Beckett'i maailmas ei ole traditsioonilistel inimlikel lohutustel, nagu sõprusel või armastusel, üldiselt kohta. Siiski väärub märkimist, et «Godot» Estragoni ja Vladimiri hoolitsus teineteise eest ning «Krappi» ja «Õnnelike päevade» lõpp on ilmsesti ebamäärased viiped selles suunas.

Ülal on Beckett'i arengut paaril korral võrreldud ringi keskpunktile liginemisega. Seda võrdlust võib veel veidi ekspluateerida — nagu π väljaarvutamisel, on siingi tegu irratsionaalse ja välisele kordumisele vaatamata siiski perioodilisusele allumatu protsessiga. Piirväärtus on teada, kuid saavutamatu, ja iga järgmine samm järjest raskem. Juba hulk aega imestataksegi, kuidas Beckett selle vähesega, mis ta enda käsutusse on jätnud, üldse midagi teha suudab; tema aga oskab iga järgmise sammuga veel millestki loobuda. Raskem on aga öelda, kas igal järgmisel sammul samas suunas järjest vähem kunstilist ja tunnetuslikku väärtust on. Siisamaani vist mitte. Igatahes ei paista ka kedagi, kes sama rada järgneda või veelgi kaugemale minna suudaks. Selles on Beckett'i asendamatus.

Headusest

*И долго буду тем любезен я народу,
что чувства добрые я лирой пробуждал...*

A. С. Пушкин.



ulmaks nimetas Aleksander Puškin oma sajandit. Millist sõna peaksime pruukima meie, kahekümnenda sajandi asukad?

Esimeses maailmasõjas sai surma kümme miljonit inimest. Teises maailmasõjas hukkus viiskümmend miljonit inimest. Kolmandas maailmasõjas võib hukkuda terve

inimkond.

Nagu oleks inimese surm lihtne, tavaline asi.

Mäletan üht india muinasjuttu. Kunagi olnud aeg, mil inimesed ei teadnud, mis on uni. Nad elasid, töötasid ja väsisid lõpuks hirmsasti. Siis läksid nad oma jumalale kaebama: «Armas jumal, aita meid, me ei jõua enam niimoodi elada, oleme väga väsinud.» Jumal mõtles ning saatis neile laia jõe ja paadimehe. Igal õhtul istusid väsinud inimesed paati ja sõudsid üle jõe. Jõetagusel imemaal said nad öö läbi puhata ning kauneid pilte vaadata. See oli uni. Aga hommikuks pidid nad üle jõe tagasi sõudma ja uuesti tööle hakkama. Mõni aeg olid nad sellega rahul, siis leidsid, et öö on liiga üürrike ja tööaeg liiga pikk ning raske. Uuesti läksid nad oma jumala juurde. «Armas jumal, päev on kole pikk ja raske, öö hirmus lühike. Liiga ruttu tuleb jõe tagant ära tulla. Kas sa ei võiks teha nii, et me sinna jõe taha ka kauemaks jääda saaksime?» Ja jumal täitis nende soovi ning nad võisid jääda jõe taha nii kauaks, kui nad soovisid.

Ent inimesed, kellele jõe taga väga meeldis, ei tahtnudki sealt enam ära tulla. Ainult harva ja väheks ajaks, ent kõikide tööde ja tegemiste jaoks, mis jumal oli maailmas ette näinud, oli seda liiga vähe. Maailm hakkas inimestest päris tühjaks jääma. Siis võttis ta ja tõmbas jõe ette tumeda, sünge loori. Mis seal taga oli, seda inimesed enam ei teadnud, sest tagasi ei tohtinud sealt tulla keegi. Inimesed hakkasid ise välja mõtlema ja igasuguseid jutte rääkima, kuid mis seal päriselt oli, seda nad enam ei teadnud.

See oli surm. Nii õppisid inimesed teda kartma. Ja see oli hea.

Meie jaoks ei ole surm müstiline. Ent ometi on ta traagiline, ebaloomulik, ebainimlik. Ta ei tohi iialgi muutuda igapäevaseks ja harjunuks, osaks elust. Surm ei saa seda olla, sest ta on selle lõpp.

Kas me oma kirjanduses ei patusta mõnikord selle vastu, ei muuda seda liiga tavaliseks — kui nii võiks öelda — kirjanduslikuks võtteks?

Me räägime, et aatomisajandi inimest on vaja vapustada, šokeerida, lüüa teda välja tema rahuseisundist, äratada teda. Õudustega. Vägivallaga. Surmaga. Ja nii sünnivad kirjandus ja teater, kus julmused ja vägivald on justkui seaduspäraseid ja möödapääsmatud. Me peksame inimest näkku ja kuhu veel soovite. Vägistame, piiname, kägistame. Tapame. Et äratada inimesi tardumusest, et neid šokeerida.

On teil vaja tõestusi?

Tooge viimase aja kirjandusest mõni teos, kus poleks tapmist, vägistamist, peksmist või muud mõjuvamat numbrit. Mati Undi tegelased lõikavad ära käsi, tambivad inimesi jalge alla ja mõrvavad neid hotellitoas. Maasiku Mart Kongo tapetud isa mustavast suust lendab kärbes, samas kõrval lamab veriste juustega ema ja väike vend. A. Beekmani «Kartulikuljuste» Benita vestleb pikalt tapetud mehega, mõistmata, et too juba ammu hinge heitis. Vetemaa Heiki sureb tillukesest kõhuhälvast ja doktor Karriku laiba äravedamisel jääb põrandale mustjas lomp (ikkagi — millised detailid!) Toomas Vint ajab vanaeide päris elusalt auku. Ma ei hakka rääkima nendest, kes surevad vähki.

Aga tõlkekirjandus?

Platonovi valimiku õudused ei lase mind praegugi veel magada. Ikka viirastub kõikvõimalikes variantides see, kui timukas jutus «Lüüsid» toda inglise inseneri tapab... «Saatuslikes munades» on košmaaride kontsentratsioon. Ma ei tahaks siiasamasse ritta panna Hochhuthi ja Weissi, «Asemikku» ja «Juurdlust». Sest neid on tõesti ikka veel vaja.

Me ei tohi õudustel ja surmal lasta muutuda tavaliseks. Ka suurimad õudused võivad lakata mõjumast, kui oled neid juba küllaldases koguses vastu võtnud. Siis võib vapustada ainult veel suurema õudusega. Ja veel suuremaga. Aga ükskord on piir, mida enam ületada ei suudeta. Oleme muutunud selle vahendi suhtes immuunseks. Selle asemel, et meid äratada, ükskõiksusest välja viia, on saavutatud vastupidine efekt. Kui paljud inimesed keeravad kinni televiisori, kui sealt hakkab tulema järjekordne sõjafilm? Igatahes pole neid ainult üks või kaks. Ja võib-olla teevad nad õigesti.

Julmus. Õudus. Vägivald. Inimese äratamiseks.

Kas ei vaja me sama palju või veel palju rohkem inimlikku headust, ausust? Seda, mis aitab inimesel inimeseks jääda ka julmal sajandil, kõige ebainimlikkuse kiuste? Inimlikkus on ja jääb — mitte ainult ahnusena, kurjusena, võimuihana, vaid ka nende vastandtunnetena. Kui neid poleks, keda või milleks me inimesi siis üldse äratame?

Ja nii, nagu nägi Puškin sajand tagasi selles oma peamist missiooni, nii peaks ka praegu meie kirjanduse ja kunsti peamine osa olema mitte surma ja õuduste kujutamises, vaid usu süvendamises inimesse, tema jõudu ja headusse.

«Ainus aga, millest väärt laulda, on elu,» kirjutas kunagi «Surmalaulus» Juhan Smuul. Kui ta poleks seda juba ära öelnud, siis tahaksin olla see, kes seda ütleb.

Üks lahtirebimiskatse

Einar Maasik: «August Anikatsi katsumine».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 184 lk.

Aastat paar tagasi, kui «August Anikatsi katsumine» oli käsikirjas juba olemas, kirjutas Einar Maasik ühes sõnavõtus: «Üldse on huvitav õppida, katsetada, eksperimenteerida — ka kirjanduslikus loomingus laiemas mõttes. Kõige halvem, mis selles olla saab, on sammuda sissejuurdunud stampi mööda, korrata ennast.»

Aabitsatõde? Seda muidugi, aga eks me kõik tunneme aeg-ajalt tarvidust vanade tõdede poole pöörduda, — et edasi minna, et uute tõdedeni jõuda. Kunstiloojale on pideva uuenemisvajaduse tunnetamine otse eluküsimuseks. Küllap ei lausunud E. Maasik eeltoodut lihtsalt suusoojaks või kombetaiteks. Ta viimase aja loomingus oli paigal-püsimine ning enesekordamise oht selgesti märgatav. See ladusakoeline ja sõnamõnuline vestelisis ja portreerimisvabadus, millega debütandist Maasik lugejate ja hindajate poolehoidu võitis, hakkas kaotama esialgset värskust ning köitvust. Niisiis väärib E. Maasiku seekordne lahtirebimiskatse senise loomismaneeri stardiradadelt üksnes tunnustust. Kummatigi pole võimalik samavõrd kiita selle katse resultaati. Pisut kentsakavõitu pealkirjaga «August Anikatsi katsumine» ei saa kandvamat tuult tiibadesse, ta lennukaar jääb madalaks ning võnkeliseks.

Et autor on üritanud avaraprobleemsema, varasematest erineva kujutamislaadiga teose loomist, selles pole küll kahtlust. Tegevusajaks on majandusli-

kult ja ideoloogiliselt keerukas 1952. aasta, teose pealiiniks «karmi tõe» ja «ilusa utoopia» vastamisi asetamine. Romaani panoraamsemale haardele viitav algus on esituselt tõsisem ja asjalikum, ehkki ka kuivem Maasikule seni üldomaseks arvatud laadist. Autori peaaegu alati leebe meelega ja heatahtliku muheluse asemele näib asuvat ironia, puhuti päris tõsise ja terava alltekstiga. (Näiteks osutused Markovi lihtsustatud elukäsituse või jäiga kaadripoliitika aadressil, vihjed kolhoosnikute mõisaköie-mentaliteedile vms.)

Raamatu algusosas puudutatakse 1950-ndate aastate külaelu komplitseeritud olusid laiemaski mastaabis: varjatud või avaliku klassivõitluse jätkumine, noorte ühismajandite mitmesugused kasvuraskused, kolhoosnikute eromandlikud instinktid, spekulatsioon — eks kõige sellega tulnud tolle aja oludes tõepoolest kokku puutuda. Nõnda lubab August Anikatsi juhtumuste proloog justkui rohkematki kui isikuroomaani töötava pealkirja põhjal eeldada võiks.

Et need olud ja probleemid jäävad siiski vaid taustaks — see pole etteheide autorile, kes oma teosega ilmselt siiski ei taotlenud eepilist panoraamsust. E. Maasik disponeerib oma romaani teisi, kitsamas plaanis, peategelase psüühikale keskenduvana. Kesksseteks saavad moraalsed ja eetilised probleemid. Teeskluse ja vale suhtes tundliku loomuga August Anikatsi vastuhakk eba-

tõdedele polnud üksnes ta isikliku kodanikujulguse avaldus. Tahes-tahtmata pidi see haarama tervet põhimõteteliste küsimuste kompleksi. Aja-koordinaate silmas pidades — ja Maasik pole neid unustanud — eeldaks järgnev sündmustik elektriseeritud atmosfääri, vastakate seisukohtade ägedat ristlemist.

Kuidas on lugu tegelikult?

Oodatust lihtsam ja libedam. Edasine suundub õige mitmesse harru, kuid teose põhiprobleemi seisukohast tundub mõnede peatükkide või episoodide tarvilikkus motiveerimata. Või kui meenutada tuntud draamanõuet seinale riputatud püssist, siis võiks öelda, et Maasiku romaani «esimeses vaatuses» on püsse seinal mitu ja mitmekaliibrilisi, kuid nii mitmestki jääb pauk tulemata.

Jutustatud on paljust. Nõmmepalu kolhoosi kujunemiskäigust ja põhjakõrbenud esimeestest. Vilguste linna ajaloost koos omaaegsete tegeliskite ärplemisega banketisaalis, ajakirjanduses või vasikaskulptuuri ümber, kunagi omakohtu ohvriks langenud meister Laeva vaimust, mis endiselt kummitab. Niidid, mille kaudu too hulkuv hing tänapäevastegi sündmuste keskele tuuakse, on siiski kaunis haprad.

Omaette oopusteks on Mart Kongo ja Mark Semperi peatükid — raamatu kõige meisterlikumalt ja mõjuvamalt kirjutatud osad, eriti viimane. Eraldi väljaarendatuna võiks kumbki neist olla aluseks heale karakterjutustusele. Praegu nad vaadeldava teose kompositsiooni terviklikult ei liitu. Ka Helgi Sooranna ja Peeter Peedi teineteiseleidmise leheküljed või Peeter Peedi «jumalagajätt kadunud lapsepõlvega» on umbes samalaadne materjal, mida võib küll «võtta teadmiseks», kuid millel August Anikatsi looga on ainult kaudne side.

See omamoodi nõiaring, mis peategelase katsumuste ümber koondub, äratub kaksipidiseid mõtteid. Ühelt poolt muudavad irdosad teose ülesehituse rabadaks, otsekui kiirustades traageldatuks, aga üksikult võetuna on samad lood jälle konspektiivsed ning pealis-

kaused. Pole midagi parata, romanistina jääb E. Maasik seekord alla lühizhanri viljelejale.

Oli ju «Tuisu Taavigi» romaanivõistluselt pärit ja sisuliselt siiski rohkem jutustus, ainult pikemalt välja arendatud kui Maasiku paljud muud jutud. «August Anikatsi katsumine» seevastu pürib avaramale, probleemidelt komplitseeritumale lahendusele, kuid see on sündinud pingutatult.

Romaanis domineerib autoripoolne jutustamine. Selles on küll palju teraseid tähelepanekuid, hulk häid ja õigeid mõtteid, aga kui neid otseütemisi liiga ohtrasti koguneb, siis ei taha sellest suurt tulu tõusta.

Eriti kannatab tolle kirjeldava laadi tõttu karakterilooming. Teosel on palju kõrval- ja episoodilisi tegelasi, kuid karakterite psühholoogiline avamine, Maasiku varasema loomingu üks tugevaid külgi, ei küüni seekord sügavusteni. Ainult Armilde Räägu puhul on selge, kes ta on ja missugune ta on, teised kõrvaltegelased, kaasa arvatud suhteliselt suurema lehekülgede arvuga esitatud Peeter Peet, jäävad ilmetuteks.

Aga peategelane? Mis ikkagi juhtus August Anikatsiga? Rajooniajalehe toimetajana avaldas ta ühe ülemate silmis hinnatud kolhoosiesimehe mõningaid käitumisjooni (liiderlikkus, emotsionaalne pidurdamatus) tauniva artikli. Tolle päris tavalise ja tagasihoidliku artikli avaldamine tekitas siiski pahandust: toimetaja sai parteilise karistuse. Moraalne võit kuulus aga August Anikatsile ja elu läks endist rada edasi.

Veel toob autor teosesse Anikatsi perekonnakonflikti. Katsumisi põhjendanud artikli avaldamist on tolle perekonnatüliga püütud kaudselt seostada, kuid selline ühendamine jääb mõeldavaks, Anikatsi arusaamatused oma naisega pole veenvalt motiveeritud, kogu loost jääb nagu kistud mulje ja üsna ehmane ettekujutus. Õige ettevalmistamatult see algab, vahepeal päris ununeb ning laheneb lõpuks nagu iseene-

sest lepliku rahusadamaga. Nii jõuame August Anikatsi ametialaste ja isiklike katsumuste jälgimisel kokkuvõtteni, mille «Sirbi ja Vasara» kriitik on juba ära öelnud: «August Anikatsiga ei juhtunud tõesti midagi erilist.»

Kas pole nii, et kõnealuse raamatu mitmete hädade põhjused, mille kallal eespool juba küllalt nurisetud, jooksevad lõpuks kokku ühte punkti — põhi-probleem August Anikatsi katsumuste näol ei suuda teosesse hõlmatud mater-

jali kanda. Nii et viga pole mitte ainult ehitustöös, vaid ka konstruktsioonis. See on ainult pindlibisemise hoog, mille abil August Anikatsi lugu vaikselt finišini jõuab. Sestap siis tulemuski tagasihoidlik. Aga küllap andis töö teose kallal autorile häid ja vajalikke kogemusi tulevikuks. Et jälle õppida, katsetada, eksperimenteerida — mille vajalikkust Einar Maasik nii õigesti on toonitanud.

A. Eelmäe

Valitud luulelehti

Paul Rummo: «Katkenud lõng». Värsivalimik.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 120 lk.

«Katkenud lõng» kerib aega tagasi, ulatub kaugetesse päevadesse. Paul Rummo on pühendanud oma kuuekümnendaks sünnipäevaks ilmunud värsikogu unustamatule eluseltsilisele, laulude-sõlmijale. Illustreerija on seda lüürilist joont omapoolselt igati toonitanud. Avan raamatu ja tahes-tahtmata mõtlen: jah, ammuks see oli... Vastu lööb meenutuste hõng, helevärviline ja habras:

Lämbe lõikuskuu päike läks looja,
vajus Leetse rannale;
kaht südant heldinud, sooja
me kaasas kanname.

Nii astume tasahilju,
mu käsivarrele toed;
iga viimsegi mõttekillu
mu sõnatult suult sa loed.

Autor on luulelehti vaagunud ja valinud «Laulasmaa suve» tsüklisse kas idülliohtu kartes või muil kaalutlusil vähem kui kümme luuletust — see ei ole palju, aga seda enam on tunda, kui lähedased nad on autori südamele. Ehtrummolikult tagasihoidlik ja napp on selline väljendusviis: «Põhjamine südasuvi lahesopis tuuletus — / see on... see on sõnulseadimatult kaunis luuletus.»

Ja miks ei võiks olla paljugi sõnul väljendamatu? On olnud õnnelik ja käidud vaikides.

Pilk pöörduv möödunule «Lauluisa noorusmail» — ja lõpuks, ammuks oli seegi, kui noor Vidri-Rein suitsutares pիրruvalgel jutuvestjat kuulates elas kaasa rahva muistse põlve lugudele:

Teoori kirkastub, kaob silmist pelg,
koos Kaleviga puistab neetud sortse;
priipõlvest unistades sirgub selg.

Kaarlimõisa, Ohulepa — see loodus, need paigad on olemas, elavad edasi. Mis «vara vaikselt tema põues tuikas», pole meile kauge ähmane minevik, vaid põlvest põlve edasikantud tuli. Vidri-Reinu koht on meie hulgas sama enesestmõistetavalt, nagu temast kirjutatud luuletuste koht värsikogumikus.

Poem «Alfred ja Anna» toob silme ette Viljandi kevadisest linnulaulust helisevad, õisi pillavad Lossimäed, vaate sinavale järvele ja armunud paari, kes seal kohtus — ja ammuks seegi oli! Paul Rummo kujutab oma koolmeistri-põlve lähedase kaaslast ja sõbra Alfred Järve traagilist saatust valusa kaasaelamisega.

Nukker ja harras on vaadata tagasi
aastate taha:
sõprust ja armastust suurt suuda ei
rutjuda aeg.

Nagu filmikaameraga püüab ta kirjasaõnas jäädvustada üht löiku ajast ja inimesest. Jäädvustada mälestust noorest, tugevast, elutahtelisest mehest surma ahistavas rõngas. «Kuhu minna? / Kuhu? / Hell noorusmaa / on avalil ta ees. / Õrn kevadtuul, / veel õrnemini puhu! — / siin seisab / paljas, / raudus, / vermeis mees.»

Ent aja tuul on tiine vihavaenust ja surmast, jaht inimesele kohutavam ja verisem kui loomade küttimine. Mis loeb hukkajaile üks hukatu või tuhanded hukatud? Ühishaudades on ruumi. Üheks ohvriks ohvrite hulgas on noor õpetaja Alfred Järv. Nimetud kalmud kutsuvad valvele ebainimsuse ja sõja vastu. Paul Rummo sammud viivad Viljandi Männimäele fašismiohvrite ühishauale.

Lustlikku laadi värssreportaaž on «Kirjad Krimmist», täis väikesi delikaatseid nükked inimnõrkuste aadressil, kuid ka kahel käel jagatud kiitust ja tänu viinamarjakobarate-maale. Reisikirjakohane voolav sõnakus käib kohati latvu mööda, kuid paljud mõnusad mõttemõlgutused ja mahe huumor tagavad terviku tuumakuse. Mitmekordselgi lugemisel säilitavad värskeuse sääraseid muhedad read nagu:

Sünk-väärikas kui eesti luule
on täna mere panoraam.
Eks looming sageli meil liiga
hall, põrnitsevalt tõsine;
oh oleks ta kui puhkev piiga
— erk, naerul, punapõsine!

Me teda toimetustes tihti
nõuannetega nudinud,
ja autorite taotlust, sihti
veel mitmel kombel mudinud.

Eesti luule kasvuprobleemid on luuletajal aina niivõrd südame peal, et ta kodust kaugel viibideski tunneb hoolt, muret ja vastutustunnet, olles enesekriitiliselt valmis osa süüd oma õlga-

dele võtma, kui luule küllalt vabalt ja priskelt ei õilmitse. Nii nagu ta soovib Laulasmaa suve Piirila-Piiksule kandvat tuult tiibade alla, nõnda soovib ta jõudu proovivatele talentidelegi lennukust.

Paul Rummo luule jõuab haripunkti küpse elutarkuse kandamisega — «Jaak ja taat» on sisemise kasvamise, muremõtetega peavaevamise, töökoorma vedamise ja vastupidavuse viil. Tasakaalukas arupidamine iseenesega, väära ja õige, hea ja kurja sõlmede harutamise, elumõtte otsimine ja leidmine.

Välja katvas viljavoosis
paistab kaugemale reaviljakõrtest — kõlupea.
Tähtis pole oma aru,
hoolikalt tsitaate varu,
kassikullaga end vaapa,
soovijate kintsu kaapa;
üle tavaliste-prügi
halja oksa poole trügi

ironiseerib maailma ja inimesi vaatlev enesekriitiline mõtiskleja, väsimata jaatamast lihtsat ausust ning headust.

«Katkenud lõng» ei ole mahult kuigi kogukas teos, pigemini õhuke. Paul Rummo oleks võinud oma värsiloomingust koostada mahukama valimiku, aga küllap tuleb see jällegi panna tema loomupärase tagasihoidlikkuse arvele — ta nagu tahaks ennast tahapoole nihutada teistele ruumi teha. Siiski on kahju, et kogumikust on välja jäänud tundehtne sonett «Sisendus», mis on üks kaunimaid Rummo hilisematest luuletustest.

Oma luuletuses «Jaak ja taat» arutleb Paul Rummo osast olla aluspinnaks ja kasvatajaks:

Ons mure kõrval vähe nähtud õnne?!
Kui mitte muud, siis rodu poisipõnne
jääb taadist pärast ümbervalamist.

See näiline vähenõudlikkus kõneleb isauhkusest ja elujõulisusest. Aga sellega koos ka rohkest luulepõllul tehtud tööst.

M. Nurme

Taas uus ja ikka seesama

Vladimir Beekman: «Olematu puu». Luuletusi 1965—1968.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 88 lk.

Võiks öelda kahtepidi, ja mõlemaks on õigus. Võiks kinnitada, et Vladimir Beekmani luule on ikka selleksamaks jäänud, mis ta on olnud esikkogust «Laul noorusest» (1952) alates. Ja võiks, vastupidi, väita, et tänane Vladimir Beekmani luule on hoopis muuks saanud, kui ta oli oma tee hakul. Et tegemist on ühel ja teisel juhul otsekui kahe erineva poeediga.

Mida nimetada jäävaks, järjekestvaks, läbivaks ta seitsmele luuleraamatule? Küllap ennekõike seda, et nende kirjutaja on aina olnud tõsine juurdleja. Ikka on ta jälginud mõtliku pilguga seda, mis meie ümber, hinnanud, mida seal näinud, andnud sellele oma mõttesisu ja -seosed. Tema luulet on algusest peale olnud põhjust pidada mõtteluuleks. Oleme nimetanud teda siis publitsistiks, kodanikuule viljelejaks või kriipsutanud alla ta luule filosoofilist laadi. Muutused, mis eraldavad ta luulee algusaastate värse uuematest, on selle luuleteekonna sisetise teisenemise tulemus.

Seesama maailma ja inimese jätkuv iseendaks jäämine ning samas järjepidev teisenemine, ikka ja jälle uueks- saamine on ka «Olematu puu» keskne vastuoludemaailm, mida ta luuletus luuletuse haaval mõistatada ja hinnata püüab. See luule on luuletaja omaenda arengukroonika ning samaaegu oma põlvkonna ja oma ühiskonna lugu, millel on niihästi dokumendi kui ka kunstiteose väärtus. Ja mille ratsionaalse eesmärgi ning taotluse võiks mõneti kokku võtta nii: Vladimir Beekman tahab, et me kõik kõige eest vastutust tunneksime. Ka selle eest, mis olnud, ja selle eest, mis tulemas.

Aga õo avab oma põhjatud silmad,
vaatab su sisse ja küsib,
kas sa ka möödunud päeval
jätsid marjasoo sõtkumata
ja elava elama?

(«Õo silmad»)

Vladimir Beekmani tänane luule on olustikuliselt vähem täpsustatud kui eilne, ometi on nüüdne konkreetsem. Ning *olematu puu* vastuolude dialektika *eikuskilmaal* täpsem, selle lugejat aktiveeriv toost suurem ja poeedi vastutus oma loomingule eest tuntavam. «Sest mägede muinasjutt on saanud otsa^l uudishimu nimel» ja «selgete jõgede allikad / jäid lapsemaa kuldsete kaske- de alla.»

Luuletajat ei hirmuta uus, pealesündiv, näoga minevikku pöörduma. Ka siis, kui see tagantjärele mõnikord ilusam tundub olevat. Selgete jõgede allikad jäid lapsemaa kuldsete kaskede alla, aga «kohatu kutse kui karjapansun / ikka veel kaigub ja kaigub...» («Kaik»). Kohatu? Siin nad ongi vastamisi — lapseea selged jõed, läbi tollaste silmade, ja sogaseks sõtkutud lained, läbi praeguste silmade. Inimese sisemised vastuolud ta olemise teel. Et see kutse, kauge ja kohatu küll, ikka veel kaigub, seda luuletaja ei salga, see kutse mõtlike metsade tagant, teiselt poolt «raismike jubedat vaikust». Ja ikkagi tahab ta sinna, kus põldu söövad terashambad, säravatavad megavoldid, köevad uraanikatlad... («Metsa taga»). Sinna, mis luuletuses «Kaik» on siinpool ja luuletuses «Metsa taga» sealpool metsa. Ka nende kahe luuletuse vahel koha leidnud «Džvaris» on minevik ja olevik vastamisi. Ent teistpidi. On viisteist sajandit kestnud Džvari, mineviku suur tarkus ja jahmatamapanev võimsus, ja on selle külje all vurrudega turd mees, kes müütab «valgete rahade eest klaasiga mineraalvett». Luuletaja lõpetab: isegi Džvaris. Rohkem ta ei pea vajalikuks nähtut kommenteerida. Seegi vihje oleks võinud ehk ära jääda.

Vladimir Beekmani kui luuletaja täiustumine on kulgenud deklaratiivselt paatoselt meelelisele kujundilisusele. Nii nagu see on kokkuvõttes omane kogu eesti nõukogude poeesia liikumisele 50-ndaist aastaist 60-ndatesse aastates-

se. Juba nimetatud «Kaik» või «Ärge hirmutage lumeinimest!» või «Ragiseb liivatera, luited laulavad» on selles mõttes poeedi praegusele luulele iseloomulikud kui näiteks «Mäe peal on jumala maja» või «Aprillikuu kütiste ajal», kus ratsionaalsus ja tunnete paisutus satuvad mõneti vastuolu. Tekib ebakõla. Talitsetud emotsionaalsusega esitatud olukorrad on sellele luulele loomuosasemad kui tugevad suhtumisrõhud (näit. «Protestilaulus»).

Vladimir Beekmani luule aluseks on valdavalt eepika, enam või vähem väljaarendatud süžee. On olematu puu lugu ja vana päevapildi lugu ja Ahasveeruse lugu ja meremuinasjutt, on veehädakella ja rukkilille lugu. Ning mitu teist lugu.

Suures osas ja sugestiivsemates luuletustes on see räägitud endamisi, olnud omaette läbi mõeldes, mistõttu võiks neid nimetada ka uuesti läbielatud lugudeks või sisemonoloogideks. Või tõepoolest — lihtsalt olukordadeks. Kusjuures olnu taaselustamine on loomulikult kasvatatud suuremaks ja rohkemat haaravaks kui see, millest otsestelt jutt, kui on ühe loo või olukorra sisu; on antud ruumi ka selle loo eel-, taga- ja järelmaadele.

Luuletaja lähtub tegelikkusest ja lähtub inimesest ning usub reaalsuse sisse rohkem kui unistuste sisse. See ei tähenda sugugi seda, et ta oleks selle reaalsuse lühinägelik apologet. Ta ei või seda olla juba sellepärast, et on dialektik, ning ei saa seetõttu midagi püsivaks ega lõplikuks tunnistada. Kui ta näitab meile olukordi, siis ikkagi inimest mitmesugustest seostest kujunenud olukordades, mis võivad olla lausa dokumentaalselt kontrollitavad, nagu luuletustes «Tallinn. Telefonikeskjaam. Kahekümnes sajand» ja «Ahasveerus». Aga nad või-

vad olla ka üldisemalt elulised, korduvalt korduvad, ilma et nende täpsust nii dokumentaalselt saaks kontrollida või jälgida («Vana päevapilt» ja «Eikuskilmaal»). Ja lõpuks võivad nad olla lausa iseseisvalt tuletatud süžeelood, kaudu-rääkimise lood, kus reaalsus põimub irreaalsusega, aga kus sellegipärast on kõne all meid ümbritsev või ümbritsenud tegelikkus, nagu luuletuses «Tinasurm» ja «Olematu puu». Taotluseks niihästi ühel, teisel kui ka kolmandal juhul on jätkuvuse ja ulatuse loomine. Ahasveeruse pihtimuses räägib inimene, kellest on läinud läbi, nagu rõhutab poet, tuhat ja tuhat ja tuhat aastat. «Vana päevapildi» grupiportree taga on aastaid vähem, aga taotlus on sama. Ja hoopis teist tüüpi «Tinasurma» taga samuti seesama. Vladimir Beekmanist kui üksiksündmuse kirjeldajast, üksiknähtuse nägijast on saanud protsessi mõtestaja.

Kõige selle järelduseks tõdetagu, et ka Vladimir Beekmani enda luule lugu on olnud meie viimaste aastate luulele iseloomulik teisenemisprotsess. Olgu seda ka seitsmenda luuleraamatu kokkuvõtteks veel kord alla kriipsutatud. Pärast seda kui luuletaja on end seitse korda mõõtnud, võime öelda, et selle tulemusel on pooleteistkümne aasta taha jäänud esikkogu oraatorist saanud «Olematu puu» mõtiskleja. Viimase kogu autor on vähem enesekindel kui esimese oma, aga teab esimese omast rohkem, on targem. See on sinise tulbi otsimise luule ja luuleaed, kus kasvavad ka iirised: «Vaevad rohelised mõõgad / kollaseid / ja siniseid... / Pool on lend / ja pool on kahtlus — / mõtte- lilled-iirised.»

Sotsiaalse luulepublitsistiga on tegemist nii ühel kui teisel puhul.

E. Mallene

Tondijuttudest ja kultuuri silmapiirist

Vetäla kakskümmend viis juttu.

Sanskriti keelest tõlkinud L. Mäll ja U. Masing (värsid).

«Eesti Raamat», Tallinn, 1969. 128 lk.

Seesinane erksavärvilise kaaneümbri-
rise ja kireva sisuga raamat tuli juba
mõne kuu eest meie lugemislauale. Ras-
ke on aga selle teose üle otsustamiseks
mingit objektiivset mõõdupuud leida, ja
ega seda vist olegi: see india raamat ei
mahu ühessegi meie Euroopa kirjandus-
vormide ja väärtuste klassifikatsiooni.
Vahest üksnes fantastilise kirjanduse
sekka sobib ta oma tontidega ja maa-
ilmaga, kus kõik on teisiti. Et aga ton-
dijutud sobivad meie valgustatud ajastul
ainult lastele ja pedagoogilisel kaalu-
tul sil vist mitte neilegi, on vanade inimes-
te juures fantastikast saanud teaduslik
fantastika, kirjanduseliik, mis allakirju-
tanu arvates on üks lootusetult igav
lugemiskraam. Ikka samad läbi ja lõhki
euroopalikud arusaamad ja ebaus-
kõikvõimalikes kombinatsioonides, kuigi
mõnikord võivad need küberneetilised
kratid ja muud lummutised olemise kõ-
hedaks teha. Parem on siiski lugeda
loodusteaduslikku kirjandust, kus kõik
on tõepärane ja oma kohal. Sest tõeli-
sus on enamasti fantastilisem kui välja-
mõeldis ja osav mõistuslik kombinat-
sioon. Fantastiliseks muutub tõelisus
seal, kus lõpeb eelarvamuste ja kinnis-
ideede silmapiir. Nõnda on fantastiline
ka inimeste maailm sealpool euroopa-
like tõekspidamiste horisonti. *Science
fiction* ei ole sugugi fantastiline, kuna
tema maailm püsib ilusasti Öhtumaa
tarkuse ja mõistlikkuse piirides — väi-
kesed gradatsioonid võivad muidugi
olemas olla asjasse pühendatute ja veel
mitte pühendatute vahel. Lennud kau-
getele planeetidele kordavad pahatihti
skeeme veel mitte kauge mineviku rei-
sistest meretagustesse maadesse kulda
kokku kraapima või vaeseid paganaid
äravalitud rahva usku pöörama. Robo-
tite konstrueeriminegi ei lisa midagi
uut vanale kratitegemise tehnoloogiale.

Ent nagu öeldud, tõeliselt fantastiline

algab alles süvenemisel tõelisusse, tut-
tava aja, ruumi ja seniste teadmiste pii-
ride seljataha jätmisel. Oleks küllap liiga
huligaanlik hakata noid «vaeseid paga-
naid Indiamaal» ja meie endi vanavana-
isasidki, kel rehetoas ja muudes vähese
valgustusega paikades alalõpmata vana-
poisi endaga tegemist teha tuli, vassi-
mises ja valetamises süüdistama või siis
vanatühja üksnes luulekujuks vaban-
dama. Nemad polnud ju koolis Aristo-
telese loogika seadusi õppinud ega tead-
nud, et selle maailma asjade piirjooned
ja põhjused peavad kindlad ja ette tea-
da olema. Nemad lihtsalt elasid teise
silmapiiriga või hoopis silmapiirita
maailmas, kus fantastiline oli lausa igal
sammul, ja uskusid oma meeli.

Usutavasti oli niisuguses silmapiiritu-
ses väga raske elada, sest ega muidu
oleks kultuuri areng alatine kergema
koorma otsimine. Umbes nõnda arutleb
vana teadja Käpa taat E. Särgava pika
nimega romaanis. Ratsionaalsuse ja
mõistusepärasuse müüri-
ga kaitseb inime-
mene end igasuguse ebamäärasuse ja
koleda vastu. Ta jagab maailma heaks
ja kurjaks leeriks, inimesed õigeiks ja
kärnaseiks, kuid ei pääse lõppkokku-
võttes ikkagi kurja ja ebamäärasuse
võimust. Orientaalsed ja muud «pagan-
likud» kultuurid pole säärasest loogikast
enamasti suurt hoolinud, vaid on pida-
nud olulisemaks piiratu ja piiritu, lõp-
liku ja lõputu tasakaalu saavutamist
inimese ajalikus elus. Teiste sõnadega
öeldud: kinnisideede silmapiir ei tohi
kunagi varjutada tõelisuse lõputut ava-
rust.

Nüüd meie raamatu juurde tagasi
pöördudes on juba kergem hinnata tõl-
ke ilmumise tööka ja tõlkijate töövaeva-
gi. Kel on tõlkimisega tegemist olnud,
see teab, kui suur vaev on kaugemalt
maalt pärinevat teost tõlkida ja lisaks
veel hästi tõlkida, kui pole abiks ees-

kujusid ja eeltöid. Sõnastikuline täpsus pole kaugeltki tõlketäpsuse mõõdupuu: ei tõlgita ju sõnakaupa, vaid teost tervikuna. Ja pealegi, arvatavasti veel meie eluajalgi ei saa olema sanskriti-eesti sõnastikku, mis oleks aluseks Vetäla juttude tõlke filoloogilise kvaliteedi mõõtmisel. Kui raamat mõnusasti loetav on, saab lugeja suure tarkusetagi aru, et töö on hästi tehtud. Kohatu oleks ka ilmutada oma filoloogilist õpetatust normimisega nimede transkriptsioonilapsuste kallal, kuna selleski pole ilma pike-mata võimalik otsa otsaga kokku saada.

On põhjust tunda heameelt ka raamatu mahukuse üle: lisaks Vetäla juttudele on kaante vahel ka U. Masingu kindla käega tehtud luuletõlked.

Idamaistel raamatutel, kus proosa luulega segi, ei ole euroopa tõlgetes pahatihti vedanud, sest luuleteksti on ikka peetud teisejärguliseks ja sisule vähe juurde lisavaks. Luuleinkrustatsioonid jutustatakse lihtsalt ümber lohisevas proosas, sest luuletõlge ei olevat filoloogiliselt küllalt täpne. Teise põhjusena võiks veel mainida hirmu retoorika ees. Sest demokraatlikus ühiskonnas on retoorika anakronism nagu aadliprivileegid, ja pilamissõna, kuna teda pruugitakse peaaesjalikult koos täienditega, nagu tühi, õõnes, kõmisev, külm jne. Kirjandusteose isikupäratu (s. o. etteantud reeglite piirides teostuv) formaalne viimistlus ja sära, mis luuletekstis ikka maksimumi saavutab, on kuulunud retoorika valdkonda ning on seega kurjast. Tubli inimene viljeleb proosat ja vabavärssi, kus tema uni-kaalne isikupärane stiil retoorika umbisikulisusse mitte ära ei kao. Struktuuristid, kes retoorika asemel sõna «poetika» pruugivad, on aga tõestanud, et neilgi on oma kindel ja mitte eriti nüansirohke formaalne ülesehitusviis!

U. Masing ei ole õpetatud eelarvamusist suurt hoolinud ja on näinud vaeva säilitamiseks tõlkes lisaks sisule ka originaali mitmekesisest värsistruktuuri, sõnavaralist plastilisust ja häälikulisi meloodiaid ning sümboolikaid. Tõesõnavõimumeeljõelaineõõtsehõivepõimija

(grammatiliselt peaks see ju korrektne olema) on ühtaegu aga üliretooriline ja ülmodernistlikki.

Kummalist kombel on Euroopa uue- ma aja kirjanduses Oriendiga vaimu- sugulust tundnud enamasti modernistlikud voolud: romantism, sümbolism ja sürrealism — vahest seetõttu, et tavali- sest maailmast välja tungeldes satuvad ka nemad Idamaade kujutlusloomingule nii omasesse fantastilisuse valdkonda. Realistlikud voolud, mis fantastilisi ele- mente hoolega väldivad, on alati «euroo- palikumad».

Lugejat võib esialgu üpris hämmel- dusse viia ehk keel, mida tondid Ma- singu tõlkes kõnelevad. Allakirjutanul- gi on veel päris mitme sõna täpne tä- hendus Wiedemannist või Saarestest välja uurimata. Aga võib ju aru saa- da: tondid seda peenemat eesti keelt, milles ajalehti kirjutatakse, ei mõista ja pruugivad tõlkeski edasi lausa maa- keelt.

Mõnevõrra peaks siiski etteheiteid tegema raamatu kommenteerijale. India kultuurist ja vaimulaadist on eesti lugejale üpris vähe kirjutatud. See- pärast võinuks järelsõna natuke mahu- kam ja kommentaarid tihedamad olla. Aga kui järele mõelda, siis tuleb mõõn- da, et seda teha pole sugugi nõnda liht- ne. Sest India seletamiseks on Euroo- pas rohkem kokku kirjutatud kui üks surelik inimene lugeda jõuab. Ja ega loetustki midagi selgemaks saa, kui pole pidepunkte euroopalike arusaamade hüpnosisit pääsemiseks. Sisuliselt kuu- luks sääranne töö rohkem juba psüh- hiaatri kui filoloogi pädevusse.

Teadmishimuline lugeja küllap seda psühhiaatri ja hüpnosisitõõritõõd enda kallal teebki, kuid kommentaarikoostaja peaks lugejale parajal määral appi tu- lema ja võõrast kultuurist pärinevate nähtuste puhul rohkem seletama, mida nad ei tähenda, kui seda, mida nad tä- hendavad. Selleks, et lugejal ei tekiks muljet, et ta seda juba teab ja et kus- aja Euroopa kultuurimõistete ring on absoluutne ning kõlbab kirjeldama kõi- ke universumi äärteni välja.

See on juba lingvistikast tuntud ob-

jekt- ja metakeele vahekorra küsimus. Tavaliselt on igal kultuuril enda kirjel-
damiseks-hindamiseks, endast teadlik
olemiseks ja maailmas orienteerumiseks
oma kindel metamõistete süsteem. Eri-
nevates kohtades ja erinevail ajastuil
on kultuuride enesetunnetuse süsteemid
suuresti erinevad olnud ja on vorminud
ning juhtinud inimeste kujutlusloomin-
gut hoopis erinevatesse suundadesse.
Ent olgu kohe märgitud, et suurte tra-
ditsiooniliste kultuuride metakeel ilmutab
hämmastamapanevat stabiilsust: müüdid ja õpetused kuhjuvad üksteise
otsa, riigid ja rahvad segunevad, keeled
vahelduvad — kuid kultuuri põhiorien-
tatsioon jääb muutumatult püsima. Pä-
rismaalane orienteerub hõlpsasti selles
kaoses, ei pea miskiks jumalate erine-
vaid nimesid ja erineva päritoluga teks-
te oma pühakirjas, ei hooli müütidest ja
jumalatest enestestki, vaid jälgib üksnes
kõrvalise pilgu eest peidetud kosmiliste
sümbolite algebrat. Õpetatud õhtumaa-
lane oskab säärase eklektika ja vassimi-
se puhul ainult käega lüüa, tema ajaloo-
lis-kriitiline meetod ei funktsioneerii siin
üldse. Kõige enam näib säärast õpetatud
meest šokeerivat indiaalse «saamatus»
eraldada intellektuaalseid kultuurivormi
primitiivsest ebajumalakummardam-
misest jne. On india maailmavaade filo-
soofiline, religioosne, animistlik, pan-
teistlik, panenteistlik? Pigem aga oli
India võõras planeet, mille eluvormide
jaoks pole euroopa keeltes nimesid. Kir-
jutame «oli», sest küllap on nüüdisaja
indialasele näota masintehniline tsivi-
lisatsioon samuti «kergem koorem».

Võib tunduda veidrana, aga on tõsi, et
vanas Indias ja mujalgi «paganate» juu-
res polnud olemas inimest nüüdisaja
sotsiaal-kultuurilises tähenduses. Ini-
mene ei tundnud end unikaalse ja kor-

dumatu minana, kelle vaevanägemistel
on tähendust ja kestvust ainult bioloogi-
lise populatsiooni piirides. Inimene oli
kosmose lõputuses. Maise fenomenina
oli inimene teatavate paratamatult
eksisteerivate energiastruktuuride kons-
tellatsioon. Surmas haihtus vaid osa
sellest astmeliselt nidestatud struk-
tuurist, järelejäänud osad tihene-
sid uueks tomбуks ja sündisid
uuesti. Alles siis kui kõik ini-
mese aluseks olevad struktuurid annihi-
leerusid, oli sündimine lõppenud ning
inimene oli tagasi kosmose lõputuses.
Kordumatut isiksust polnud, oli teata-
vate funktsionaalsete tüüpide süsteem
ja kosmiline retoorika. Elu oli kindlate
reeglite järgi elatav kunstiteos ja isiku-
pärase stiili taotlemine olnuks lihtsalt
tehniline küündimatus. Lohutuseks nei-
le, kellele säärane tüpologiseerimine
näib elu vaesestamisena, võiks lisada, et
tõelisuse loomisvõime on alati suurem
olnud kui inimarul, rääkimata juba loo-
dud tüüpide kvalitatiivsest võimsusest
(kui hulgateoreetilist mõistet pruukida.
Traditsiooniliste kultuuride nähtuste
kirjeldamiseks sobib hulgateooria iga-
tähes paremini kui tükikaupa loenda-
mine). Nõnda mõistetud elu oli luule-
looming, kosmiliste energiateg mäng
(lilā, teater), kus igal olendil oli oma
koht, ning mitte julm võitlus olemasolu
eest.

Vast on küllalt sellest üliabstraktsest
ja tülikast jutust, mis meie raamatu
juurest liiga kaugemale on kulgenud. Ent
siiski oleks vähe seda ja ka paljusid tei-
si raamatuidki üksnes, nagu öeldakse,
kunstielamuse saamiseks lugeda ning
mitte kasutada võimalust oma maailma
avaramaks muutmiseks.

H. Udam

RINGVAADE

Kirjanike Liidus

28. oktoobril toimus ENSV Kirjanike Liidus parteiorganisatsiooni aruandlusvalimiskoosolek. Uue büroo sekretäriks valiti Villem Gross.

13. novembril arutati parteikoosolekul küsimust «Eesti kirjanikud V. I. Lenini 100. sünnipäeva eel». Ettekandjaks oli Paul Kuusberg, kes käsitles arutletava probleemi mitmeid aspekte.

Seminaril 3. novembril kõneles kirjanikele Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe esimene asetäitja E. Tõnurist põllumajanduse aktuaalsetest probleemidest.

Eesti kultuuri päevadele Tšehhoslovakkias sõitsid Eestist kirjanikud ja kirjanduskriitikud J. Smuul, P. Kuusberg, L. Promet, V. Gross, L. Rimmelgas, R. Sirge, E. Vetemaa, A. Tamm ja O. Utt.

*

Lastekirjanduse väljaandmise küsimustele oli pühendatud 25. novembril alanud seminar Viinises, mille korraldasid üleliiduline kirjastuskomitee, ÜLKNÜ Keskkomitee ja ajakirja «Det-skaja Literatura» toimetus. «Eesti Raamatust» käisid seminaril T. Kalinina ja B. Kuusberg.

Jüri Piik

Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmestonnast lahkus pärast lühiajalist rasket haigust surma läbi 31. oktoobril Jüri Piik.

Jüri Piigi sulest on ilmunud neli raamatut lastele-loodusesõpradele. Kadunu peamiseks tööalaks on olnud aga ilukirjanduse tõlkimine. Tema tõlgitud viiekümne raamatu autorite loetelus esinevad niisugused nimed nagu L. Tolstoi,

I. Turgenev, V. Korolenko, A. Tolstoi, F. Gladkov, V. Katajev, M. Prišvin ja paljud teised.

Teenete eest Suures Isamaasõjas on Jüri Piiki autasustatud Punatähe ordeniga.

Mälestus Jüri Piigist kui heast töömehesest ja korrektsest kolleegist jääb kauaks püsima.

Tänavused laureaadid

NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu otsustasid kirjandus-, kunsti- ja arhitektuurialaste Lenini preemiate ja NSV Liidu riiklike preemiate komitee ettepanekute alusel määrata käesoleva aasta NSV Liidu riiklik preemia kirjanduse alal Andrei Malõškole luuletsükli «Tee mägivahtrate all» eest samanimelisest värsiraamatust.

Ühe teadusalastest NSV Liidu riiklikest preemiatest sai Dmitri Lihhatšov 1967. a. ilmunud töö «Muinasvene kirjanduse poeetika» eest.

Mõni sõna tänavustest laureaatidest. Ukrainlase A. Malõško nimi on nõuko-

gude poeesias aastaid tuntud. Juba 1947. a. sai ta esmakordselt, 1951. a. teistkordselt riikliku preemia. Viimasel aastakümnel on Malõško luule omandanud sootuks laiema filosoofilise diapasooni, samaaegselt on see ukrainapäraselt romantiline ja tugevate rahvaluuleliste sugemetega.

NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondentliige, Puškini Maja sektori juhataja D. Lihhatšov töötab vana-vene kultuuri uurijana juba üle kolmekümne aasta, kusjuures tema arvukates töödes rõhutatakse eriti vajadust hinnata muistseid kultuurinähtusi komplekselt. Silmapaistev on tema tegevus minevikumälestiste säilitamisel.

Pisiuudiseid kirjandusilmast

Ühes Pariisi kohtus oli arutusel Jean-Paul Sartre'i kaebus kirjastuse *Editions Nagel* vastu autoriõiguse (selle moraalsete lepete) rikkumise asjus. Kohus mõistis kirjastuse süüdi ja sellel tuleb maksta 30 000 franki hüvitust. Teatavasi ei soovinud Sartre, et kirjastus annaks loa tema näidendi «Räpased käed» (*Les mains sales*) uuesti lavaletoomiseks. Tema arvates kuulub see näidend «teise aega» ega vasta tänapäeval enam ammugi kirjaniku tookordsetele taotlustele.

Näidend on kirjutatud 1948. a. ja kajastab autori selleaegseid «kolmanda tee» otsinguid. Teost oli aga mõneti võimalik tõlgendada kui pamfletti vasakpoolsete vaadete kohta. Umbes sellises vaimus tehtigi Ameerikas näidendi põhjal filmistsenaarium. Ka siis protestis Sartre avalikult näidendi teksti moonutatud tõlgendamise vastu.

Karjala kirjandussõprade lugemislauale jõudis Uljas Vikströmi uus raamat «Toiska». Raamat jutustab välja-

paistva revolutsioonilise tegelase ning soome ja karjala rahva kangelase Toivo Antikaineni elust ja võitlusest. Toiska oli selle Põhjala Dimitrovi rahvapärases hüüdnimeks. Ajalehes «Neuvosto-Karjala» avaldatud kirjutistes annavad kriitikud Uljas Vikströmi uuele raamatule tunnustava hinnangu.

*

Sügisel möödus 25 aastat Rumeenia vabastamisest fašismist. Nende aastate jooksul on Rumeenias välja antud pea-aegu 120 000 raamatut üldtiraaziga üks miljard kolmsada miljonit. Umbes 70 protsenti väljaantud teostest kuuluvad rumeenia autoritele.

Meile pakuvad võrdlemiseks huvi andmed ilukirjanduslike teoste tiraazide kohta — need ulatuvat 20—30 tuhande eksemplarini, kusjuures niisuguseid tiraaze peetakse kõrgeks. Kuid muidugi ei tohi unustada, et rahvavõimu alg-aastail oli Rumeenia haridus- ja kultuuritasemelt üks mahajäänumaid maid Euroopas.

Kornei Tšukovski mälestuseks

Kaheksakümne kaheksandal eluaastal suri 3. novembril Peredelkinos, Moskva külje all, vene lastekirjanduse *Grand Old Man*, kirjandusteaduse doktor ja Oxfordi ülikooli audoktor Kornei Tšukovski.

Tšukovski sündis 1882. aastal Peterburis pesutüdruku ja üliõpilase pojana, õppis Odessa gümnaasiumis, töötas ajakirjanikuna Odessas, Londonis, Peterburis, tuletas oma toetaja Korneitšuki nimest endale kirjandusliku pseudonüümi ja muutis selle hiljem oma perekonnanimeks. Tšukovski uuris vene ja anglosaksi kirjanduslugu ning avastas endas varsti lastekirjanduslikud inspiratsioonilähted. Tema kuulsaks saanud Whitmani-tõlked ilmusid Petrogradis 1919 (pisut enne seda, kui Semper meil Whitmani tutvustamisega algust tegi). Samal 1919. aastal ilmus ka Tšukovski esimene lasteraamat «Krokodill Krokodill Krokodilovitši seiklused», esimene kümnete võluvate lastepeemide reas.

Tšukovski üldtuntud värsslugude ainukordsed tegelased, metsa-artist doktor Ai-ai-ai, vapper päkapikk Bibigon, paha Krokodill Krokodill Krokodilovitš ja tema suuremeelne võitja, väike Vanja Vassiltšikov, vuntsidega Hiigla-

prussakas, teejooja Kärbse-Kärt, vau-sabaga Päts jne. jne. on mitme põlvkonna vene laste kasvuaakaaslased. Oma lasteluulealase tööga oli Tšukovski vististi üks sotsialistliku kultuuri lastehuvi tähtsamaid ergutajaid ja sisustajaid. Muuseas ka kuulsalt raamatuga «Kahest viieni», klassikalise lastefolkloori koguga, mille eeskujul, muide, Paul Rummo meilgi («Nõukogude Naise» veergudel) katset tegi selletaolise materjali avaldamist sisse juhatada.

Oma Nekrassovi-uurimustega oli Tšukovski üks selle suure realisti päris-avastajaid vene kirjandusloos, oma Whitmani-tõlgetega üks moodsalt vaba rütmika tutvustamise pioneere vene keelepiires, lõpuks, oma elu viimasel aastakümnel esines Tšukovski rea suurte artiklitega «keelelise looduskaitse» platvormilt, kus ta võitles hingetu lühendkeelsuse ja bürookraatlike keeleliste songermaastike vastu ning kaitstes poolharitud keelekujundaja poolt põlu ja unarusse tühimaale tõrjutava vana rahvaehtsa keelevara elu- ja kunstioigusi. Kuid Tšukovski suurim teene ja kogu ta nime võlukuma alus on selles, et nimelt tema oli selle rõõmsalipulise laevastiku lipulaev, mille trümmides sõitis üle didaktismi ajuti nii kõleda

ning ajuti nii hallivahuse mere terve noalaevatäis toredaid mainasjututege-lasi, et taasustada lastekirjanduse randu pärast vete taganemist. Nimelt tema oli lipulaev, mille rooliratast keer-ras sänikael Fantaasia, rõõmsa hiigla-nina ümber sumisemas kõik võlumesila-sed ja kirjude purjede taustal naeru lagistamas sõnavigurikajakad.

Tšukovski suurim teene on fantaasia- ja mängurõõmutraditsiooni hoidmine ja hooldamine, aastakümned hellakäelist

aednikutööd lapsemeelte ja lapsesüda-mete kallal.

Kus tema kodumaa noorem vana-põlv, keskmine või noorimgi noorte-põlvkond huumorist aru saab, sõna- vigurist lusti tunneb, nonsensnalja nau-dib, fantaasiatiibu lehvitat, Hiiglaprus-sakaid nuhtleb ja Karul päikese Kro-kodilli kõhust tagasi tuua laseb — seal on Kornei Ivanovitš mingil määral nii või teisiti osaline.

J. Kross

Tööliskeskonnast kirjutavate kirjanike nõupidamine

13. ja 14. novembril toimus Moskvas ajakirja «Družba Narodov» algatusel töölisklassist kirjutavate kirjanike nõu-pidamine, millest võttis osa paarküm-mend sõnaseadja peaaegu kõigist liidu-vabariikidest. Vaatluse all oli tööteema-lise kirjanduse olukord üldse ja eriti selle edasise arendamise optimaalsed suunad. Nõupidamise juhatas sisse sotsioloogiadoktor Lapin, kes oma põhjalikus ettekandes analüüsis tänase päeva töölisklassi muresid ning märkis ära üldjoontes järgmist.

Meie sajandi üheks iseloomustava-maks nähtuseks on organiseeritus. Iga klass muutub siis ajaloofaktoriks, kui ta on organiseeritud. Nii võime ka töö-lisklassi vaadelda kui klassi omaette ja kui organiseeritud jõudu. Kirjanduse seisukohalt on kahtlemata tähtis tunda mõlemat. Ent tungida kaasaja töölis-klassi olemusse on mitmeti raske. Väga paindlikuks on muutunud juba termin ise. Teaduse järjest progresseeruv juur-dekasv tingib olulisi muutusi töölis-konna struktuuris. Juba praegu on meie maal hulk tehaseid, milles enamik töö-lisi on kesk- ja kõrgema eriharidusega. Võrrelda neid töölisi kas või emotsio-naalse spektri osas nende ainult paar-kümmed aastat tagasi elanud kollee-gidega oleks naiivne ja kirjanduse aspektist isegi ohtlik. Isiksus on tervik, tema ükskõik millise komponendi ründ-või taandareng kajastub kogu isiksuse arengus.

Oleks tarvis teha ulatuslikke sotsio-loogilisi uurimusi, milleks aga praegu puuduvad vajalikud eeldused, kuna töö teaduslik organiseerimine elab alles üle mitte üksnes kasvu-, vaid ka sünni-raskusi. Pole võimalik tõsiselt uurida tööstuspsühholoogilisi probleeme, kui on lahendamata paljud elementaarsed, kuid tööliste jaoks lapidaarselt olulised küsimused — riietusruumide, tualettide jne. olukord. Kuni need kõige primitiiv-semad probleemid pole kaasaja tasemel lahendatud, võib sotsioloog olla ainult kriitik, mitte aga nõuandja. Tänase päe-

va tööliskonna palet aitavad moonutada just neid tegureid arvestamata tehtud sotsioloogilised tööd, milles tavaliselt võetakse objektiks mõni tehase ja haka-takse selle baasil kergekäelisi üldistusi tegema.

Tähelepanu peaksid köitma niisugused tööpoolest üldised nähtused nagu tööjõu puudus, tema voolamine vähem arene-nud tööstusega vabariikidest rohkem arenenutesse ja sellega seoses olevad muutused vabariikide rahvuslikus struktuuris, suhtumine töösse ja selle suhtumise stiimulid. Oleme viimasel ajal harjunud palju kõnelema mate-riaalsetest stiimulitest, mille väärtust ei saa alahinnata, kuid mille kõrval on tekkinud uued, varem tundmatud stii-mulid. Noore inimese seisukohalt pole sugugi ükskõik, kas ta töötab näiteks luuavabrikus või lennukitehases — on süüdinud töökoha autoriteedi küsimus.

Hoolimata viimastel aastatel väljatöö-tatud paljudest seadusandlikest abi-nõudest on jäänud siiski püsima büro-kraatlik blokeerimissüsteem, mistakistab nende iseenesest heade ja vajalike abi-nõude elluviimist. Sm. Lapin tõi näiteks uue finantsüsteemi, mis annab ette-võtte juhtkonnale senisest märksa suuremad õigused fondide kasutamiseks. Samal ajal on aga tühistamata vanad eeskirjad, millest järjekindlalt tavatse-avad lähtuda kõrgemad finantsorganid. Vaatamata tootmisjuhtide isikliku vastutuse ja otsustusõiguse tõstmisele arutatakse 80% probleemidest ikka veel koosolekutel läbi, mille tõttu eriti meist-rite prestiiž tööliste silmis pole oluliselt tõusnud, meister on jäänud endiselt puhvriks ülevall ja alt tulevate preten-sioonide vahel, mida ta ei saa iseseisvalt lahendada. Levinud on nähtus, et tööline täidab kahe- ja kolmekordselt norme, tehas ajab aga hädavaevu plaani täis

Väga heterogeenne on ka tööliskonna koosseis. Väljakujunenud traditsiooni-dega tööliste kõrval asub ettevõtetesse üha rohkem tööle noori, kellel on eba-õnnestunud kõrgemasse õppeasutusse

astumine, kes aga pole kaotanud lootust ja selletõttu ei püüagi assimileeruda, vaid näevad töös mingit ajutist äraelamise võimalust. Inimese kujunemine tööiliseks võtab vähemalt paar-kolm aastat aega, ta kinnistub keskkonda umbes kolmekümnendates aastates, mil ta on juba soetanud perekonna ja peab puhtpraktilistel kaalutlustel stabiliseeruma.

Järgnenud sõnavõttudes arutati mitmeid murettekitavaid probleeme. Rõhutati, et tähtis pole niivõrd kirjandus tööliklassist, kui kirjandus, mis on loodud tööliklassi seisukohalt lähtudes. Vähe peetakse silmas rahvuslikest erinevustest tulenevaid iseärasusi ühe või teise vabariigi töölikonna juures. Esineb põhjendamatu tööliklassi ja intelligenti vastandamist, kui samal ajal on ometi tekkinud oma, eripärane töölisintelligents, kes mängib küllaltki suurt rolli paljude põhiliste küsimuste lahendamisel.

Lubamatult vähe on kirjanduses meeidejäävaid karaktereid ja kujusid, töölistest jutustades kasutatakse mingeid vananenud ja mehaanilisi stampe. Puudub klassieetika analüüs, kuigi see on praegu üks valdavamaid probleeme. Hoopis vähe tähelepanu pööratakse isiksusele, inimese ja ühiskonna vahekorrale, kuigi see on edasise sotsiaalse arengu probleem number üks.

Kõneldi kirjanike nõrgast sidemest keskkonnaga, millest kirjutatakse. Paljude autorite eelarvamusi usk oma intelligenti sügavusse on nad viinud olukorran, kus sellest «sügavusest» enam maa peal toimuvaid asju kuigi selgesti ei näe. Suutmata — või ka vaevumata — tungida oma kangelaiste intellektuaalse ja emotsionaalse tuumani, kujutab kirjanik sageli oma teoses küll laitmatult tehnilist interjööri, surub aga selles interjööris elavatele inimestele peale oma probleemeid, oma tundeilmingud, oma keskkonna kliima. Teisel juhul muutub kirjanik paljaks informatsiooniseadmeks, mis annab küll teada, mida selles või teises keskkonnas tehakse, olles aga seejuures võimetu analüüsima toimuva põhjusi, kõnelemata mingist suunavast või kasvatavast osast. Tihti ollakse tööinimese muredest jutustades sarnane kunstnikuga, kes tulekahju märgates seab kiiresti moluti üles ja asub püüdlilikult ning kohusetundlikult seda maalima, selle asemel et haarata ämber ja aidata tuld kustutada.

Viimastel aastatel nõuavad järjest rohkem tähelepanu geneetikaalased küsimused. Geneetilistele faktoritele hakkab ikka enam ja enam tuginema meie pedagoogika, meditsiin, bioloogia. Kirjanikud soovivad ei arvesta peaaegu üldse oma kangelaiste geneetilisi eeldusi, ei oska neis näha põhjusi ja seoseid. Leiti, et autorid peaksid inimloomuste vastuvõetavate juuri otsima sügavamalt kui oma puhtkirjandusliku tehnika GOST-ide mugavast kartoteegist.

Jäetakse märkamata näiteks seegi, et tööline viibib peaaegu pidevalt kollektiivis, mis väga olulisel määral kujundab tema isiksust.

Üksmeelselt kinnitati, et esmajärjekorras on küsimus kirjanduse meisterlikkuses, mille puudujäägid kõnelevad eeskätt sellest, et sageli puudub kirjanikul endal rikas sisemaailm, puudub materjal täisväärtuslike kujude loomiseks. Pole saladus, et parima vastuvõtu lugejaskonna hulgas leiavad need tööteemalised raamatud, mille tegevus sünnib mõnes romantilises keskkonnas — merel, kaugel põhjas jne. Keskkonna eksootika muutub peibutiseks, mis lugeja teose juurde toob.

Kahe silma vahele on jäetud töölikonna noorenemine, millega seostub rida uusi probleeme. On tööstusharusid ja ettevõtteid, kus töö on loominguline, järjest uusi ülesandeid ja perspektiive avav, on aga ka teisi, kus valitseb konveierlik, mehaaniline töö. Ettevõtte moraalsest atmosfäärist oleneb palju, seda peaksid oma teostes arvesse võtma ka kirjanikud.

Kokkuvõttes mõnitsid nõupidamisest osavõtjad, et kirjandus on hakanud töölikonnast omamoodi võõrduma, mille tõttu ilmub halle ja ebaelulisi teoseid. Enamik autoreid oleks nagu ise loonud endale oma tööliklassi ja kirjutavad palehigis sellest. Leiti, et tuleb senisest elavamalt sekkuda tööinimese probleemide ümber toimuvatesse diskussioonidesse, palju aktiivsemalt osa võtta publitsistlikust võitlusest nende probleemide lahendamiseks. Tunnistati, et samal ajal kui töölikond on teinud läbi suure intellektuaalse nihke, on kirjanike lähtepunkt jäänud tunduvalt madalamale nivoole ega vasta enam tegelikkusele.

Ajakirja «Družba Narodov» toimetuse kinnitas, et nõupidamise stenogramm tuleb lähemal ajal avaldamisele.

R. Kaugver

Ühe elu / müüdi meenutuseks

Entsüklopeediad annavad Sigmund Freudi elu ja loomingu kohta arve, teoste pealkirju ja ilmumisaastaid, lisades väikeste erinevustega kommentaare psühhoanalüüsi heade ja halbade külgede kohta. Looja *isiksus* jääb aga puudutamata. Nüüd, mil psühhoanalüüsi loomisest on möödunud seitse aastakümnet, oleks huvitav pöörduda mõttes Freudi isiksuse juurde. Kui ephhiloov avastus, teooria, on minetanud oma esialgse uudsuse, kui teda on tundmatu-seni edasi arendatud, kord taevani kiidetud, kord maha materdatud, siis üheks teeks esialgsete tõdede mõistmiseks ja jaluleseadmiseks on kahtlemata pöördumine looja isiksuse juurde. Kuna Freud on ise korduvalt toonitanud, et psühhoanalüüs on tema ainuisikuline looming, siis «seda enam on meil põhjust tunda huvi Freudi isiksuse vastu», nagu ütleb psühhoanalüütik, kaasajal rohkem filosoofina tuntud Erich Fromm.

Freudile oli iseloomulik tõejanu ja varakult küpsenud veendumus, et just mõistuse jõud aitab lahti mõtestada inimese enda eksistentse olemuse, annab sellele mõtte. Seda, et tõejanu ei jäänud ainult uudishimu tasemele, näitab kas või fakt, et pühendanud peaaegu poolteist aastakümnet oma arstitegevusest neuroloogiale, uurinud närvisüsteemi orgaanilisi haigestumisi (kõnehäired, nägemishäired, lastehalvatustõbi jne.) ning saavutanud tunnustatud teadlase kuulsuse, tegi Freud oma teadlasekarjääris järsu pöörde, siirdudes ainevalda, mis uurib hoopis närvisüsteemi funktsionaalseid häireid. See ei olnud lihtne uudishimu, mis tal Pariisis Charcot' juures töötades hüsteeria vastu tekkis, vaid soov tolleaegsesse hüsteeria müstilistesse tekkemehhanismide teooriasse ja raviprintsiipidesse selgust tuua. Ja nii kasvas hüsteeria probleemist välja kogu hilisem psühhoanalüüsi teooria.

Võib oletada, et ka tänu Freudi isiksusele koondati ühtseks süsteemiks unenägude tõlgendamine ja varem tuntud alateadvuse mõiste, käsitleti dünaamilisemalt teadvuse ja alateadvuse vahet. (Freud ise on öelnud, et mõistete tasemel ta midagi originaalset ei loonud.)

Oma algaastail oli psühhoanalüüs progressiivne juba sellepärast, et ta avardas lähenemist psüühilistele haigestumistele, hajutas ebausku ja müstikat, mis nende ümber veel püsis. Eriti Freudi 1896. a. ilmunud teos «Die Heredität und die Ätiologie der Neurosen», mis vabastas neuroosihäiged B. A. Moreli (1857) poolt külgelkeebitud sildist

«degenerant». Teisest küljest oli Freud üks esimesi, kes isiksuse kujunemist mõjutavate tegurite seas hakkas erilist tähelepanu osutama ümbritsevale keskkonnale. Hoolimata vastuseisust, mis tekkis lapse seksuaalsust käsitlevatele teooriatele juba Freudi eluajal ja mille suhtes tuntakse valehäbi veel tänaseni, on praegu üldist tunnustamist leidnud Freudi seisukoht, et esimesed eluaastad, eriti nende emotsionaalne miljöö, on vägagi määravad indiviidi hilisemas käekäigus, isiksuse kujunemisel.

Enamik biograafidest on arvamusel, et mõistuseinimesena oli Freud tunde-külm, seltsimatu, võimetu suureks armastuseks. Ta tundeelu oli elunautimiseks nõrgalt välja arenanud, nagu arvab Fromm. Ja ikkagi on meil põhjust teha Freudile etteheiteid, et ta seksuaalelu n.-ö. oma monopoliks tegi, selle tähtsust inimese elus üle hinnates. Freudi isikliku elust on teada, et kuni abiellumiseni oli ta väga armukade, hiljem viitab kõik sellele, et tema pruudist sai ainult tema laste hoolitsev ema. Ühestki kirjast ei loe välja, et ta eluõnn oleks seisnud perekonnaõnnes, ei ühtegi sooja pöördumist abikaasa poole, isegi mitte kuldpulmade puhul saadetud kirjas. Alati kuivad aruanded tööst, patsientidest, teadusest, tihti melanholne viirsemine, et elu on tühi, et tema tööd vajalikul määral ei aktsepteerita.

Freudi tööpäev oli rangelt jaotatud: kella kaheksast üheni päeval kõnetunnid, seejärel lõunasöök ja jalutuskäik üksinduses. Kella kolmest üheksani õhtul konsultatsioonid ja kui sellele ei järgnenud mingit koosolekut, jalutuskäik abikaasa või tütrega. Seejärel kirjadele vastamine ja töö käsikirjade kallal kuni kella üheni öösel. Pühapäeviti külastas Freud oma ema, pärastlõuna veetis sõprade või kolleegide seltsis. Õhtul jällegi töö käsikirjade kallal. Ja nii päevast päeva, kuust kuusse kuni suvepuhkuseni, mille jällegi kolleegidega reisides mööda saatis, muidugi ilma abikaasata. Lahusolekut pidid leevendama igapäevased postkaardid ja ülepäevased pikad kirjad. «Abikaasa oli Freudi armuelus ainukene naine ja Freud asetas ta teiste surelike seas esikohale,» ütleb ühe põhjalikuma biograafia autor Jones.

Oma raamatus «Das Unbehagen in der Kultur» ütleb Freud, et kaasaegne kultuurinimene leiab seksuaalvahekorra ainult osalise, piiratud rahulduse ning et selles ei tulevat süüdistada ainuüksi kultuuri, vaid sugufunktsiooni täitmise viisi ise ei võimaldavat inimesel täielikku rahuldust saada ning tõrjub ta teiste teedele. Sellise tundetu suh-

tumise pärast naisesse on Freud seksuaalteoorias lõivu maksnud, jättes naise seksuaalsuse välja arendamata, tunnustamata biseksuaalsust ja lähtudes ainult mehe seisukohalt. Ta ise väitis, et kogu oma kolmekümneaastase tegevuse jooksul ei ole ta saanud vastust küsimusele, mida tahab naine.

Fromm, kes on samuti kirjutanud raamatu Freudi isiksusest ja tema missioonist üldse, leiab, et Freudil puudus ka kõige üldisem inimesearmastus. Ta oli enda jaoks äärmuseni välja arendanud sõltumatus teooria, mis viis selleni, et ta enamiku kaastöötajate, õpilaste, sõpradega üsna pea tülli läks, neist lahti ütles ja vahel vihkama hakkas. Sellise saatuse osaliseks sai koguni psühoanalüüsi hälli juures seisnud Josef Brauer, kellele kuulus osa prioriteedist, mida Freud tunnustada ei tahtnud, samuti Jung, Alfred Adler ja ungarlasest lemmikõpilane Ferencz. Ja jälle on enamik biograafe üksmeelselt kurva fakti ees, et lahkkelisid ei põhjustanud niivõrd eriarvamused teaduslikes küsimustes, kui võrd Freudi iseloomuomadused. On ka teada, et Freud ei lubanud olulisi korrekture oma teoreetilistes kontseptsioonides. 1910. a. loodud rahvusvahelise psühoanalüütikute ühingu eesotsas käitus Freud diktaatorliku ainuvalitsejana, mistõttu nimekamad psühoanalüütikud sellest organisatsioonist peagi välja astusid.

Kõigutamatu põhitõdedes, hoolimata isegi oma parimate õpilaste Jungi ja Adleri lahkulöömisest ja viimaste nihilistlikust suhtumisest seksuaaltungi kõikehaaravusse, muutus Freud esialgu kõikeseletajaks ja hiljem maailmaparandajaks. Üha enam hakkas ta ka kõige erinevamaid sotsiaalseid nähtusi suruma omaloodud maailmakontseptsiooni raamidesse ja neid psühoanalüüsi seisukohalt ära seletama. Vahepealt enne Esimest maailmasõda oli Freud veendunud, et eroseer on vastukaaluks tanatos, destruktsioonitüüp, mis lubas tal järeldada, et inimene on juba oma loomult agressiivne, võitlusejanuline ja maailmavallutaja. Sellest primaarsest üksikindviidivahelisest vaenulikkusest tingituna olevat tsiviliseeritud ühis-

kond pidevalt hävimisohu ees. Sõja puhkedes sai Freudist sõjapooldaja. Tema õpilastele, nagu kirjutab Jones, oli aga ebameeldivaks üllatuseks, et nende viiekümne kaheksa aastane maestro selliste inimvaenulike seisukohtadega välja tuli. Sõja käik muutis paljude suhtumist ja alles päris sõja lõpul muutis oma arvamust ka Freud, temast sai patsifist, kuid agressioonitüüpi kontseptsioonist ta siiski ei loobunud. Seda näitab ta kirjaveetus Einsteiniga 1932. aastast, kus esinedes patsifistina, on ta veendunud, et sõjavalmidus on siiski taandatav destruktsiooni- ja surmatungile. Freud lohutab küll ennast, et see destruktsioonitüüp kultuursuse kasvuga välistel objektidelt sissepoole pöörduv. Freud kirjutab: «Kui kaua peame ootama, kuni ka teised patsifistideks muutuvad? Ei saa ütelda, kuid ehk pole see siiski utoopiline lootus, et nende kahe mcmendi mõju — kultuuriline meeletatus ja põhjendatud hirm tulevikusõja tagajärgede pärast teevad sõjapidamistele mitte väga kauge aja pärast lõpu.»

Vist kõige rohkem heidetakse Freudile ette järgmist väljaastumist: «See on osa inimeste kaasasündinud ja kõrvaldamatust ebavõrdsusest, et nad jagunevad juhtideks ja alluvateks. Viimased on valdavas enamuses, nad vajavad autoriteetset isikut, kes nende eest otsustab, kellele enamik neist tingimusteta allub. Sellest võiks järeldada, et tuleks senisest rohkem hoolitseda selle eest, et kasvatada iseseisvalt mõtlevaist, hirmutustele mittealluvaist, õigluse järele püüdlevaist inimestest ülemkihti, kes juhiks iseseisvusetaid masse... Ideaalne oleks muidugi niisuguste inimeste ühendus, kes on allutanud oma tungid mõistuse diktatuurile.»

Tuleb nõustuda Erich Frommi kommentaariga: *Welche tragische Krönung des Lebenswerkes Freuds! — Milline traagiline kroon Freudi elutööle!*

1936. a. heitsid fašistid Freudi getosse, kust rahvusvaheline psühoanalüütikute ühing ta suure summa eest välja ostis. Freud siirdus Londonisse, kus ta 23. septembril 1939. a. suri.

V. Vahing

Index librorum

Marxi-literatuuri täiendamaks anti Moskvas venekeelselt (*Politizdat*) välja «Karl Marx. Elulugu», koostatud mitmete autorite poolt Saksamaa Sotsialistliku Ühtsuspartei Keskkomitee juures asuvas Marksismi-Leninismi Instituudis. Moskva filosoofidoktor professor

Igor Narski rikastab dialektika-alast kirjandust teosega «Dialektiline vastuolu ja tunnetuse loogika» (*Nauka*). Igor Narski esindab nõukogude filosoofias üht põhilist seisukohta dialektilise vastuolu käsituses (vt. ka artiklit *dialektiline vastuolu*, Filosoofia entsüklopeedia,

4. köide, M., 1967). Mahatma Gandhi maailmajuubeliks ilmutati lisaks Gandhi «Minu elu» uuele väljaandele E. Komarov ja A. Litmani «Mohandas Karamchand Gandhi maailmavaade» (NSVL TA Orientologia Instituut, kirj. *Nauka*). Psühholoogia alalt nimetatagu M. Rogovini «Sissejuhatust psühholoogiasse» (*Võõraja Skola*), mis ette nähtud psühholoogia-üliõpilasile, samuti J. Vereštšagini «Kakskeelsuse (bilingvismi) psühholoogilist ja metodoloogilist iseloomustust» (*Moskva ülikool*). Ulatusliku «Ülevaate eetika ajaloo» toimetasid trükki B. Tšagin, M. Šahnovitš ja Z. Meleštšenko (*Mõsi*). *Progress* andis uustrükis (esitrukk 1967) välja silmapaistva saksa sotsiaalhügieeniku Rudolf Neuberti «Uue abieluraamatu», mis «Literaturnaja Gazeta» andmetel on üks Venemaa raamatukogude nõutavam teos. Saksa keeles tulnud enam kui poolteistkümmes trükis, peaks see filosoofilise kallakuga teos eesti lugejale tuttav olema algekeelsena («Das neue Ehebuch», sisaldab ka «Väikese seksuologia sõnastiku», mis venekeelses puudub), nagu ka selle järg «Küsimused ja vastused «Uue abieluraamatu» kohta».

Esteetikategelasena tuntud Vladimir Razumnõi on oma harrastusi avardanud esteetilise kasvatuses sfääri suunas, sed: tunnistas raamat «Esteetiline kasvatus», kus tulevad vaatluse alla nähtuse olemus, vormid ja meetodid (NSVL TA Filosoofia instituut, *Mõsi*). SDV marksist Erhard John, kes on meile juba küllalt tuntud («Sissejuhatus esteetikasse», «Elu muutub kaunimaks»), esitab oma kultuurikäsituse teoses «Kultuuriprobleemid ja kultuuritegevus» (*Progress*).

Jean Jaurés'ist, ühest Prantsusmaa ja rahvusvahelise töölisliikumise juhust, mõtlejast ja sõja vastu võitlejast räägib N. Moltšanovi teos «Jaurés» («Kuulsate inimeste elu», *Molodaja Gvardija*). Ilmusid Tšehhoslovakkia KP Keskkomitee esimese sekretäri Gustav Husaki «Valitud artiklid ja kõned», mis hõlmab ajavahemikku 1969. aasta aprillist septembrini. NB — mitmed artiklid ja kõned avaldatakse uues kogumikus esmakordselt täielikult (kirj. *Pravda*). Uustrükis, laiendatult ja täiendatult andis *Vojenizdat* välja Tšehhoslovakkia SV presidendi Ludvik Svoboda memuaarid «Buzulukist Prahani». Kaug-Ida raamatukirjastus Vladivostokis avaldas kogumiku «Tõde sündmustest Damanski saarel».

Mõned raamatud kunstide vallast pälvivad tähelepanu. Mõtisklusi kaasageest arhitektuurist on esitatud G. Borissovski teoses «Teadus, tehnika,

kunst» (NSVL TA ja NSVL Kultuuriministeeriumi Kunstide Ajaloo Instituut, *Nauka*). Silmapaistvast nõukogude skulptorist Ivan Šadrast (1887—1941) vestab O. Voronova «Šadr» (sarjast «Kuulsate inimeste elu»). Sümpaatne seeria «Ülevaated kujutavate kunstide ajaloo ja teooriast» (*Iskusstvo*) täienes T. Kaptereva ja V. Bökovi ülevaatega «Prantsusmaa kunst XVII sajandil». Meie ettekujutus kabuki-teatrist, sellest jaapani kunsti ühest pärlist (näiteks värvilise puugravüüri kõrval), süvendab M. Gundzi «Jaapani kabuki-teater» (*Progress*). Vahtangovi-teatri ühe looja, Jevgeni Vahtangovi õpilase ja kaasvõitleja, Vahtangovi koolkonna juhi Boriss Zahhava raamatust «Näitleja ja lavastaja meisterlikkus» on saadav uustrükk (*Iskusstvo*). Kapitlaalne on K. Rudnitski «Lavastaja Meierhold» (NSVL TA ja NSV Liidu Kultuuriministeeriumi Kunstide Ajaloo Instituut, *Nauka*). *Iskusstvo* muudab kogumiku «Maailma ekraanidel», mis sisaldab välisfilmide lühiretsensioone, jätkuvaks: esimene valik saadi välja 1966. aastal, hiljuti tuli sama pealkirja all teine valik.

Kirjandusteaduse piirest pakuvad kirjanduste ajaloo seisukohalt huvi B. Reizovi «XIX sajandi prantsuse romaan» (*Võõraja Skola*), artiklikogumik «Väliskirjandus», mis peegeldab XX sajandi 30-ndaid aastaid (NSVL TA A. M. Gorki nimeline Maailmakirjanduse Instituut, *Nauka*), F. Kuznetsovi «1860-aastate publitsistid», mis käsitleb ajakirja «Russkoje Slovo» ringkonda (G. Blagosvetlov, V. Zaitsev, N. Sokolov). «Revolutsiooniliste Kirjanike Rahvusvahelise Ühenduse (MORP) ajaloo» — säärast pealkirja kannab järjekordne, 81. köide Maailmakirjanduse Instituudi seeriast «Kirjanduspärand». Metodoloogia ja teooria probleeme puudutab A. Bušmini «Kirjandusteaduslike uurimuste metodoloogilisi küsimusi» (*Nauka*, Leningradi osakond), samuti J. Artjomenko ja N. Sokolova «Mõnedest võtetest kunstiteoste keele uurimisel» (Voroneži ülikool).

Ainet mõtisklevaks lugemiseks pakuvad Rotterdami Erasmus «Usalduslikke kõnelusi» (*Hudožestvennaja Literaturata*), edasi meilgi eesti keeles olev Axel Munthe «San Michele raamat» (sama kirjastus), ka Thor Heyerdahli raamat «Ühe teooria seiklusi», mis peaks ookeanisõitja kõnede ja artiklite kaudu heitma valgust selle mehe *idee fixe*'ile (heas mõttes). Raamat sellisel kujul anti esmakordselt välja Austrias ja kandis pealkirja «Indianer und Alt-Asiaten im Pazifik. Das Abenteuer einer Theorie».

Honolulus asuv Havai Ülikool on justkui oma asukohta poolest määratud täitma Ida ja Lääne kultuuride vahendaja osa. Aastakümned tagasi asutas hiljuti maigest elust lahkunud professor Charles A. Moore seal Ida-Lääne uurimiskeskuse ja koondas enese ümber küllaltki võimeka teadlastepere. 1951. a. hakati tema eestvedamisel välja andma aastas neli korda ilmuvat ajakirja «Philosophy East and West» (PEW), milles on avaldanud oma uurimistulemusi Ida ja võrdleva filosoofiaga tegelevad õpetlased kogu maailmast.

Juba traditsiooniks on saanud, et iga viie aasta järel toimub Honolulus suurejooneline Ida ja Lääne filosoofide konverents. Viies konverents peeti alles hiljuti, 22. juunist 26. juulini 1969. a. ning ta teemaks oli «Tänapäeva inimese võõrandumine», kusjuures võõrandumise mõistet analüüsiti kõige laiemas tähenduses: indiviidi ja sotsiaalsete gruppide võõrandumine iseendast, teistest indiviididest või gruppidest, loodusest jne.

Suurte konverentside vaheperioodidel korraldab Havai Ülikool kitsama suunitlusega konverentse ja sümposioone, kuhu mõnikord kutsutakse üsna vähe osavõtjaid. Nii näiteks toimus alles 17.—21. novembril 1969. a. konverents teemal «Heidegger ja Ida filosoofia».

Kõigi konverentside materjalid avaldatakse kas eri raamatutena või PEW-is. Nii pakubki juulis ilmunud PEW-i XIX aastakäigu 3. number Ida ja Lääne esteetika alase sümposiooni ettekannete tekste ja sõnavõtte. Sümposioon ise toimus 16.—20. detsembril 1968. a. ja tema eesmärgiks oli selgitada, kas on võimalik välja töötada ühist esteetika kontseptsiooni ja ühist terminoloogiat, mille alusel oleks võimalik ühel tasandil kirjeldada ja hinnata nii Ida kui Lääne kunsti. See näib praegu tõepoolest olevat probleemide probleem, sest juba hulk aega on kostnud hääli, et sellised «kindlad» esteetika terminid

nagu *naturalism, realism, eneseväljendus, formalism* jne. ei «tööta» Ida kunsti uurimisel, pakkudes parimal juhul vaid silmanähtavalt triviaalseid pseudo-lahendusi. Ja see pole mitte ainult esteetika, vaid üldse filosoofia probleem. Alles hiljaaegu väitis akad. N. J. Konrad, et Ida filosoofiat uurides tuleks vältida selliseid Euroopa filosoofias tekkinud mõisteid nagu idealism, materialism, ratsionalism, müstitsism, monism, pluralism jne. (H. И. Конрад, Запад и Восток. М., 1966, lk. 29.) Teiste sõnadega, probleem on selles, et mõista Ida kultuuride sügavat omapära sellisena nagu ta on ja mitte otsida Ida kultuurisfäärides analoogiaid euroopalikule mõtte- ja kunstikäsitlusele.

Imselt oli sümposiooni kulminatsioonimomendiks Columbia Ülikooli professori Donald Keene'i ettekanne «Jaapani esteetika» ja seda kahel põhjusel. On ju Jaapan see maa, mille rahvast on esteetilised tegurid mõjutanud võib-olla rohkem kui ühtegi teist rahvast maailmas. Ning teiseks näib tänapäeval just jaapani kunst olevat Läänes eriti hinnatav nii esteetilise elamuse saamise seisukohalt kui ka allikana meie kunstivormide uuendamisel ja täiendamisel (kas või meil populaarseks saanud haiku vorm luules).

Prof. Keene, kes on juba aastaid tuntud kui juhtivamaid japonolooge, esitas oma ettekandes neli põhimõistet, mille abil võiks jaapani esteetikakriteeriumidest aru saada: sugestiivne mitmetähenduslikkus, ebaregulaarsus, lihtsus ja hävitatavus. Neist olulisemaks peab ta viimast põhimõtet, mis on otseseks vastandiks euroopa standardkunstniku ideaalile «Exegi monumentum...»

Sümposiooni juhataja professor Eliot Deutsch mainis oma lõppsõnas, et sümposioon ei lahendanud ja ei saanudki probleemi lahendada, kuid tema eriline väärtus on selles, et ta tõstatas mitmeid uudseid küsimusi.

Üts tõe kiil

Ajakirjale omase aeglusega teatame õpuks meiegi: 25. oktoobril võeti Võrtsjärve kolhoosis pidulikult kokku esimese Lõuna-Eesti murdeliste luuletuste võistluse tulemused. Peaauhinna sai Jaan Kaplinski. Puhtkirjandus-

liku tähtsuse kõrval on taolisel võistlusel teinegi, moraalne tähendus: ära häbene kodukeelt! Umbes samasuguse loosungiga tulid ka hiidlased suvisele juubelilaulupeole, lisagem seegi kaudne meenus.

Sisukord

L. Muuga		K. Kangur	
Ateljee (Õli)	1761 ees	Rannal kisendab lind	1850
V. Solouhhin		Hirm	1850
Kahekümnendal aastal	1763	Janu	1851
E. Männik		Kaugenemine	1851
Tooma surm	1765	H. Suislepp	
J. Kross		Kirjanduslikke pisiportreesid	1852
Vihm teeb toredaid asju	1797	G. Naan	
* (Pehmed lumekassid)	1798	Võim ja vaim	1856
Piisalaul	1798	N. Guli	
L. Toom		Tänav (Õli)	1873
Imet ei sünni	1800	E. Siirak	
Õ. Eelma		Rudolf Sirgest kui reisikirjanikust	1879
Lind (Sügavtrükk)	1809	R. Põldmäe	
M. Kesamaa		«Rahvuskirjanikest» ja nende liidust	1886
Pilved on valged, pilved on hallid	1818	J. Rähesoo	
Sibeliuse mälestussamba all	1818	Aupärjaga kroonitud Samuel Becketti puhul näiteks absurdistki rääkides	1896
Laul vanas Ruhnu puukirikus	1819	I. Viiding	
Üksik määnd	1820	Headusest	1901
J. Kruusvall		A. Eelmäe	
Päevik	1821	Üks lahtirebimiskatse	1903
O. Raun		M. Nurme	
(Olla kummaline kuu)	1834	Valitud luulelehti	1905
Et mitte juua viina	1834	E. Mallene	
Keskaeg. Palvetajad	1835	Taas uus ja ikka seesama	1907
J. Kaplinski		H. Udarn	
Kolm Kiidjärve haikut	1836	Tondijuttudest ja kultuuri silmapiirist	1909
J. Heinpalu		Ringvaade	1912
Alla ja üles	1837		

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus** (peatoimetaja asetäitja), **J. Kross, P. Kuusberg** (peatoimetaja), **R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa**.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 6. XI 1969. Trükkimisele antud 4. XII 1969. Trükiarv 11 600. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+0,5+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 12,26. MB-09450. Tellimise nr. 3410. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 12, detsember 1969. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лooming» («Творчество»)

№ 12, декабрь 1969

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK/
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

TEINE POOLA STA

1969

Toimetuse kolleegium:

**V. Beekman, V. Hus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoime-
taja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul,
E. Vetemaa.**

LUULETUSED, POEEMID

ADAMS, V.:	Kuldse hommiku lainel	nr. 9	1345	
	Mõrsja mõtleb	nr. 9	1345	
	Südasuvi	nr. 9	1346	
	Ditüramb	nr. 9	1346	
	Forelli filosoofia	nr. 9	1347	
ANGERVAKS, H.:	Eelteadvus	nr. 9	1347	
	Poeedi haual	nr. 11	1606	
	Kevad	nr. 7	1066	
	Pilv	nr. 7	1066	
	Ämber valget vett	nr. 7	1067	
ANNIST, A.:	Udres-Kudres (<i>Peatükk poeemist</i>)	nr. 9	1326	
BEEKMAN, V.:	Arnika	nr. 7	1008	
	Jäälilleke	nr. 7	1008	
	Kellassepp	nr. 7	1009	
	Truudus	nr. 7	1010	
	Iseendaga	nr. 7	1010	
	Kuum suvi	nr. 11	1623	
	Ükskõiksus	nr. 11	1628	
	Hämarahetk	nr. 11	1629	
	Mihklipäev	nr. 11	1630	
	Kurb laul	nr. 11	1630	
	HIIR, E.:	Hilismuiste	nr. 10	1503
		Äsjaaegsed teed Euroopasse	nr. 10	1508
		Selgroo probleeme	nr. 10	1509
Modernistid		nr. 10	1509	
Moodsad maiasmokad		nr. 10	1509	
ILUS, P.:	** (... ja peatu hetkeks, pillimees)	nr. 8	1191	
	(Ammu, aeg on vana)	nr. 8	1191	
	(Tükk tuld...)	nr. 8	1192	
JESSENIN, S.:	Lenin (<i>Katkend poeemist</i>)	nr. 11	1603	
	(<i>Tõlkinud A. Sang</i>)			
JÜRISSEON, H.:	Antikevadine	nr. 8	1173	
	Kevadine	nr. 8	1173	
KAAL, A.:	Metsikud peonid	nr. 9	1283	
	Tunned sa?	nr. 9	1284	
	Miks mulle	nr. 9	1285	
KANGUR, K.:	Rannal kisendab lind	nr. 12	1850	
	Hirm	nr. 12	1850	
	Janu	nr. 12	1851	
	Kaugenemine	nr. 12	1851	
KAPLINSKI, J.:	Kolm Kiidjärve haikut	nr. 12	1836	
KESAMAA, M.:	Pilved on valged... ..	nr. 12	1818	
	Sibeliuse mälestussamba all	nr. 12	1818	
	Laul vanas Ruhnu puukirikus	nr. 12	1819	
	Üksik määnd	nr. 12	1820	
	Vihm teeb toredaid asju	nr. 12	1797	
KROSS, J.:	* (Pehmed lumekassid)	nr. 12	1798	
	Püsalaul	nr. 12	1798	
	Hommik linnas	nr. 11	1660	
LAHT, U.:	Väljaspool konkurssi	nr. 11	1660	
	Ikooni ees	nr. 11	1661	
	Sokiteater	nr. 11	1662	
	Varietees, kella-viie-teel	nr. 11	1663	
	Kolm haljust	nr. 11	1692	
LUIK, V.:				

MAJAKOVSKI, V.:	Vladimir Iljits Lenin (<i>Katkend poemist</i>) ... nr. 8	1123
	(<i>Tõlkinud U. Laht</i>)	
MASING, U.:	Suutmatuse nõutuses nr. 8	1154
	Kartnud soovi väsimust ja ihalenud linde .. nr. 8	1154
	Päevauudiseid eestrist nr. 8	1155
	Mõistu saades ja uskudes nr. 8	1155
	Itk isale nr. 8	1156
	Rännak heidutavalt võõras linnas nr. 8	1156
MULLER, H.:	Pastlad nr. 7	1045
	Kobaras on kena olla nr. 7	1045
	Kartulivõtja nr. 7	1046
NURME, M.:	Öösild nr. 11	1680
	* (Hingeõhk ja tuuleõhk...) nr. 11	1680
	* (Õitsvad tammed...) nr. 11	1681
	* (Sina oodatu) nr. 11	1681
	Meiema mägedel nr. 11	1682
	Vana õu nr. 11	1682
PAAVLE, J.:	Deklaratsioon nr. 8	1199
	Jõululaat nr. 8	1200
RAMMO, A.:	Leivaline nr. 10	1525
	Laul nr. 10	1525
	Ülestunnistus nr. 10	1526
RAUN, O.:	(Olla kummaline kuu) nr. 12	1834
	Et mitte juua viina nr. 12	1834
	Keskaeg. Palvetajad nr. 12	1835
REINLA, A.:	Soopalavik nr. 9	1356
	** (jälle lebame rannal) nr. 9	1357
	** (oi need pikad unetud ööd) nr. 9	1357
RUMMO, P.-E.:	(maailm mille lõpp on mõeldav) nr. 10	1472
SELJA, S.:	Maa laulab nr. 9	1367
	* (Sinus on midagi tumeda vee sarnast) nr. 9	1368
	* (Kui su tütar ujus meres...) nr. 9	1368
	* (Külmad puuladvad ülal) nr. 9	1368
	(<i>Tõlkinud M. Nurme</i>)	
SOLOUHHIN, V.:	Kahekümnendal aastal nr. 12	1763
	(<i>Tõlkinud V. Villandi</i>)	
SUISLEPP, H.:	Kirjanduslikke pisiportreesid nr. 12	1852
SUUMAN, A.:	Põud lagendikul nr. 8	1207
	Romantikapuu nr. 8	1208
	Võõras viis nr. 8	1208
TRAAT, M.:	Suvistepüha 1969 nr. 10	1443
	Eleegia nr. 10	1443
	Pühapäev nr. 10	1443
	Haljad ja kollased rohulehed nr. 10	1444
	Sõmera nr. 10	1444
	Etüüdid läiteks nr. 10	1444
UDAM, M.:	Lindrüütel nr. 10	1473
	Igal kevadel teen uue koja nr. 10	1474
VIHALEMM, A.:	** (Loodud laulik...) nr. 7	1038
	Autoportree nr. 7	1039
	Ratasringi nr. 7	1039
	Varakevadisi rannaleide 4 nr. 7	1039
	Luuletaja kui mesilane nr. 7	1040
	Päike paistab, tuul on päri nr. 7	1040
	Keskpäev, sügis ja talv nr. 7	1041
	Hispaanias nr. 7	1042
	Ölekõrs nr. 7	1042

ROMAANID, JUTUSTUSED, NOVELLID, MINIATUURID

DMOHOVSKA, R.:	See ebatäiuslik maailm nr. 10	1475
HEINPALU, J.:	Alla ja üles nr. 12	1837
HELLAT, H.-K.:	Sekundaaraja paradoks nr. 11	1684
HINT, A.:	Viimane vandiraiuja nr. 11	1607
KAJAR, K.:	Avanss nr. 9	1333

KALLASPAPP, M.:	Kontmehe ihukihulori	nr. 8	1201
	Tuuleärilori	nr. 8	1204
KRUUSVALL, J.:	Päevik	nr. 12	1821
KUUSBERG, P.:	Kaks lugu kümnest (II)		
	Raev	nr. 7	1011
	Imelik päev	nr. 7	1024
LUHAAÄR, I.:	Kas punased tulukesed kirikutornis on üldse jumalale meelepärased	nr. 7	1043
MAASIK, E.:	Koduteel	nr. 10	1447
	Kurdi mehe armastus	nr. 10	1459
MARIPUU, A.:	Majas rappuvad seinad	nr. 8	1158
MATVE, H.:	Tusapäevad	nr. 11	1695
MÄNNIK, E.:	Tooma surm	nr. 12	1765
PEEGEL, J.:	Kaks lorijuttu	nr. 9	1348
RAMMO, A.:	Halli järve raskus	nr. 8	1193
SAABER, K.:	Romeo, Julia ja õhuhäire	nr. 9	1287
SALURI, R.:	Vaimustus	nr. 8	1130
SIKEMÄE, I.:	Vasaku käe lood	nr. 9	1369
SKULSKI, G.:	Lesk	nr. 11	1632
	(Tõlkinud V. Villandi)		
SUISLEPP, H.:	Puust tüdruk	nr. 8	1175
TEGOVA, E.:	Uus katus	nr. 10	1510
TOOM, L.:	Imet ei sünni	nr. 12	1800
UNT, M.:	Sünnipäev	nr. 8	1183
	Kassi maja	nr. 8	1186
	Juhtum teatris	nr. 8	1187
VAHING, V.:	Kahevärviline pastapliiats	nr. 9	1359
	Idee omanikud	nr. 9	1362
	Vägistaja	nr. 9	1365
VETEMAA, E.:	Munad hiina moodi	nr. 7	963
VINT, T.:	Võimalus	nr. 11	1665
	Pärastlõunal	nr. 11	1675

SÕNAVÕTUD, MÄLESTUSED, PUBLITSISTIKA

ILUS, V.:	Mitte üksnes tehnikast	nr. 9	1428
IRD, K.:	Mälestusi päevikulehtedelt, mälust, märkimikest ja mujaltki	nr. nr. 9—1374, 10—1527	
ISSAK, F.:	Pöördemaasta ülikoolis	nr. 7	1047
KRUUS, H.:	Oma rahva ajalooa koos Suures Isamaasõjas	nr. 11	1704
LUHASOO, V.:	Vangid, kes naersid	nr. 10	1551
MALIN, I.:	Sümptoomid ja mood	nr. 8	1212
METSANURK, M.:	Mälestuskatkeid	nr. 11	1715
NIRK, E.:	Memoriaali lahtisi lehti	nr. 11	1741
RUNNEL, H.:	Mütoloogiatest	nr. 7	1109
SÄÄRITS, E.:	Kodanikuteadvusega lüürik ja lüüriline publitsist	nr. 7	1069
TŠERNOV, I. ja			
TULVISTE, P.:	Kommerts ja kultuur	nr. 8	1253
UNT, M.:	Emantsipatsioonist	nr. 10	1586
VIIDING, I.:	Headusest	nr. 12	1901

ARTIKLID

ANDRESEN, N.:	Noor-Eesti küpsusaastaist	nr. 7	1094
[HANSEN-TAMMSAARE, A.]:	Sissejuhatusesks	nr. 8	1221
	(E. Siirak: Tammsaarest ja Dostojevskist) ..	nr. 8	1238
KABUR, B.:	Informatsiooniteooria põhimõisteid	nr. 8	1255
KALDA, M.:	N. Andreseni tulek kriitikasse	nr. 10	1577
KURTNA, A.:	Musili avastamisest ja vaidlustest tema ümber	nr. 7	1105
LOIT, T.:	Kahepalgeline progress ja ühepalgeline inimene	nr. 10	1565

MAKAROV, M.:	Martin Heideggeri inimene	nr. 9	1401
MURU, K.:	Öppiv noorus ja luule	nr. 9	1413
NAAN, G.:	Võim ja vaim	nr. 12	1856
NAGELMAA, A.:	Johannes Linnankoski ja eesti lugeja	nr. 10	1581
PAZ, O.:	Aluseks on sõna	nr. 8	1247
PEEP, H.:	Kilde kirjanduse interpreteerimisest	nr. 10	1571
PÖLDMÄE, R.:	«Rahvuskirjanikest» ja nende liidust	nr. 12	1886
REHE, E.:	Lenin ja esteetika	nr. 11	1721
RÄHESOO, J.:	See maailm ja teised	nr. 7	1073
	Aupärjaga kroonitud Samuel Becketti puhul näiteks absurdistki rääkides	nr. 12	1896
SIIRAK, E.:	Rudolf Sirgest kui reisikirjanikust	nr. 12	1879
TIMONEN, E.:	Tatjana Perttust meenutades	nr. 11	1735
VARGAS LLOSA, M.:	Primitiivid ja loojad	nr. 8	1240
VINKEL, A.:	Murdeluule algusaegadelt	nr. 11	1728

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

ANNIST, A.:	Soomeski valmib suur kirjanduslugu («Suo- men kirjallisuus» I—VII)	nr. 10	1590
ARNIKAS, L.:	Õilis fanatism (R. Rimmel: «Sfinks sini- lillega»)	nr. 7	1111
EELMÄE, A.:	Kõiki tähti ei kaeta rubiinidega (M. Kesa- maa: «Nelja tuule all»)	nr. 8	1268
	Üks lahtirebimiskatse (E. Maasik: «August Anikatsi katsumine»)	nr. 12	1903
GROSS, V.:	Peaks jätkuma ka rännujulgust (E. Tenrov: «Valged laigud kaardil»)	nr. 8	1265
KAALEP, A.:	Mosaiigid rikka elu aineist (Fr. Tuglas: «Muutlik vikerkaar»; Fr. Tuglas: «Kirjan- dusloolisi pisivesteid»)	nr. 9	1430
KALLAK, H.:	Mõtteid evolutsionismist, ajast ja immuun- susest (T. Loit: «Filosoofia ja ideoloogia kaasaegses evolutsionismis»)	nr. 11	1748
KAUGVER, R.:	Kaja mu enese hingest (V. Villandi: «Kaja»)	nr. 11	1745
KOPPEL, A.:	Elu seostest, ainulaadsusest ja mõttest mõt- lemapanev (H. Haberman: «Elu olemusest»)	nr. 7	1112
KRUUS, O.:	Leninist kaasaegsete sulega (V. Bontš-Bru- jevits: Mälestusi Leninist; Vladimir Iljitš Leninist)	nr. 11	1743
KURS, Ü.:	Mets, loomad, inimene (O. Tooming: «Met- sade raamat»)	nr. 10	1588
MALLENE, E.:	Iga mees ei naera (Onu Thal — Uno Laht: «Paroodi-koodi-oodiaid»)	nr. 9	1433
	Taas uus ja ikka seesama (V. Beekman: «Olematu puu»)	nr. 12	1907
NURME, M.:	Valitud luulelehti (P. Rummo: «Katkenud lõng»)	nr. 12	1905
PALM, A.:	«Keele ja Kirjanduse» seitsme-moosese- raamat («Keele ja Kirjanduse» koond- registrid 1958—1967)	nr. 8	1270
UDAM, H.:	Tondijuttudest ja kultuuri silmapiirist (Vetäla kakskümmend viis juttu)	nr. 12	1909
VÄLIPÖLLU, H.:	Sõnavõtt rubriigist «Tädi haarab sule» (A. Pervik: «Õhupall»)	nr. 9	1435

RINGVAADE

Autasud SDV kirjanikele ja kultuuritegelastele	nr. 11	1754
B. Rjurikov surnud	nr. 7	1117
Bulgaarias jagati preemiaid	nr. 10	1594
Elar Kuus — 70	nr. 11	1753
Hochhuthi «Asemiku» järelkajasid	nr. 9	1438

I. Kotljarevski juubeli tähistamisest	nr. 10	1594
Index librorum nr. nr. 7—1118, 8—1278, 9—1439, 10—1598, 11—1755, 12—1917		
Inglise raamatuturul	nr. 7	1117
Juhan Käosaar — 60	nr. 9	1438
Jüri Piik	nr. 12	1912
Karjala preemia esimene laureaat	nr. 7	1117
Kirjanike Liidus	nr. nr. 7—1118, 10—1593, 11—1753, 12—1912	
Kornei Tšukovski mälestuseks	nr. 12	1913
Kostas Korsakase sünnipäevaks	nr. 10	1593
Ladina-Ameerika kirjanduspreemiad	nr. 7	1118
«Loomingu» novellivõistluse tulemused	nr. 7	1116
Marta Sillaotsa mälestuseks	nr. 8	1279
Mihkel Jürna — 70	nr. 9	1437
Orient—Oktsident	nr. 12	1919
Pilk mööda Euroopat	nr. 11	1755
Pisiuudiseid kirjandusilmast	nr. 12	1913
Prantsuse kirjanikud poliitikas	nr. 8	1277
Suvekroonikat	nr. 8	1276
Täna ja 25 aastat tagasi	nr. 10	1594
Tänavused laureaadid	nr. 12	1912
Tööliskeskonnast kirjutavate kirjanike nõupidamine	nr. 12	1914
Viiimaste aastate poola kirjandusest	nr. 10	1596
Ühe elu/müüdi meenutuseks	nr. 12	1916
Ühest varjuäänud luuletajast	nr. 8	1275
Üts tõne kiil	nr. 12	1919

ILLUSTRATSIOONID

ARRAK, H.:	Kindlustajad. Sarjast «Kaevurid» I (Linoollõige)	nr. 7	1057
EELMA, O.:	Lind (Sügavtrükk)	nr. 12	1809
GULI, N.:	Tänav (Õli)	nr. 12	1873
KUMMITS, N.:	Ema (Sangviin)	nr. 10	1561
LAIGO, A.:	Maalija (Puugravüür)	nr. 10	1549
LARETEI, H.:	Kojutulek (Linoollõige)	nr. 9	1281 ees
LEIS, M.:	Pärandus (Õli)	nr. 8	1209
LEMBER-BOGATKINA, V.:	Teejoomine. Sarjast «Buhhaara» (Akva-rell-monotüüpia)	nr. 11	1713
MUTSU, M.:	Laul (Ofort)	nr. 8	1169
MUUGA, L.:	Ateljee (Õli)	nr. 12	1761 ees
OLVET, M.:	Volga kallas Uljanovski lähedal (Lito) ..	nr. 7	961 ees
PALLO-VAIK, T.:	Aknal (Õli)	nr. 11	1649
PILAR, A.:	Itaalia vaade (Akvarell)	nr. 9	1393
RIMM, A.:	Laul (Samott)	nr. 10	1441 ees
SUBBI, O.:	Lamav akt maastiku taustal (Tempera, õli)	nr. 7	993
TIHEMETS, E.:	Punane lill (Lito)	nr. 8	1121 ees
TÖNISSON, V.:	Lapse maailm (Ofort)	nr. 9	1321
VOSS, E.:	Mere ääres (Õli)	nr. 11	1601 ees

NEKROLOOG

AUGUST SANG	nr. 11	1758
--------------------------	--------	------

